

Balázs Tibor

Szabó Zoltán, a teológus és politikus

Egy karrier a Horthy-korszakban

Szabó Zoltán 1902. november 24-én született a Gömör megyei Alsószuhán református tanítói család első gyermekeként.¹ Édesapja, Szabó István kitűnő pedagógus volt, aki a gyermekek oktatásán és nevelésén felül az egész faluközösség szellemi, lelki és anyagi felemelkedéséért is küzdött.² A tehetséges falusi diákok továbbtanulását minden erővel támogatta, és a Sárospataki Református Főgimnáziumba küldte őket. Ez a mentalitás nagy hatással volt Zoltánra is, aki saját bevallása szerint apjától tanulta a tehetségkutatást, a falu szeretetét, sőt a lelkészi pályára is miatta lépett.³

Tehetsége és jó szellemi képességei már gyerekkorában megmutatkoztak, hiszen korhatár előtt írták be Sárospatakra 1912-ben. Fél évre rá nem kis dolgot ért el, gyengébb előmenetelű osztálytársai tanításával már keresővé, sőt önfenntartóvá vált.⁴ Ezután „hite és nép iránti rajongása”⁵ következtében a Sárospataki Református Theológiai Akadémiára jelentkezett, ahová gond nélkül felvették, és teológiai tanulmányai során is végig tartotta kitűnő tanulmányi átlagát.

Rögtön első teológiai évében bekapcsolódott az első világháborút, illetőleg a trianoni békét követően kibontakozó diákmozgalmakba, sőt két ilyennek a megalapításában is fontos szerepet játszott. Az egyik a Soli Deo Gloria⁶ Diákszövetség, amelyet 1921. július 11-én Siófokon alapított harminc fiatal teológushallgató – köztük Szabó Zoltán – azzal a céllal, hogy új lelkipásztori személyiség kialakításán munkálkodjanak. A másik mozgalom a cserkészet. Az Értesítőben⁷ az 1921/22-es tanév egyik legfontosabb eseményeként említik a Hegyaljai Erő cserkészcsapat megalakítását, amelyben még az előbbinél is jelentősebb szerepe volt Szabó Zoltánnak. Ez a cserkészcsapat a vártnál is nagyobb figyelmet és támogatást élvezett mind a diákság, mind a gimnázium és a teológia tanári karának körében. Ez a történelmi helyzettel magyarázható: a Trianon okozta sokk időszakában a cserkészet alapvető céljai – az ifjúság testi, lelki, társadalmi és szellemi képességei fejlesztésének támogatása – erősen összecsengtek a sajátos történelmi helyzet elvárásaival, illetve a pataki tanárok, valamint a diákok célkitűzéseivel.

Szabó Zoltánt nemcsak tanárai, de diáktársai is elismerték, az 1923/24-es tanévben a Főiskolai Ifjúsági Egyesület elnöke lett, továbbá az egyesület lapjának, a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek főszerkesztője. Az 1920-as évek közepén Európa számos országába tett tanulmányi látogatásokat, ösztöndíjasként járt az utrechti és a berlini egyetemeken, majd Franciaországba, Angliába, Dániába, Svédországba és Svájcba is eljutott.

1926-tól gyakorlati teológiát tanított Sárospatakon. Helyzete a tanszékén hamar megszilárdult, tanítványai kedvelték és szívesen hallgatták, mert – ahogyan később önéletrajzában írja – tanítványaival kezdettől fogva közvetlen, családi, baráti kapcsolatot tartott

fenn.⁸ Diákjai büszkék voltak legfiatalabb tanárakra, aki a diákmozgalmak révén „országos hírre emelkedett”.⁹ Rendkívül aktív volt. Több, főleg teológiai témájú cikke megjelent. Az ő nevéhez fűződött az öreg cserkészek Timótheus-csapatának megszervezése és vezetése. Létrehozta a vízi-cserkész tagozatot, amelynek keretein belül nyaranta a Tiszán szervezett táborokat. Ezek mellett a földműves és iparos ifjak csapatait is koordinálta, és szintén az ő indíttatására sikerült a pataki és környéki mezítlábas, kallódó gyermekeket a Pipacs őrben összegyűjteni, tanítani és fegyelmezni.

Az 1930-as évek jól indultak Szabó Zoltán számára. 1930 júniusában Sátoraljaújhelyben házasságot kötött Rácz Irénnel. Boldogságuk csupán tizenegy hónapig tartott, felesége 1931 nyarán hashártyagyulladásban meghalt. Az ifjú tanár épp a vízi cserkészekkel táborozott, amikor a szörnyű hírt megkapta. A tragédia összetörte, teljesen magába zárkózott. „Magamra maradván még inkább tanítványaim és népem szolgálatára szántam életem” – írja önéletrajzában.¹⁰ Ez a gyakorlatban úgy nyilvánult meg, hogy szinte aszketikus önfegyelmezővel, minimálisra csökkentett anyagi, de annál inkább felfokozott lelki és szellemi igényekkel vetette bele magát tanári, nevelői és lelkészi munkájába.¹¹

Felesége elvesztése okozta sebei épphogy gyógyulni kezdtek, mikor jött az újabb próbatétel. 1932-ben négy fiatal teológushallgató *Korán sötétedik* címmel novellás és verses kötetet adott ki. Ezek a fiatalok látták a korszak szociális és társadalmi problémáit, a vezető réteg, illetőleg az egyház mulasztásait, és elítélték azokat. Ehhez írt előszót Szabó Zoltán. Igyekezett hangsúlyozni, hogy a kötetben a szerzők nem a fennálló rendszer azonnali és gyökeres átalakítását kívánják, hanem csupán megvilágítják annak elavult, korhadó részeit. Mint írta, a szerzők az országot „olyan parlagnak is látják, amilyen az valójában”, de rögtön utána azt olvassuk: „a tegnap korhadéka a holnap szent plántálásának kövérítő, csirázató termőerejű humusza.” Zárásként metaforát használ: „Kismagyarország tavasztólmessze, felhős, ködös madélutánjának hamarsötétjében – bármilyen szomorú képet világitson is meg – szép dolog mécszet gyújtani, lángot lobbantani, s már most, máris készülni egy egyszer csak mégis eljövő, napfényes tavasz hosszú munkájára. Íme, ha füstöl is a mécs, de világít.”¹² „Mentségeit” azonban az egyházi és politikai vezetők nem értették, vagy nem akarták megérteni, és nem is tudták megbocsátani azt, hogy a szocializmus eszméivel nyilvánvalóan szimpatizáló kötet „Szabó Zoltán előszavával” és a „főiskola betűivel” bírálta a rendszert.¹³ Ezt tovább súlyosbította, hogy kiállt tanítványai mellett, védelmébe vette őket, sőt „minden ódiomot magára vállalt.”¹⁴ A botrány hullámai eljutottak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumig. A Belügyminisztérium politikai nyomozókat küldött Sárospatakra, vizsgálatot és kihallgatásokat végeztek, s a kötet szerzői közül kettőt és egy további gimnazistát eltávolítottak az intézményből.

Ami Szabó Zoltánt illeti, ellene az egyház részéről fegyelmi eljárást indítottak. A Sárospataki Református Kollégium Theológiai Karának 1933. március 29-i ülése szigorú megintésben részesítette, doktorrá avatását, rendes tanári állásra való előléptetését, fizetésének emelését bizonytalan időre felfüggesztették.¹⁵ Mindezekon felül, talán legsúlyosabb következményül, a BM részéről nyilvántartásba vették mint kommunista-gyanús személyt, akiről a zempléni főispánnak rendszeresen jelentést kellett tennie.

Szabó Zoltánt több tényező is a falu felé irányította. Az egyik ilyen minden bizonnyal a családi példa volt, hiszen ő maga is faluról származott, ismerte a falusi parasztság akkori elhagyatott és nyomorúságos helyzetét. Változtatni, segíteni akart. A másik fontos

tényező az úgynevezett „pataki szellem”. Sárospatakon hagyományosan jelen volt az érdeklődés a népi, falusi emberek és dolgok iránt, ezt tovább fokozta az a tény, hogy a trianoni döntés értelmében az új határvonal miatt alig maradt város Sárospatak térségében. A Tiszáninnen Egyházkerület falvak térsége lett, a diákok zöme ezekből érkezett, ahol a parasztságot „vallási, kulturális, gazdasági és politikai nyomor kínozza”.¹⁶ Nagyon is aktuális feladatnak tűnt tehát a faluval való foglalkozás.

Az 1930/31-es tanévben indítványozta a teológiai kar előtt, hogy az ifjúság gyakorlati képzését fordítsák a falu irányába. E gondolat hatására a gyakorlati teológiai szemináriumain a tanítványok dolgozati témájaként egy-egy környező falu kutatását, életének megismerését tűzte ki célul. Sőt többek között a Magyar Szociáldemokrata Párt 1930-as agrárprogramját tanulmányozta hallgatóival. Újszászy Kálmánnal együtt szervezték a gyűjtéseket, létrehozták a faluszemináriumot, de Szabó Zoltán ettől függetlenül is sokszor ment tanítványaival és más csoportokkal a falvakba. Gyűjtöttek több ezer háborús, harctéri, hadifogságból származó tábori lapot, levelet, fényképet, katonanaplót. Emellett a falvak életét és hétköznapi tárgyait tanulmányozták. Ravasz László püspök később úgy nyilatkozott erről, hogy „Szabó Zoltánnal bejött a lelkészképző főiskolára a folklore. Az embernek a magyarban s a magyarnak az emberben való szemlélete s mindkettőnek a néplélek ősforrásaiból való megértése.”¹⁷

A faluszolgálat másik fontos formája a regös munka volt. A már említett öregcserkész-csapat keretein belül Szabó Zoltán az 1934/35-ös tanévben alakította meg a regös-csoportot. Ennek segítségével a népdalban, népzeneben rejlő, még kiaknázatlan energiákat akarták felhasználni a vallásos és nemzeti élet javára. A regösök 4-5 fős kis csoportokra oszlottak, minden csoport egyben egy kis „éneknégyes vagy éneketős”¹⁸ volt, de tulajdonképpen kis zenekarként is működtek, hisz a tagok sokszor több hangszeren játszottak, és így csoportonként évente 35-40 énekkari darabot vittek a falvakba. Ezen kívül szavaltak, prédikáltak, valamint népdalokat tanultak, de tanítottak is, így nemcsak összegyűjtötték a vidék népdalkincsét, de tovább is vitték, cserélték is azt. Tevékenységük eredményeként 1947-re már 6000 dalból állt a regösök gyűjteménye.

A munkatábor gondolatának a falu szolgálatába állítása is Szabó Zoltán ötletei alapján valósult meg. A magyarországi munkatáborok között a sárospataki úttörő szerepet játszott. „Jellegzetesen sajátos volt ezek célkitűzése és lelkisége is. Mögöttük az a meglátás állott, hogy a nemzetet leginkább az érette hozott önzetlen áldozat táplálja.”¹⁹ Az „önzetlen áldozat” jegyében a teológushallgatók, tanítók és mások összefogtak, utakat építettek, templomok építkezésében segítettek a szórványfalvakban nyáron, a szünidejük alatt, fizetés nélkül. Vezetőjük, Szabó Zoltán nemcsak a katedrán és szemináriumokon, s nem csupán szóban akart segíteni a falusiakon, hanem tettekkel is, ezért e munkatáborokban ő is ott volt, és példát mutatott tanítványainak.

Kísérletnek indult az úttörő jellegű népfőiskola Sárospatakon, azonban akkora sikere lett, hogy az egész országban elterjedt.²⁰ Szabó Zoltán az 1934/35-ös tanév végén ajánlotta a Főiskola vezetése figyelmébe azon tervét, hogy a környékbeli református parasztfiatalok részére nyíljon népfőiskola. A jóváhagyás után – Újszászy Kálmán barátjával és tanártársával együtt – legjobb tudásával és teljes energiájának bevetésével dolgozott a népfőiskola koncepciójának, tantervének kialakításán. Az első, 1936-os kísérletre 36 „csizmás diák” jelentkezett, messze túlszárnyalva az előzetes várakozásokat. Szabó Zoltán „nemcsak érzékelte és igyekezett tanítványaival is megismertetni az akkori magyar társada-

lom bajait, feszültségeit, hanem elsősorban a magyar falusi, paraszti rétegek számára a kibontakozás, a segítés útját és módját is kereste.”²¹

Szabó Zoltán a népfőiskolai tanfolyamokra sok neves személyiséget meghívott. „Én magam is így ismerhettem meg Móricz Zsigmondot, Móricz Miklóst, Veres Pétert és még nagyon-nagyon sok író, politikust, vezető embert.”²² – írja Major Zoltán. A felkért előadók – akik között Illyés Gyulát és Ortutay Gyulát érdemes megemlíteni – készséggel eleget tettek a felkéréseknek. A kezdeményezés tehát nagyon is bevált, működött, támogatottsága magas volt, így kezdettől fogva célul tűzték ki, hogy a tanfolyamok időtartamát kibővítsék, hogy minél többet tudjanak adni a fiataloknak. Az eleinte 9, 12, 15 napos kurzus később öthetesre bővült, és 1945 után már a teljes téli hónapokat kitöltötte. Ám hiába volt sikeres és népszerű a kezdeményezés, a megváltozott hatalmi-politikai viszonyok miatt 1951-ben be kellett zárni a Teológiai Akadémiát, így a népfőiskolai tanfolyamok 1950 telén megszűntek.

Az 1930-as években Szabó Zoltán a falukutató és cserkészmozgalom révén ismerkedett meg Teleki Pállal. Kettejük között szoros barátság alakult ki, s ennek eredményeként Teleki felkérte Szabó Zoltánt, hogy induljon el az 1939-es országgyűlési választásokon a Magyar Élet Pártjának Zemplén megyei képviselő-jelöltjeként. A professzort meglepte a kérés, hiszen előtte semmilyen formában nem politizált, nem volt tagja pártnak, sőt még szavazni sem járt el.²³ Felmerül a kérdés, hogy miért hívta Teleki a politikától eddig független és a kormányzat által korábban kommunista-gyanúsak titulált embert a jobboldali kormánypártba? A MÉP nem volt egy egységes, benne kisebb csoportosulások léteztek, attól függően, hogy melyik vezetőhöz, illetve az általa képviselt elvekhez, célokhoz kötődött valaki. Teleki Pál – az Imrédy Béla által kialakított csoport ellensúlyozására – saját embereit igyekezett a Képviselőházba juttatni. Ennek eredményeként sikerült létrehoznia az ún. „Laky–Bencs-csoportot”, amelynek méretét nehéz meghatározni, a történészek 10 és 50 fő közé teszik, mindenesetre Teleki bevitte a parlamentbe egyetemi tanár kollégáit és a cserkészmozgalom kádereit.²⁴ Őt cserkész képviselő került így be a Képviselőházba, s közéjük tartozott Szabó Zoltán is.

Ő először nem akarta elfogadni a felkérést, egyházi és főiskolai feljebbvalói azonban biztatták, hogy képviselőként eredményesebben szolgálhatja a magyar parasztság kulturális, gazdasági és társadalmi helyzetének javítását, mint megintett és bűnügyi nyilvántartásba vett tanárként. Tanártársai és iskolai felettesei abba is beleegyeztek, hogy legfontosabb óráit szombatra csoportosítsa át, a többit pedig átvállalták tőle. Képviselő-sége alatt mindig megtartotta szombati óráit, csakúgy, mint a bibliaköri előkészítőket és a cserkészotthoni foglalkozásokat. Korai képviselő-sége alatti politikai álláspontját volt tanítványa, Major Zoltán így jellemzi: „És mi volt az ő álláspontja? Az akkori politikai szituáció, nemzeti szempontok, az uralkodó és mindenkit megejtve tartó légkör, a győzelemben és a további országgyarapításban reménykedő magyarság lelki atmoszférájában az ő álláspontja sem volt valami kivételesen más, mint az akkor általunk is legjobbnak ismert állásfoglalás, mint az akkor legjobb magyaroknak tartott vezető emberek állásfoglalása. Ő is reménykedett a háború győzelmében, hitt abban, amiben milliók hittünk. Lehet, hogy a német nemzeti szocializmus nem volt mindenestül ínyére, de mégsem félt annyira tőle, mint ahogyan akkor ő is és mindenki más félt a szovjet bolsevista kommunizmustól. Nem volt rajongó németbarát, nem volt nyilasérezelmű, mindent elfogadó rajongója Hitlernek és

a hitlerizmusnak, hiszen a német hitvalló egyház szenvedéseiről éppen eleget hallott, és tudott arról, hogy mi történik ott.”²⁵

Képviselői munkája során a népegészségügy, kultúra és a szociális problémák témakörében szólt fel leginkább, de nem kizárólagosan. A költségvetési viták alkalmával, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumról volt szó, pártja vezérszónokaként szerepelt. Komolyan gondolta azon szándékát, hogy e fórumon is népének nevelése, helyzetének jobbra fordítása miatt küzd, szinte minden egyes beszédében megemlítette ezeket, akkor is belefűzve mondandójába, mikor nem kifejezetten erről volt szó. Első beszédét 1939. november 22-én tartotta, a VKM költségvetési vitája kapcsán. A népi kultúra megőrzésének fontosságára és szükségességére hívta fel a figyelmet, szorgalmazta a népdalgyűjtést és a népfőiskolai mozgalom mellett érvelt. Már itt kiderült, hogy rendkívül tájékozott a témák szakirodalmában, többször idézett is ezekből képviselőtársainak. Az iskolákkal kapcsolatos vitákban, továbbá szociális kérdések kapcsán – például a lakásprobléma javítása érdekében – mindig felszólt. Támogatta a tankötelezettség nyolcosztályosra való kiterjesztését, javaslatot tett a tanítóképzés átalakítására. Nagy figyelemmel és elismeréssel követte a falusi egészségvédelem céljából 1927-ben alakult Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat működését. A zöldkeresztes védőnők feladatai 1930 és 1944 között ugyanis az anya- és csecsemővédelem, az iskola-egészségügy, a nemi betegségek és tbc elleni küzdelem, a szegény betegek otthoni ápolásának megszervezése, valamint a szociális gondozás voltak.²⁶ Érthető tehát, hogy támogatta a mozgalmat, hiszen célkitűzései nagyban összecsengtek saját törekvéseivel. Ehhez kapcsolódóan az 1941. november 12-i ülésen megjegyezte, egyik képviselőtársával egyetértésben, hogy „a magyar nép szívesebben látná sűrűbben ezeket a zöldkereszteseket, mint a nyilaskereszteseket.”²⁷

Szabó Zoltán parlamenti tevékenysége valamelyest eltért az átlagtól, nem volt pártkatoná. Felszólalásai során nem mindig követte pártja központi álláspontját, sokszor saját véleménye, ötletei alapján szűkítette, vagy éppen bővítette az aktuális témát. Számos olyan konkrét javaslatot tett, amelyeket a nép gondjainak ismerete motivált. Ezek között voltak jelentéktelennek tűnő, ám a falusi emberek számára fontos problémák. Több alkalommal is elnyerte ellenzéki képviselőtársai egyetértését, helyeslését, vagy éppen saját pártjának neheztelését. Az egyik ilyen téma a rádió ügye volt. Szabó Zoltán fontos eszköznek tartotta a rádiót oktatási, nevelési és kulturális szempontból is, több alkalommal is felhívta rá a figyelmet.²⁸ Véleménye szerint nemzeti rádióban nem a szórakoztató műsoroké kellene, hogy legyen a főszerep, hanem a népnevelésé, a népi, falusi kultúrát reprezentáló népdaloké. A megakadt népdalgyűjtési munkálatok újbóli megindítása mellett érvelt, falusi gyermekkórusok, énekkarok támogatását kérte.²⁹ Ebben ellenzéki képviselőtársai is támogatták, s ezt még többször felidézte beszédei során. Hangsúlyozta, hogy „a népdal egyike azoknak a nemzeti kincseknek, amelyekben a legszívesebben és aggály nélkül osztozik velünk minden nemzetiség.”³⁰ Ezt tapasztalatból tudta, hiszen Teleki Pál a nemzetiségekről beszélve a regös cserkészcsapat tevékenységét idézte példaként, amelyet Szabó Zoltán szervezett meg, és akik a Felvidék visszafoglalása után Sárospatakon áthaladva két nap alatt lefordították a magyar dalokat szlovákra. Szlovákul énekelték azokat a Felvidéken, ezzel is sikerrel közelítették egymáshoz a nemzetiségeket.³¹

Osztatlan egyetértés kísérte azokat a felszólalásait is, amelyekben a magyar társadalom nagy problémáját, az egykét támadta. Ezt valamennyi szociális és társadalmi témájú felszólalásába belefűzte, de talán az 1942. november 10-i ülésen fogalmazta meg leg-

markánsabban. Az egyikét olyan veszedelemnek titulálta, amely a nemzet pusztulásához vezet. „Minél inkább fájdalmas büszkeséggel látjuk az újságok rovataiban s a visszakapott tábori kártyák megjegyzéseiből azt, hogy hősi halottak sírjaival népesedik be a távoli orosz mező, annál inkább szükséges az, hogy ringani kezdjenek azok a magyar bölcsők, amelyek eddig állottak és csecsemő sírjon azokban a magyar házakban, amelyek eddig némák voltak, vagy amelyekben a magyar csecsemő sírása elnémult.”³² – fogalmazott. Az alsó társadalmi rétegek problémáinak hangoztatására jó példa az 1941. december 2-i ülés, amely az 1942. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat vitája volt.³³ Ebben először a tanítók és az alsópapság rossz helyzetére, csekély fizetési viszonyaira és ennek ellenére végzett lelkiismeretes, önfeláldozó munkájukra emlékeztette a képviselőket. Ezután ismét saját tapasztalatait hozta fel példaként, amikor katonák körében teljesített lelkészi szolgálatot, s közben népdalokat tanított nekik, akik ezt nagyon szívesen vették. Az volt a célja, hogy a hazatérő katonák majd elősegítik a magyar népdalkultúra továbbélését. Ezt követően két kisebb horderejű, ám a falusi emberek szempontjából fontos javaslatot tett. A vidéki állatállomány orosz-ukrán sztyeppéről történő felfrissítését, illetve a vadaskertek elkerítését előíró jogszabály bevezetésével a kisemberek sokaságát érintő vadkárók visszaszorítását kérte, és ebben megint csak támogatókra talált mind a kormánypárt, mind pedig az ellenzék soraiban.

Azt, hogy mit jelentett a képviselőség Szabó Zoltán számára, azt egyik tanítványa így írja le: „Iszonyú munkát, egészségi állapotának sokszoros próbára tételt. Hetenként egyszer jött le Patakra, szombaton, és hétfőn már ment is vissza Pestre. Szombatra volt téve minden órája, [...] de ezeket az órákat is hányszor megrövidítették azok az egyszerű emberek, akik ügyesbajos dolgaikkal jöttek hozzá, a képviselőhöz. Ő egyet sem küldött el.[...] De nemcsak óráit, hanem éjszakáit és minden idejét megrövidítették, elfoglalták képviselőségével járó ügyei, dolgai.”³⁴ Tehát következetesen hú maradt eredeti céljához, hogy a kisemberek, a falu érdekeit képviselje az Országgházban. Rengeteg levelet írt, mert minden hozzá igyekvő embert meghallgatott és megtette a tőle telhetőt, hogy elintézte a rá bízott ügyeket. „Lámpám Patakon – Budán is mindig hajnalokig égett, a képviselőház levelezőjének akkori altisztje Bedi János és portása Fenyvesi bizonyára bizonyítja, hogy a képviselőház legtöbbet levelező tagja voltam!” – írja később a Népbíróságnak küldött védőiratában.³⁵

A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló törvényjavaslat tárgyalásakor³⁶ egyetértett az előterjesztéssel, amely kivenné a zsidóság kezéből a mezőgazdasági földterületeket. Azzal érvelt, hogy a népi közfelfogás mindig is a magántulajdon bizonyos sérelmének tartotta, ha mezőgazdasági birtok a zsidókhoz került. Elmondta, hogy a szóban forgó birtokok többnyire a múltban, zálogként kerültek a zsidók kezébe, és ebből idővel tulajdon lett. Ha ezt elveszik tőlük, akkor lehetőség adódhat arra, hogy az eredeti birtokos család visszaszerezhesse egykori tulajdonát. Ám ezt csak akkor támogatná, ha bebizonyosodik, hogy nem fogják ismét zálogba adni. De akkor kinek adják a felszabaduló földterületet? Nem meglepő módon úgy vélte, hogy a kisemberek kezébe, amit megint csak helyesléssel fogadtak az ellenzéki képviselők, most nevezetesen a szélsőjobboldaliak. De még tovább ment ennél, amikor kifejezte azon reményét, hogy a közeljövőben a nagybirtok felső határa 500 hold lesz, mivel véleménye szerint a termelés e kereteken belül a legjövedelmezőbb. A törvény nyomán felszabaduló birtokokra még egy alternatívát javasolt: a mezőgazdasági szakiskolákat és a reményei szerint állandósított

népfőiskolákat ajánlotta. Elgondolása szerint, ha egy-egy népfőiskola akár csak közepes nagyságú birtokot kapna, ott mintaszerű, üzemi szintű termelést folytathat, és taníthatja azt a diákoknak. A népfőiskola tehát olyan szívügye volt Szabó Zoltánnak, amelyet minden beszédében szóba hozott, ha a téma engedte. E felszólalása azonban két szempontból is maradandónak bizonyult a későbbiekben: egyrészt majdnem pártfegyelmet kapott érte, mert a nagybirtok 500 holdban való maximálása egyáltalán nem felelt meg a MÉP álláspontjának,³⁷ másrészt vádpontként hivatkoztak rá, amikor 1945-ben megvádolták, képviselősege miatt.

Az 1943. november 17-ei felszólalásából sajátos nemzeti és történelmi tudatról alkotott véleményét ismerhetjük meg: „Nemzettudat nincs történelmi tudat nélkül, történelmi tudat pedig nem lehet anélkül, hogy a falu tudja, hogy ő is ezeréves és azért lehet ez az ország ezeréves és nézhet elébe újabb ezredéveknek, mert a falu ezeréves.”³⁸ Ennek érdekében a magyar Skanzen létesítésének gondolatát elevenítette fel, valamint általában a falumúzeumok létesítésének fontosságát hangsúlyozta. Beszédében összefoglalta a MÉP, mint kormánypárt működését, és részben saját képviselői tevékenységét is. Egyik képviselőtársa fel is tette a kérdést, hogy „Búcsúzás ez?”³⁹ és aligha tévedett. Szabó Zoltán ugyanis ezután beszüntette aktív képviselői tevékenységét, nem járt be több ülésre, mert a kormányzati politika olyan irányba fordult, amellyel ő már nem tudott azonosulni.

Szabó Zoltán úgy lett országgyűlési képviselő 1939-ben, hogy előtte semmilyen kapcsolatban nem állt a politikával, így amikor bekerült a parlamentbe, barátja és mentora, Teleki Pál elképzelései voltak rá legnagyobb hatással. Utólagos értékelése szerint Teleki úgy gondolkozott, hogy Magyarország geopolitikai helyzetéből adódóan, illetve öntudatának hiányai miatt nem fordulhat nyíltan szembe Németországgal.⁴⁰ A belpolitikában az időnyerés koncepcióját alkalmazta, vagyis a németek bukásáig tartó nehéz periódus bármilyen áron való átvészelését, ehhez viszont látszatszerűen vállalni kellett valamit az antiszemitizmusból – vélte Szabó.⁴¹ Mindez persze nem azt jelentette, hogy németbarát lett, hiszen a MÉP képviselői közül a Laky–Bencs csoporttal tartotta a kapcsolatot, amely inkább németellenesnek tekinthető. Teleki Pál és Szabó Zoltán is igyekeztek megakadályozni a nyilasok és egyéb szélsőjobboldali csoportosulás előretörését. A miniszterelnök 1940. december 17-én kelt levelében megbízta Szabó Zoltánt az erdélyi nyilas mozgalom elleni szervezkedéssel,⁴² hogy a református egyház segítségével is terjessze Erdélyben a nyilas mozgalom vallás-, nemzet- és kormányzó-ellenességét, amely feladatot el is vállalta, segítőtársául Turi Sándort választva.

Szabó Zoltán Teleki 1941. április 3-i halála után is tartotta magát elveihez, ám amikor látta, hogy a politika egyre inkább a szélsőség és Németország irányába fordul, felhagyott ezzel, és lépéseket tett a helyzet javítása érdekében. 1943 őszén ő is aláírta a kormányzóhoz és kormányhoz intézett memorandumot, amely a háborúból való kiválást és a demokratikus irányba történő átalakulást kívánta elérni. Innentől kezdve bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1943-ban püspökhelyettes főjegyzővé választották meg, e tisztségében is több lépést tett Enyedy Andor és Ravasz László püspököknél a zsidókérdés brutális megoldása ellen. A német megszállást követően ki akart lépni a MÉP-ből, de több, faszizmus ellen dolgozó barátjának, illetve az Egyházkerület Tanácsának kifejezett kérésére mégsem tette, mert így tehetett valamit a bent maradtak befolyásolása érdekében, és továbbra is hozzájutott a belső információkhoz.⁴³

A Kiss János – Nagy Jenő-féle ellenállási mozgalom külügyi csoportjában vett részt, Fekete Zsolt fedőnéven. Az 1944. október elején tartott pártvezetőségi gyűlésen a Nemzeti Szövetségbe, a képviselők jobboldali, németbarát beállítottságú szerveződésébe való belépésről volt szó, a gyűlésen Szabó Zoltán határozottan a belépés ellen foglalt állást, és ennek megfelelően kívül is maradt. Az 1944. október 15-ei nyilas hatalomátvétel idején Sárospatakon tartózkodott, innen visszatért Pestre, de már nem a saját, Lánchíd utcai lakásában, hanem Móricz Miklós Szilágyi Erzsébet fasor 17. szám alatti házában élt egy darabig. Nem engedelmeskedett SAS katonai behívójának, így december 2-ától katonaszökevénynek számított. Még 1944-ben bekapcsolódott a Nemzetközi Vöröskereszt Jó Pásztor akciójába, amely a zsidó gyerekekről gondoskodott, majd az ő elgondolásai alapján hozták létre a Vöröskereszt másik akcióját, a Segítő Bizottságot.⁴⁴ Az ostromlott Budapesten 1945. március 5-én kötött házasságot Szabó Annával, akit 1934-ben ismert meg egy nyári vízi-cserkész táborban. Az ostrom alatt mindketten a Vöröskereszt munkásaiként dolgoztak, Szabó Zoltán az OTBA kórház és az orosz katonai kórház parancsnokságának összekötője volt. Feleségével együtt leveleket, gyógyszereket közvetítettek a gettókban, csillagos és védett házakban is.

1945-ben Tildy Zoltán köztársasági elnök államtitkárságra kérte fel Szabó Zoltánt, ő azonban már nem akart politizálni, inkább hazatért Sárospatakra, és az 1944/45-ös tanévben bekapcsolódott az oktatásba. Hogy pataki tanári állása mennyire fontos és kedves volt neki, jól jellemzi, hogy nem fogadta el a debreceni egyetem hittudományi karán felajánlott tanszéket. Amikor úgy tűnt, rendbe jönnek a dolgai – a háború lezárult, politikai pályafutása véget ért – és végre arra koncentrálhatna, amit igazán szeret, akkor zúdult nyakába életének harmadik nagy próbatétele. Mint az 1940-es évek országgyűlési képviselőjét letartóztatták, és népellenes bűnök címén vádat emeltek ellene. 1945. március 29-én rendőrségi őrizet alá vették, azzal indokolva, hogy politikailag nem megbízható, s az állam érdekeit veszélyezteti.⁴⁵ Szabó Zoltánt azonban a Tiszáninnyi Református Egyházkerület talán összes falujában ismerték – néhol falukutató, regös munkák miatt, máshol a népfőiskolás diákok révén, akik büszkék voltak rá –, ezért nyilatkozatok és tanúsítványok tucatjai érkeztek megmentésére, amelyek ártatlanságát bizonyították. Ő saját magát védte a vádakkal szemben, megírta fellebbezéseit és védőiratait, számos nyilatkozattal és kérelemmel alátámasztva. A kérelmek egyike a Nemzeti Függetlenségi Népfőfrontba tömörült öt párt: a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt sárospataki szervezeteinek elnökei által a rendőrséghez írott kérvény volt, amelyben azt kérik, hogy szabadlábban védekezhessen, vagy ha ez megoldhatatlan, akkor legalább enyhítsék az internálást házi őrizetre. Az indoklásban felsorolták az eddigi népét szolgáló tevékenységét, és kinyilatkoztatták, hogy Szabó Zoltánt mindnyájan a magyar nép izzó lelkű szerelmesének és fáradhatatlan, önfeláldozó és hűséges munkásának ismerik.⁴⁶ Egy másik nyilatkozat, amelyet 310 népfőiskolás írt alá, szintén a szabadlábba helyezését kérte, hasonló érveléssel.⁴⁷ Legjelentősebb védőirata a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Elnöksége által készített dokumentum, ezt 88 egyházközség 412 egyházi és világi vezetője írta alá.⁴⁸

A fellebbezés és a nyilatkozatok hatására 1945. május 11-én a megyei rendőr-főkapitányság házi őrizetre módosította az internálást. Szabó Zoltán ezt követően november 16-án kérvényezte szabadlábba helyezését. 1946. április 2-án megkapta az ellenállási mozga-

lomban való részvételét igazoló iratot Nagy Ferenc miniszterelnöktől, majd április 16-án hosszabb összefoglalást írt a vádiratra való reflektálásként, az ártatlanságát igazoló bizonyítékok felsorolásával.⁴⁹ 1947-ben végül felmentették, amnesztia levelét Péter János későbbi püspök személyesen hozta Sárospatakra – áll a tanítványok visszaemlékezéseiben. Perének végleges lezárása viszont csak 1948-ban történt meg, mivel a források között még 1948. január 24-én keltezett pertörlési kérelem is fellelhető.⁵⁰

Ezzel lezárult a megpróbáltatásokkal teli korszak és Szabó Zoltán ismét visszatért a Sárospataki Teológiára. Közben családi viszonyai rendeződtek, 1946. február 3-án megszületett Anna lányuk, majd 1948. május 8-án Mária. Szakmai téren újabb tisztségeket kapott: az Országos Táj- és Népkutató Intézet még 1940-ben tagjai közé választotta, bekerült a Keresztyén Népfőiskolai Munkaközösség elnökségébe és a nyíregyházi Besenyei Társaság Igazgatótanácsába. Továbbra is szervezője és irányítója volt a Kollégium tanórákon kívüli alkalmainak és a népfőiskolának. Ám élete mégsem fordult egyenesbe, mert 1951-ben bezárták a pataki Teológiát, így munka nélkül maradt. Hiába keresett más helyet, hosszú pere nem múlt el nyom nélkül, a pártállamban megbélyegzett embernek tartották. Egy évig még Sárospatakon maradt a családjával, majd nehézkes és megalázó adminisztráció után lehetősége nyílt, hogy 1952-ben Ófehértóra menjen lelkésznek.⁵¹ Itt nem érezte túl jól magát, anyagi gondjai is voltak, így 1956-ban közös megegyezéssel állást cserélt a noszvaji lelkésszel. Új szolgálati helye sokkal inkább otthonává vált, hamar beépült a gyülekezet és a faluközösség életébe. Régi lendületével vetette bele magát helytörténeti és néprajzi munkákba. 1961-től szorosabb kapcsolatba került a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével, 1964-ben tagjai közé választotta a Magyar Néprajzi Társaság.⁵² A következő évben agytumort diagnosztizáltak nála, amelybe 1965. február 20-án bele is halt. Testét Noszvajban temették el, hamvait 1974. február 15-én átszállították a sárospataki temetőbe.

Szabó Zoltán kitartóan és következetesen küzdött a magyar falu és a falusi nép megismerése és megsegítése érdekében. S közben „nem ragadta el semmiféle izmus, nem lett megszállottja semmiféle elméletnek. Amit tanult, olvasott, hallott, azt átszűrte a józan észnek, a gyakorlati gondolkozásnak azon rostáján, amit a tudománytól és elmélettől meg nem fertőzött egyszerű embereink sok esetben meglepő sikerrel tudnak alkalmazni.”⁵³ Olyan ember volt, aki céljaiért a politika viharai közt is kiállt, és amikor képviselő lett, akkor is tartotta magát elveihez. Tette mindezt olyan leleményességgel és sikerrel, hogy bizonyos kérdésekben képes volt feloldani a kormánypárti és ellenzéki képviselők közötti ellentétet, és mindkét oldal támogatását megnyerte. Kivételes, „ritka fényű magyar elme”.⁵⁴

(Balázs Tibor tanulmányának közzétételével lapunk folytatja sorozatát, amelyben a sárospataki református teológián (is) oktató egykori tanárok életútját mutatjuk be. Az eddig megjelent írások: Földyné Asztalos Adrienne: Minőség és szeretet. Száz éve született Szabó Ernő = 2005. 1. szám; Kézi Erzsébet: Egy igazi professzor: Rácz Lajos = 2004. 3. szám; Kiss József: A testnevelő Szabó Károly emlékezete = 2006. 3. szám; Koncz Sándor: Kálvin magyar kutatója: Nagy Barna = 2009. 1. szám; Koncz Sándor: Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása = 2002. 2. szám; Sipos István: A polihisztor Nyíry István emlékezete = 2001. 3. szám; Takács Ádám: Újszászy Kálmán és a filozófia = 2003. 1. szám.)

Jegyzetek

- ¹ A tanulmányhoz felhasznált források a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben találhatóak, a továbbiakban: Levéltár, illetve Kézirattár.
- ² Szentimrei Mihály: Szabó Zoltánra emlékezünk. Budapest, 1991. 1. o. Kézirattár An. 9523.
- ³ Kováts Dániel: Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán centenáriumán = Sárospataki Füzetek 2002. 2. szám, 5. o.
- ⁴ Curriculum vitae – Különös tekintettel politikai magatartására és működésére. 1945. 1. o. N. III. 3./12. In: Szabó Zoltán levéltári iratai, Levéltár N. III. 3. (A továbbiakban: Szabó Zoltán iratai.)
- ⁵ U.o.
- ⁶ Jelentése: Egyedül Istené a dicsőség.
- ⁷ Sárospataki Református Főiskola Theológiai, Akadémiai, Jogakadémiai és Főgimnáziumi Értesítője az 1918–19., 1919–20. és 1920–21. iskolai évekről. Összeáll.: Csontos József. Református Főiskola Nyomdája. Sárospatak, 1921. 8. old.
- ⁸ Curriculum vitae, i. m. 1. o.
- ⁹ Nagy Barna: A volt tanítványok nevében... Noszvaj, 1965. 1. o. Kézirattár An. 2704.
- ¹⁰ Curriculum vitae, i. m. 1. o.
- ¹¹ Szentimrei Mihály: i. m. 6. o.
- ¹² Nagy István – Haller Gábor – Stéphan László – Kárász József: Korán sötétedik. Elbeszélés, karc, vers. Sárospatak, 1932. 3–4. o.
- ¹³ Bojtor István: Dr. Szabó Zoltán népi és társadalmi munkássága. Budapest–Göncruszka, 1983. 2. o. Kézirattár Kt.d.7038.
- ¹⁴ Curriculum vitae, i. m. 1. o.
- ¹⁵ Szabó Zoltán iratai /4. Előlépésére csak 1939-ben került sor.
- ¹⁶ Bojtor István: i. m. 3. o.
- ¹⁷ Ravasz László: Visszaemlékezések Dr. Szabó Zoltánra. 1. o. Kézirattár An. 2705.
- ¹⁸ Szabó Zoltán: Sárospataki törekvések a falu szolgálatára = Protestáns Szemle, 1939. 3. szám, 143. o.
- ¹⁹ Uo. 142. o.
- ²⁰ A Sárospataki Népfőiskola történetét és tevékenységét többen feldolgozták, itt csak azon elemekkel foglalkozom, amelyek Szabó Zoltán gondolkodását jellemzik, illetve az ő tevékenységének hatására valósultak meg.
- ²¹ Szentimrei Mihály: i. m. 9. o.
- ²² Major Zoltán: Emlékezés Dr. Szabó Zoltánra. Hernádkak, 1965. 5. o. Kézirattár An. 2706.
- ²³ Szabó Zoltán védőirata a Népbírósághoz. 1946. április 16. 1. o. Szabó Zoltán iratai /35.
- ²⁴ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 142. o.
- ²⁵ Major Zoltán: i. m. 3. o.
- ²⁶ A Magyar Védőnők Egyesületének hivatalos honlapja. <http://www.mave.hu/?q=webpage/109> Letöltés: 2011. december 22. 17:13.
- ²⁷ Képviselőházi napló (<http://mpgy.ogyk.hu>; a továbbiakban: KN) 1939. XI. kötet. 217. ülés, 1941. november 12. 114. o.

- ²⁸ KN. 1939. IX. kötet. 180. ülés. 1941. február 14. 369. o., KN. 1939. XVIII. kötet. 350. ülés. 1943. december 3. 599. o.
- ²⁹ KN. 1939. XII. kötet. 229. ülés. 1941. december 2257. o.
- ³⁰ KN. 1939. XII. kötet. 229. ülés. 1941. december 2258. o.
- ³¹ KN. 1939. VIII. kötet. 165. ülés. 1940. december 3. 1186. o.
- ³² KN. 1939. XV. kötet. 303. ülés. 1942. november 10. 190. o.
- ³³ KN. 1939. XII. kötet. 229. ülés. 1941. december 2. 257–259. o.
- ³⁴ Major Zoltán: i. m. 4. o.
- ³⁵ Szabó Zoltán védőirata, i. m. 3. o.
- ³⁶ KN. 1939. XIII. kötet. 260. ülés. 1942. június 2. 331–335. o.
- ³⁷ Szabó Zoltán védőirata, i. m. 3. o.
- ³⁸ KN. 1939. XVII. kötet. 338. ülés. 1943. november 17. 362. o.
- ³⁹ KN. 1939. XVIII. kötet. 350. ülés. 1943. december 3. 595. o.
- ⁴⁰ Szabó Zoltán védőirata, i. m. 4. o.
- ⁴¹ Szabó Zoltán: *Pro memoria. Dr. Szabó Zoltán sárospataki teológiai tanár képviselősege alatti magatartásáról, különös tekintettel a zsidó kérdésre. Sárospatak, 1947. húsvét. Szabó Zoltán iratai /46.*
- ⁴² Teleki Pál miniszterelnök levele Szabó Zoltánnak. 1940. december. 17. Szabó Zoltán iratai /8.
- ⁴³ Curriculum vitae, i. m. 3. o.
- ⁴⁴ Szabó Zoltán: *Pro memoria, i. m. 2. o.*
- ⁴⁵ Véghatározat Dr. Szabó Zoltán rendőrségi őrizet alá vételéről. Sárospatak. 1945. március. 29. Szabó Zoltán iratai /10.
- ⁴⁶ Szabó Zoltán iratai /15.
- ⁴⁷ Szabó Zoltán iratai /17.
- ⁴⁸ Szabó Zoltán iratai /18.
- ⁴⁹ Szabó Zoltán iratai /35.
- ⁵⁰ Szabó Zoltán iratai /48. és 50.
- ⁵¹ Bojtó István: i. m. 7. o.
- ⁵² Szentimrei Mihály: i. m. 13. o.
- ⁵³ Enyedy Andor: *Mi volt nekem Szabó Zoltán? 1. o. Kézirattár An. 2703.*
- ⁵⁴ Nagy Barna: i. m. 5. o.

Csorba Dávid

Thököly üstököse

Amikor Balyik András, Debrecen szenátora 1679 szeptemberében a csatári szőlőjében megerelt, rajtaütöttek Thököly Imre katonái, megverték, megkötözték, s csak drága áron szabadult saját kertjéből. Később több fórumon követelte a debreceni tanács a jóvátételt, hiába. Az 1680. évi Szent György napi tisztségviselő választásnál a kárvallott, Balyik András választott főbírává. A „kuruc király”, akinek Esterházy Pál, a következő nádor sógora, egy időben pedig Teleki Mihály Anna nevű leánya a mátkája volt, s maga a Wes-selényi-család baráti köréhez tartozott, nem törődött holmi asztalosból lett városi vezető magánsérelemével. Ha egyszer megüzente nekik, hogy mit vár el tőlük, és nem úgy tettek, kárukat látták.¹ A hatalmaskodó főúr, Erdély második leggazdagabb embere és a Mátyás egykori Magyarországnak legügyesebb kalmárvárosa közti viszály el nem rendeztetett, de a veszélyes hatalmi játék más mezsgyén folytatódott. A debreceniek jó szüretnek örvendtek: az 1680-as év hosszú idő után kiváló bortermést hozott, és rengeteg változást.² A kereskedő rend és a zsarnokoskodásra hajlamos főnemes esete a török bírák, a kádik megszokott lefizetésével, egymás elleni, több szinten indított harccal megszokott volt a korban: de most mégis másképp alakult, mint azt mindenki várta. Ha Thököly Imre sejtette volna, milyen mennyet s poklot fog megjárni rövid időn belül a rossz ómenek miatt, talán hagyja kertészkedni a cívisváros főbíráját. 1681-ben indult el Thököly karrierje látványosan felfele, 1682-ben ért a zenitjére, amikor Felső-Magyarország fejedelme, a török által kinevezett magyar király lett, akit I. Lipót császár is elismert. 1685-ben azonban már a török foglya, csapatai átálltak, és várja sorsa jobbra fordulását.

A 17. század 80-as éveiben mindenesetre furcsa előjelek gyülekeztek: 1678–84 között folyamatosan üstökösök tűntek fel az égen. Thököly Imre csillagzata ebben az időben a legfényesebb: bujtatott erdélyi s török támogatással gyors rajtaütésekkel elfoglalja Felső-Magyarország jelentős részét, és fejdelemmé választatja magát. A török elnevezésében a három részre szakított országban megjelent egy negyedik egység, az *Orta Madzsar* birodalma. Ebben az időszakban méltán nevezik a kor politikai irataiban és verseiben Európa üstökösének Thökölyt, akihez számtalan várakozást fűztek (a legfőbb a török kiűzése volt). Ám ez a pozitív kép rögvest megváltozott, mihelyt a magyar csapatok az 1683-as bécsi ostrom idején a török birodalom segédcsapataiként szálltak harcba.

A 20. században több konferencia, tanulmánykötet kapcsolta egybe újra a két jelenséget: az új fiatal fejedelmet és az új égi jelenést. Nem egyértelmű ugyan, de általában a Halley 1682-es feltűnését szokták analógiába állítani a politikus üstökös-szerű pályájával. Legelőször egy kéziratot alkalmazta ezt a költői metaforát egy latin szójátékban: „*Ecce Cometa, comes monstrat tua fata solennis...*” (Íme, az üstökös, gróf, fényesen mutatja sorsodat...) kezdettel, amely Köpeczi Béla és Varga Imre könyveiben jelent meg, majd

harminc év múltán Varga J. János és Gebei Sándor kiadványai pedig már csak a fogalmat használták szimbólum-értékkel.³ A mai történettudomány ugyan átvette ezt a jelképet, csak éppen az irodalmi utalásokat, a vers és a külföldi híradások nyelvi és kulturális regisztereinek értelmezését hagyta figyelmen kívül. Nem foglalkoztak a korabeli protestáns elit körében kialakult szerepével, annak mitologémájával sem. Varga J. János egyik fejezetcímében is utalt erre, de csak mint történészi köztudalomra. A fent idézett vers ugyan 1682-ben keletkezett, de annak tavaszán,⁴ tehát példáját egy korábbi üstökösből merítette.

Éppen ebből a korszakból hiányzik az új fejedelem, Thököly naplója (1679–84, illetve 1687–88 évekből). Valószínűleg magával vihette a törökországi bujdosásába, mint ahogy a többit is a titkos levéltárában, de az is elképzelhető, hogy a fejedelemség születése körüli veszélyes dokumentumokat kifejezetten megsemmisítették. Mivel nem tudjuk, hogyan értékelte Thököly az 1680–81-es, 1682-es, 1683-as és 1684-es égi jelenségeket, vonatkoztatta-e magára, csak a kortársak vélekedésére hagyatkozhatunk.

Az avatatlan kortársak a sűrű üstökösjárás miatt egybemoszták néhol azokat, és az értelmezések pedig elég általánosan teológiai jellegűek lettek. Ezek ugyan reálpolitikai okokból nem említik Thököly nevét, de olyan kontextusban értelmezik az üstökösöket, hogy az ékesen jeleníti meg a kor protestáns gondolkodásmódját, s ez már kapcsolható az új ország rész fejedelméhez kapcsolt várakozásokhoz. A protestáns közhangulat számtalan korabeli feljegyzésből, közénektől a városi krónikáig megidézhető: a politikai események, a városi feszültség növekedése, az egyházi zsinatok újabb szigorító rendelkezései utalnak erre, mint a megelőző írásban láthattuk. A 17. századi magyar nyelvű irodalomban ritka a kizárólag égi jelekkel foglalkozó prédikáció. A rossz ómenekről való vélekedéseket sokféle módon megidézhetjük a korból, kisebb részben a csillagok, üstökösök, bolygóegyüttállások eseteit. A traktátus és az egyetemi latin nyelvű disputa hatása az elitkultúrában mérhető.⁵ A krónikák, naplók, emlékiratok pedig kifejezetten zárt körnek szóltak. A csíziókban, kalendáriumokban megjelenő rövid verses jóslatok és meteorológiai elemzések a legtágabb közönséget érthették el, csak a recepciójukat nehéz bemérni. Szerencsénkre fennmaradt olyan forrás is, amely a köznépeknek szól, és ideológiai-eszmei mondanivalója részletezett, tehát eldönthető, hogy milyen réteget kívánt megszólítani, és ez a beszédmód milyen helyet foglalt el az adott kultúrában.

Az 1680-as évek égi jelenségeit egy ritkaság jeleníti meg számunkra: egy üstökösökről szóló prédikáció. Kiadott, tehát elérhető, de eddig még a történészek sem vették számba. Kisztei S. Péter, gönci lelkipásztor 1683-ban megjelent *Üstökös csillag* című prédikációja, amelyet Thököly Imrének ajánlott, s címlapján olvasható a következő leírás: az igen fényes üstökös 1680. december 22. és 1681. január 26. között volt látható az égen esténként, az égtájak szerint nyugaton tűnt fel, és az égi észak felé nézett. A címében szereplő égi jelenségről ugyan nem kapunk bővebb leírást, de szövegközben legalább két, általa is látott jelenségről számol be. A korábbi üstökös nyugatról keletre mozgott, és jót jelzett (Kassa visszakerült református tulajdonba); az új azonban nyugatról délnek mozdult (ez nehogy a török győzelmét jelentse, hétszeres nyomorúságot hozva az országra – jóslott a prédikátor).⁶ Kisztei egy évvel a címlapon leírt tünemény után külön két prédikációt szentelt a látottaknak. A címlap tanúsága szerint 1682. március 2-án és 16-án mondta el prédikációit, és a beszédeihez képest egy év múltával Kassán adta ki nyolcadrét alakban, jó 120 lap terjedelemben.

A külső, gyanútlan szemlélő tehát rögvest ráolvashatja a jelenségre, hogy ez a *Halley-üstökös* lehetett. Kisztei Péter olvasta, idézte az európai latin nyelvű üstökös szakirodalmat, és vizsgálata tárgyává tett a Krisztus születése utáni 138 üstökösből (a szerző adata szerint) egyet-egyet következményeivel.⁷ Számba vett több Halley-jelenséget is a generalizáló üstökös fogalom alatt (Kr. e. 66; Kr. u. 837; 1682).⁸ Emellett utalt a nemzetközi asztronómiai feljegyzésekre és teológiai írásokra, illetve hivatkozott (név nélkül) Komáromi Csipkés 1665-ös elemzésére, amely a debreceni lelképásztornak az 1664–65-ös üstökös feltűnéséről írott magyarázatát tartalmazta. A névtelenség okát a szerző ekként adta meg: „azon b[oldog] e[mlékezetü] tudós embertul (kit becsületből említec) ellenkező értelemben vagyoc”.⁹ Az egyik oldalon ugyanis a humanisták nemzedéke áll (Dudith András, Erastus, Grynaeus és Squarcialupus), a másikon a Kiszteivel egyező véleményen lévő protestáns teológusok (Zanchius, Pareus, Szegedi Kis István, Heidegger, Voetius, Libavius). Ma már tudjuk, hogy abban az évtizedben több üstökös-jelenség is látható volt az északi féltéken: az 1680–81-, 1682-, 1683-, 1684-es. A nagyobb baj, hogy a könyv-, egyház-, sőt a fizikatörténeti szakma is eltévedni látszik: a Kisztei-szöveggel foglalkozó gyér számú elemzésnél is úgy tűnik, hogy mivel az üstökösök leírása nem különül el a prédikációban élesen, így az ezt elemző szövegben a 19–20. század tudós szerzői sem ismerték fel, hogy különböző jelenségekről van szó, és nem csak a Halleyről.¹⁰ Egy biztos, a lelkész az elemzését előbb jelentette meg, mint az 1683. július–szeptemberi üstökös feltűnt volna az égen, tehát a szövegben maximum két jelenséggel számolhatunk.

Az első leírás (iránya, nagysága alapján) az 1680–81 fordulóján észlelt jelenségnek szól, a második azonban 1682 augusztusára–szeptemberére vonatkozik. A Halley nevét viselő ciklikus üstökös azonban teljes bizonyossággal csak az 1682. évi lehet. Edmund Halley ugyanis 1705-ben, az 1682. szeptemberi feljegyzéseit és egyéb írásokat (Newton gravitációs elmélete és Kepler bolygó-tana) egymás mellé állítva vonta le következtetéseit, és állapította meg az ellipszis alakú pályagörbével, 76 éves ciklusonként visszatérő üstökös rendszerbeli jegeit az 1682-es jelenségre. Egyébként nem ez lenne az egyetlen lejegyzése a Halleynek, látták még Sopron, Lőcse, Brassó és Érsekújvár városából számosan, s erről egy magyar nyelvű, vékony kis csillagászati kiadvány is megemlékezik. Sajnálatos módon azonban ez az összefoglalás sem idézi Kisztei művét, pedig cím alapján könnyedén rá lehetett volna keresni.¹¹

Az első leírást azonban Magyarországon eddig nem értelmezték, s azon túl, hogy nem fedezték fel a rávonatköző szövegeket, nem is tartották olyan jelentősnek. Ezt jelzi, hogy néhány szakírás hivatkozik egy-két kora újkori „üstökös-vadászra” (Kiszteire és Bethlen Miklósrá), de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottak ennek.¹² Ezért jelenleg azt mutatjuk fel, hogyan jelenítették meg magánjellegű feljegyzések az 1680 decemberében megjelent üstököst. Láthatta Debrecenben és Göncön is bárki távcső nélkül, annak fényereje pedig megegyezett az 1682-es Halleyével: nem véletlenül kerülhettek tehát egymás mellé Kisztei beszédeiben.

Az 1680-as üstökös jelentőségét mutatja, hogy az égi jelenség leírása megtalálható számtalan különböző forrásban, a debreceni polgártól a kassai jezsuitán át a török krónikásig. Az erdélyi nemesek körében találunk egyszerű rögzítést és politikai allúziót is. Teleki Mihály unokaöccse, Czegei Wass György a diáriumában (naplójában) ekként jelenítette meg ugyanezt: „1680. dec. 22. Ceac. Kezdet láttatni az égen dél felé egy igen nagy üstökös csillag, melynek csillaga igen nagynak láttatott, melynek nagyságához hasonlóra

régi öreg emberek is nem igen emlékeztek”.¹³ A neves erdélyi kancellár, Bethlen Miklós önéletírásában az ország sorsának metaforáját látta benne. Teleki Mihálynak szóló intéset egy Rhédei Ferencsel folytatott beszélgetéséből idézte meg az emlékiratíró: „Valamint a nem régen látszott üstökös csillagnak (volt ez in anno 1680.) nagy farka vala, hogy ennek a hadakozásnak is úgy lészen, bizony elhat ez még Erdélyre. Azért felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello”.¹⁴

A fél évszázaddal későbbi névtelen török krónikásnál érthető okokból már csak az adat maradt: „1680 december hónapjában egy hatalmas nagyságú üstökös csillag tűnt fel, melynek csóvája 60 foknyi távolságot ölelt át, és nyolc héten keresztül volt látható”.¹⁵ Az 1740. évi *Madzsar Tarihi* szerzőjéről alig tudunk valamit, és török krónika lévén a műből nem derül ki, honnan származhatott annak szerzője, és annak előismerete, azaz milyen forrást használhatott. Feltehetőleg az 1690-es török betöréskor elrabolt magyar, partiumi, és ezen belül is valószínűleg debreceni szerzőről, de legalábbis debreceni évkönyv vagy krónika felhasználójáról lehet szó. Közvetett indokunkra egy példa hadd álljon itt. Rögtön az üstökös adat után olvasható: „1681-ben az erdéli Barasóban [értsd: Brassó] hatalmas földrengés pusztított el széles területet, Madzsarisztánban pedig Debrecsin városának a felét tűzvész pusztította el”.¹⁶ Debrecenben ezekben az években újra lángra lobbantak a máglyák, és egy férfi és egy tucat nő veszítette életét boszorkányság vádjával, a titkos tüzesetek és boszorkányság vádja miatt.¹⁷ Mindenesetre egy ilyen regionális hír, mely a tiszántúli város lelki világának megingását jelzi, nem tarthat igényt a török általános érdeklődésére, ha csak nem maga a szerző-szerkesztő érdekelt benne.

A fiatal collegiumi praeceptor, Debreceni Ember Pál naplója (a *Wade mecum* 1681. január 16-jával zárul) rögzítette az eddig ismert legteljesebb leírást. A korabeli történések közül a szerző alig emelt be valamit naplójába: az egyetlen kivétel az üstökös feltűnése, melyet a napló formai jegyeihez képest bőven jellemzett.¹⁸

A teológiai kontextus érthető, az idézett Jeremiás, (a jelöletlenül megszólaltatott) ószövetségi történeti utalások és a Josephus Flavius-citátum (a jeruzsálemi üstökössel) minden témába vágó szakirodalomnak alapeleme. A szöveg szépen építette be a teológiai értelmezést a látvány leírásába, utóbbi nem szokványos eleme a hasonló morális célzatú műveknek. A jelöletlen bibliai idézetek (2Sám 24,13; 1Krón 21,12–13; Jer 10,2) a sorscsapások elviselésének klasszikus bibliai argumentumát szolgáltatták. Ugyanebben az időben az ország másik részén, a soproni országgyűlés idején Csúzi Cseh Jakab, a református rendek prédikátora, ehhez hasonlóan Isten háromágú ostoráról (éhség, ellenség vagy pestis) beszélt.¹⁹ A lélektani helyzetet a korabeli református történelemszemlélet határozta meg. Különösen becses ez a leírás, amennyiben figyelembe vesszük, hogy ez a napló-feljegyzés az első részletező leírás magyar részről erről az üstökösről.²⁰

Ezt a lelki válság-jelenséget erősíti meg az a tény is, hogy milyen prédikációk hangzottak el ebben az időben a debreceni szószékről. Az említett Ember Pál-féle *Wade mecum* megőrizte egy ótestamentumi könyv, mégpedig az *Énekek Éneke* teljes magyarázatát prédikációk szerint lebontva, amelyek a debreceni központi templomban hangzottak el. Más forrásból pedig tudjuk, hogy a debreceni lelkészek 1683 szeptemberére befejezték a Biblia hátralévő ótestamentumi részének magyarazását is.²¹ Tehát 1680 augusztusától a prófétai könyvek következtek, mégpedig Ézsaiás próféciai. Amikor az üstökös megjelent az égbolton, az Ézs 29–36. fejezeteket magyarázták a lelkipásztorok: a Jeruzsálem fölötti ítéletről és végül a város megmeneküléséről. Az asszír támadást (Kr. e. 701) a próféta

Isten büntető eszközeként vonatkoztatta a népre, ám még az utolsó lehetőséggel élve megtért a nép, Istenhez fordult, igaz istentiszteletet és megszentelődést vezetett be. A 17. századi Debrecenben a prédikációk a pusztulás rémét vetítették elő: ha nem tér meg a nép, és az előjeleket nem veszi komolyan, eltörli Isten a föld színéről.

Debreceni Ember Pál collegiumi diákkori naplójának üstökös megjelenítéséhez több korrelatív forrásközlőt találtunk: egy református lelkészt, egy református erdélyi kancellárt, és egy valószínűleg debreceni származású (tehát ismét csak egyező felekezeti háttérű) török krónikást. Ez a leírás természetesen a Julius Caesar-i rendszerben számolt, az üstökös a gregorián naptár szerint 1680. december 31-étől volt látható, és egyértelműen azonosítható a C/1680 V1 néven ismert üstökössel.²² A történeti Magyarország területéről amúgy sem gyakoriak a hasonló híradások, bár a 17. században megszorodtak az üstökösökről szóló szakkönyvek bel- és külföldön egyaránt.²³

Ez az üstökös különös jelentőséggel bír a cometográfiában: ez az első teleszkóppal, s már nem csupán szabad szemmel felfedezett üstökös. A coburgi német csillagász, Georg Kirch adott róla elég hamar és meglehetősen precíz leírást,²⁴ s sokáig róla nevezték el, legújabban már az általánosabb C/1680 V1 elnevezést viseli.²⁵ Szabad szemmel nézve is olyan hatása volt, hogy a szakirodalomban egyszerűen csak „a nagy üstökös” néven emlegették, s emlegetik. Ezt annak köszönheti, hogy nappal is látható, különlegesen fényes jelenség volt, hatalmas farkkal, minthogy az üstökös a földközeli, ún. perihelium állapotában 900 ezer km-n belül, azaz ritka módon közel tartózkodott. Ilyen módon tehát a 17. század leglátványosabb üstökösének a Fülöp-szigetektől a kínai, spanyol, angol megfigyelőkön át egészen a mexikói indiánokig számtalan adatolója van. Két példa az ismertségére. Newton és Flamsteed vitázott rajta, a newtoni rendszer próbája volt ez az üstökös; előbbi végül a *Principiában* elismerte a csillagász kolléga matematikai állításait. A hétköznapi megfigyelők közül egyet emelünk ki: a holland költő, polihisztor Constantijn Huygens az egyes fázisait is megénekelte a jelenségnek, január s február közt (6 versben, latin s holland nyelven), majd *Cometen-werck* vagy *Cometerij* címen még áprilisban is írt e témában verset.²⁶ Mind a szakmai közvéleményt, mind a nagyközönséget foglalkoztató látványosságról van tehát szó, amelyről rengeteg kiadvány, s még több feljegyzés született. Brüning katalógusában, amely a kezdetektől az ezredfordulóig foglalja össze az üstökösökre vonatkozó tudományos méréseket és tanulmányokat, az itt tárgyalt 1680-as üstökösre majd 300 tételt tartalmaz (1300–1598. szám).²⁷ A szaktudós matematikai mérése és a prédikátor értelmezése egyaránt bekerülhetett a katalógusba. Sajnálatos módon a magyar példákról, ideértve az említett Komáromi Csipkés György és Kisztei Péter írásait is, nem tud az összeállítás (kivéve a humanista Dudith András jóval korábbi üstököséről született írásáról).

Míg Ember Pál naplója a látvány leírását bibliai keretben helyezte el, a belső építésre helyezve a hangsúlyt, a Kisztei-szöveg prédikáció formája azt kívánja, hogy a magyarázat után a tanulságok következzenek, amelyeket a lelkész röviden zár le. Ezek a részek azonban Medgyesi Pál prédikációit visszhangozzák, és az 1657. év fordulópont jellegét hangsúlyozzák, ahogy kortársaiknál már annyiszor, a realpolitikus Bethlen Miklóstól a városi krónikás tollú jegyzőig: „Hóld fogytára jutott Hazánk, el-czondorlott Nemzetünk, Temető sirod felé közelgető, sőt már koporsód szélére fekvő Életed táján szintén csak haló félben lévő édes M[agyar] Hazá[m] s' Nemzetem!”²⁸ A feltehetőleg a köztes egy év multával sem csituló riadalomkeltés ellen hangzott el a két gönci beszéd. Ám a nyomta-

tás halódott, mivel időközben Thököly Imre elfoglalta Felső-Magyarországot, létrehozva ezzel rövid időre a negyedik országrészt. Kassán Lippóci Miklós, Thököly evangélikus udvari lelkésze 1682. augusztus 17-én tartotta meg templomszentelő beszédét, és ilyen kérdéseket még nem érintett.²⁹ Rá egy hétre tűnt fel a Halley. Nem tudjuk, hogy Lippóci változtatott-e a szövegén, de egy biztos, a történelmi események őt is megrendítették. Győzelmi beszédet tart, az új fejedelmet köszönti tábori lelkészeként, de mégsem tud felhőtlen örömmel ünnepelni: a prédikáció azzal ér véget, hogy bűnbánattartásra szólít fel. A másik nagy iskolaváros, Gönc lelkésze, Kisztei S. Péter viszont az üstökös hatására dúsított kinyomtatásra váró szöveget. Ennek köszönhető a kötetben észlelhető ugrás az 1680-as és 1682-es üstökösök okozta magyarázatok körül, és az, hogy a prédikáció formát ugyan tarja, de ez túl hosszú egy átlagos egyházi beszédnek.³⁰

A különleges égi jelenségek hatása – úgy tűnik – minden korban hasonlóan mutatkozik.³¹ Az 1680-as üstökös egész Európát megmozgatta, még 7 év múlva is vitatkoztak egyes megfigyelések pontosságán vagy éppen a jelenség lehetséges asztrológiai hatásain. Molnár István, 19. századi író saját folklórgyűjtését 1866-ban ekként értékelte: „Üstökös föltünése az égen háborút, vagy döghalált jövendöl.’ A königgrätzi csatáról és idei koleráról, ugy látszik, megfeledkezett üstökös ő kigyelme”.³² Láthatóan a köztudat még mindig azon hipotéziseket kapcsolta az égi tűneményhez, mint annak kétszáz évvel korábbi átlagos megfigyelői. Az 1680-ashoz hasonlóan nagy port kavart fel a modern csillagászat történetének egyik legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó eseménye a Halley-üstökös száz évvel ezelőtti, 1910. májusi földközelsége. Világvégét, nagy háborút jósoltak, a brit birodalom változását stb., s természetesen utólag mindent beigazolt az üstökös. A világvége-várákozások néprajzi feldolgozása azt jelzi, hogy az üstökösökről való gondolkodás Newton óta valóban nem sokat változott.³³

Thököly fényes pályája valóban analógiája lehet a fenti üstökösének: hirtelen tűnik fel, a jelenséget érzékelők sokáig latolgatják az útját s célját, majd látszólag eltűnik, de újra visszatér, s végül térben, időben távozik. Az viszont valószínű, hogy ha a korban a gróf urat és az égi jelenést egybekapcsolták, akkor azt már az 1680-as üstökös látványa hatására tették. És mind a politikai pályájában, mind a rávonatkoztatott üstökös-analógia megszületésében az 1680-as év hozta el a fordulatot, amikor Thököly még a nagy kereskedőváros, Debrecen civiseivel is összeakaszthatta a bajsztát. Két év múlva, amikor pályája csúcsán egy új ország fejedelmeként és Zrínyi Ilona férjeként él, jelenik meg a Halley-üstökös, valósággal az ő különlegességét példázva. Mire az 1683-as üstökös eltűnik szeptemberben, már lezajlott a kahlenbergi csata, s Bécs alól fut Thököly a török segédcsapatokkal haza. Az 1684-es üstökös idején szorul körülötte a levegő, I. Lipót amnesztiát ad, s így tömeges az átáramlás a fejedelemtől a Habsburg-táborba. Ezután is sokat változik még Thököly pályája, amely ugyan már nem írható le az üstökösök analógiájával, de a fenti példa szemlélteti, hogy mennyire nehéz lehetett a korban a két jelenséget egymástól függetlenül értelmezni.

Jegyzetek

¹ Ölveti Gábor: *Thököly magyarországi fejedelem és Debrecen kapcsolata = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 28. Debrecen, 2001. 19–32. o.*

² Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 223. o.*

³ Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 23. o.; A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Kiad.: Varga Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 65. sz.; Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007; Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). (Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga.) Szerk. Gebei Sándor, Hajdúszoboszló, 2009.*

⁴ A kuruc küzdelmek költészete..., i. m. 779. o.

⁵ Komáromi Csipkés György: *Az Iudiciaria Astrologiarol. és Üstökös Csillagokrol valo Jvdicivm, Debrecen, Karancsi, 1665 (RMK I, 1023). Méltatta: Batta István: A magyar nyelvű fizikai irodalom története 1867-ig, [H. n.], 1922 = kiad.: Gazda István, Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, [é. n.] = http://mek.niif.hu/05100/05114/pdf/batta_magyar.pdf, 3. A leghíresebb asztrológiai tárgyú munka, amelyhez a magyarországi fizika megszületését is köti a szakirodalom, Köpeczi János: *Disputatio philosophorum de Cometiis, S. p. Johannes de Raey, Leyden, Haer. Elsevir, 1666 (RMK III, 2342); méltatta: R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Erdély története (főszerk.: Köpeczi Béla), 2. kötet, Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk.: Makkai László, Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 942. o.**

⁶ Kisztei S. Péter: *Üstökös csillag, Kassa, Bosytz, 1683 (RMK I, 1298), 59–60. o. A pontos megfigyeléshez ld. a nemzetközi kometográfiai szakirodalom ide vonatkozó részét, amely ezt igazolja: Gary W. Kronk, Cometography. A Catalog of Comets, 1, Ancient – 1799, Cambridge, CUP, 1999. 369. és 374. o.*

⁷ Kisztei: *Üstökös csillag, i. m. 17–26. o.*

⁸ Bár a Nagy Lajos korabeli (1378. novemberi) megjelenést összekeverte a Jámbor Lajos ideivel (837), jóllehet a szakirodalmat, Baroniust idézte. Ld. *uo.*, X4r.

⁹ *Uo. X7r.*

¹⁰ Batta: *A magyar nyelvű fizikai irodalom..., i. m. 32. o.*; Varga Imre: Kisztei S. Péter (szócikk). In: *Új magyar irodalmi lexikon (főszerk.: Péter László), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000², 2. kötet, 1145. o.*; Dienes Dénes: „Melyeket én az én Uram Jézus Krisztusomtól tanultam...” A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon, Sárospatak, 2002. (A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájának kiadványai, 31.; A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 5.), 22. o.

¹¹ *A Halley-üstökös. Szerk. Horváth András, Szalma Sándor, Budapest, 1985. (a továbbiakban: Horváth–Szalma).*

¹² Dienes: *A református kegyesség..., i. m.*; Tóth Zsombor: *MissedTótfalusi... A „Mentség” historiográfiai vizsgálatának tanulságai. In: uő: A történelmem terhe. Korunk, Kolozsvár, 2006. (Ariadné Könyvek), 157–167. o.*

¹³ Wass György: *Diarium, avagy mindennapi lőtt dolgokról való írás...* In: *Magyar Történelmi Emlékek. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból.* Kiad.: Nagy Gyula, 3. Czegei Wass György és Wass László naplói, 1659–1739, MTA, Budapest, 1896. (*Monumenta Hungariae Historica Scriptorum*, 35.), 340. o.

¹⁴ Kemény János és Bethlen Miklós művei. Kiad.: V. Windisch Éva, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 397–1242 (*Magyar Remekírók*), 760. o.

¹⁵ *Madzsar Tarihi. A magyarok története. Tarih-i Üngürüş. Madzsar Tarihi.* Ford.: Blaskovics József, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. (*Magyar Hírmondó*), XLI/464. o.

¹⁶ Uo. Ezt igazolja: Réthly: *Időjárás események...*, i. m. 224. o.

¹⁷ Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete.* In: *Debrecen története 1693–ig.* Szerk.: Szendrey István, Debrecen, 1984. (*Debrecen története*, 1.), 556, 570. o. – A véletlenszerű tüzesetek magyarázataként (pl. 1681 májusában) a szándékos gyűjtogatás gyanújával végeztek ki embereket (hasonlóan: 1656-ban egy férfit és egy nőt égettek meg ilyen indokkal), vagy indokként az Isten ítéletének csalhatatlan jele kerülhetett elő a nép bűne miatt (Bartha Boldizsár: *Rövid krónika (...)* Debreczenben esett emlékezetesebb dolgokról, Debrecen, 1666 (RMK I, 1032). Kiad.: Ozsváthné Krankovics Ilona, Debrecen, 1984. (*Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai*, 11.), 16, 18, 19, 25. o.).

¹⁸ „Anno 1680. 22. 23. etc. diebus Decembris. Apparuit lucidissimus quidam Cometa ab occidente ad septentrionem protensus, qui instar. hastae cujusdam oblonge vespera quavis promicabat, qui quidnam porrendat Deus novit, notum ex Historiciis Cometa[m] nunquam fulsisti, quin vero fame[m], bellum vero pestem, vero aliud aliquod excidium porrendissit, ait tamen Deus. Jerem. 10. 2. A signis coelor[um] ne constemamini; quia gentes constemantur ab illis ne officium hac in parte est: Deum orare, ne finale ne excidium porrendat, sicut per Cometam class. Hierosolyma”. *Debreceni Ember Pál, Wade mecum, Debrecen, [1679–81], 282 pp. Dunántúli református Egyházkerület Kézirattára (Pápa), jelzete: O 153, 254.*

¹⁹ Csúzi Cseh Jakab: *Edom ostora; coll. 2. Elmékedések. Rosnyai, Debrecen, 1682.* (RMK I, 1274), 284–285. o.

²⁰ Általában szűk a forrásanyag és a leírás maga is. *Debreceni Ember Pál vademecumát részletezettség szempontjából követi Csányi János soproni polgár naplójának a feljegyzése a Halley-üstökösről: Horváth–Szalma: i. m. 72. o.*

²¹ *Debreceni Ember Pál: Wade mecum, i. m. 72–112, 131–154. o.; Takács István: Debreceni diarium [1680–1695].* Kiad.: Csűrös Ferenc, Történelmi Tár 1911. 52. o.

²² *Redshift™ 4. CD-ROM.* München, 2001.

²³ Dukkon Ágnes: *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 58. o.*

²⁴ *Neue Himmels-Zeitung, Nürnberg, 1681.*

²⁵ James Howard Robinson: *The Great Comet of 1680: a study in the history of rationalism,* Northfield, Minn., Northfield News Press 1916. 23–29. o.; Dirk Jan Struik: *The Comet of 1680,* 17 (1964/74–76); Kronk: *Cometography...*, i. m. I, 369. o.; Tofigh Heidarzadeh: *A History of Physical Theory of Comets. From Aristotle to Whipple,* Springer, 2008. (*Archimedes, New Studies in the History and Philosophy of Science and Technology*, 19.), 89–124. o.

²⁶ *De gedichten van Constantijn Huygens naar zijn handschrift uitgeven.* Ed. J. A. Worp. 1–9, Wolters, Groningen, 1892–99. 8, 259–262. o.

²⁷ Volker Fritz Brüning: *Bibliographie der Kometenliteratur*, Stuttgart, 2000. (Hiersemann *Bibliographische Handbücher*, 15.).

²⁸ Kisztei: *Üstökös csillag*, i. m. 48. o.; Dienes: *A református kegyesség...*, i. m. 22. o.

²⁹ Lippóci Miklós: *Jubileum Ecclesiae Evangelicae Cassoviensis*, Lőcse, Brewer, 1682. (RMK I, 1290).

³⁰ Összehasonlításként Csúzi Cseh Jakab 1682-es beszéde jelölte is a keretet: „ez egy óra alatt nem számláltatván mind elől ezeket a Szentírásbeli példákat, (...) ezért rövidségnek okáért ím ez háromra figyelmezzetek” (Csúzi: *Edom ostora*, i. m. 156. o.). Az egy óra időtartam jelzése arra utal, hogy a beszéd a vasárnapi prédikációs istentiszteleten hangzott el. Ld. Keresszegi Herman István egyik kátéprédikációját (Czeplédy Sándor: *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig* In: *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Szerk.: Bartha Tibor. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1965. (*Studia et Acta Ecclesiastica*, 1.), 136. o.), illetve a Geleji-féle kánonok intézkedését (Fekete Csaba: *Kolozsvár szertartásrendje 1670 táján és a magyar református agenda vázlata*. In: *Liturgia Claudiopolitana. A református istentiszteletek rendje Kolozsvárott 1670 táján*. Kiad.: Fekete Csaba, Debrecen, 2005. (A DRHE Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai 1.; *Acta Patakina*, 18.; *Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár, Kiadványok*, 9.), 53. o.). A Kisztei-féle 60 lapnyi szöveget azonban nem lehet egy óra alatt elmondani.

³¹ Az ábrázolások tendenciáihoz ld. Elizabeth Heitzer: *Das Bild des Kometen in der Kunst. Untersuchungen zur ikonographischen und ikonologischen Tradition des geschweiften Sterns in der Kunst vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, Mann, Berlin, 1995.; a kulturális paraméterekhez ld. Friedrich S. Archenhold: *Kometen, Weltuntergangsprophezeiungen und der Halleysche Komet*, Berlin–Treptow, 1910.; Sara Schechner Genuth: *Comets, popular culture, and the birth of modern cosmology*, PUP, Princeton, 1997.

³² Molnár István: *A magyar köznép babonái = Vasárnapi Újság* 13. (1866/43.), 1866. okt. 28., 523. o.

³³ Landgraf Ildikó: *A Halley-üstökös és más égi jelek. Jövendölések a világháborúkról és a világvégéről*. Médiakutató 2010 = www.mediakutato.hu/.../08_első_vilaghaboru_halley_vilagvege.

Jónás Károly

Panka Károly és Trócsányi György könyvtárosi munkássága

Fejezetek az Országgyűlési Könyvtár történetéből

Panka Károly az Országgyűlési Könyvtár címzetes igazgatója 1928–1940-ig, majd igazgatója 1940. május 1. – december 31. között. A Képviselőházi Könyvtár szakmailag jól képzett élgárdájához tartozott, azok közé, akik Fülöp Áron, a könyvtár első igazgatója mellett szereztek jó elméleti és gyakorlati felkészültséget. Plechl Béla és Nagy Miklós munkatársaként Panka évtizedekig állt a képviselőház, illetve annak belső, de a tudományos és a szakmai életben, sőt közvetve a politikában is fontos szerepet játszó könyvtárának szolgálatában.

1882. július 30-án született Pécskán, az akkori Arad megyében. Életének legfontosabb színhelyei Sárospatak, Kolozsvár és Budapest voltak. A pataki középiskolai évek jól megalapozták további pályáját. E szép, és művelődéstörténeti szempontból is kiemelkedő várostól soha nem is szakadt el: budapesti évtizedei alatt is szoros kötelékek fűzték ide, nyugdíjba vonulása után pedig ide tért vissza, s itt élt haláláig. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Az államtudományi doktorátust is ott szerezte meg munkája mellett 1910-ben.

Könyvtárosi pályafutásának, munkahelyének, közéleti tevékenységének legfőbb színtere a főváros volt, ahol több évtizedet töltött el. 1903. szeptember 1-jén lépett a képviselőház szolgálatába, amikor Apponyi Albert házelnök napidíjasként alkalmazta. 1906. március 1-jén lett a Képviselőházi Könyvtár munkatársa, mint segédkönyvtárnok. 1910-től a háború kitöréséig részt vett a könyvtár újrendezési munkálataiban, a katalógus-, a szak- és a raktárrendszer együttes fejlesztésében, amelyben német és francia nyelvtudása igen hasznosnak bizonyult. A háború alatt frontszolgálatot teljesített, tartalékos főhadnagyként szerelt le, majd visszatért a félig gazdátlan, nagy változások viharában hanyórázó egykori Képviselőházi Könyvtárba. A proletárdiktatúra ideje alatt előbb a Tanácsköztársaság gondnoki hivatalának alkalmazottjaként, majd „a Kormányzótanács Elnökségének munkása”-ként dolgozott, s részt vett a Tanácsok Országos Gyűlésének előkészítési és lebonyolítási munkálataiban. 1919. július 19-én, amikor az Országgyűlési Könyvtár – amelyet áprilisban a Szabó Ervin Könyvtár irányítása alá helyeztek – a Történelmi Materializmus Kutató Intézetének felügyelete alatt folytatta tevékenységét, könyvtárosként Panka is az intézet szolgálatába állt.

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 15-én Plechl Béla könyvtárigazgató Panka könyvtárnoki kinevezését kérve a következőket írta: „a könyvtárban 1906 óta kiváló ügyszeretettel szolgálatot teljesítő dr. Panka Károly (...) mindenképpen érdemes” a könyvtárnoki állás elnyerésére. Nem véletlen, hogy 1921. december 3-án, Nagy Miklós igazgatói kinevezésével egy időben már főkönyvtárnok, 1928. július 5-én pedig címzetes könyvtárigazgató lett. A húszas évek katalógus- és raktárrendezési munkálataiban ő volt az igazgató egyik fő segítőtársa (a másik Trócsányi György). Nagy Miklós a képviselőház

elnökéhez 1937. november 26-án írt felterjesztésében igen kedvező jellemzést adott az 55 éves Panka Károlyról: könyvtári szolgálatának kezdete (1906) óta „mindenkor szorgalmas, kötelességtudó, lelkiismeretes munkásnak bizonyult” (*OK Irattár, 1937.*). Nagy Miklós nyugdíjba vonulását követően, 1940. május 1-jétől nevezték ki a könyvtár vezetőjévé (kinevezése előtt éveken át a kötelespéldányok válogatásával, állományba vételével kapcsolatos feladatokat és a kötetzeti munkálatokat irányította), de e tisztében csak rövid ideig tevékenykedett, hiszen 1941-től maga is nyugdíjba ment.

Tudományos kutatásainak, publikációinak tekintélyes része a könyvtári, bibliográfiai területhez kapcsolódik. Első könyvészeti munkája 1912-ben látott napvilágot, a Boszniára és Hercegovinára vonatkozó, 1601 és 1912 között megjelent magyar és külföldi művekről. A témakör irodalmának felkutatása összefügg a korabeli történelmi körülmények alakulásával. Egy évvel később adta ki *A választójogi irodalom könyvészete* című bibliográfiai összeállítást, amely jól bizonyítja jogászai felkészültségének és könyvtárosi alaposágának összekapcsolódását (*Budapest, 1913. 45 o.*) A szakajtó is kedvezően értékelte: a *Könyvtári Szemle* 1913. június 5-i száma így írt róla: „Jól használható jegyzék, mely a legújabb irodalmat sem hanyagolja el s különösen a magyar nyelvű művek és folyóiratcikkek tekintetében a gyakorlati használat szempontjából teljesnek mondható.” Ugyanezen folyóirat 1913. július 5-ei számában Pankának érdekes cikke jelent meg *Az országos könyvtár felállításának eszméje a törvényhozás előtt* címmel. Az írás, amely egyben hozzászólás is volt a *Könyvtári Szemle* hasábjain folyó vitához, egyrészt az 1871-ben felvetett téma 40 éves történetéről adott áttekintést, másrészt az országos közkönyvtár megvalósításának lehetőségeit elemezve egyértelműen állást foglalt a merev, értelmetlen egyesítések és átszervezések ellen. Eközben szinte kulcsot adott a megoldáshoz: „minden budapesti könyvtár egyöntetű rendszer mellett egy meghatározott szakban a lehető teljességre fejlesztetnék”, és ezek összefüggésükben „egy teljes könyvtárt képeznének, mely nem csak felvehetné a versenyt a külföldi könyvtárakkal szemben, hanem túl is szárnyalná azokat”. Az első világháború idején jelent meg *A képviselőház könyvtárának története a Magyar Könyvszemle* 1917-es kötetében. Az Országgyűlési Könyvtár történetéről ez volt az első szakzerű tanulmány, amely a képviselőház szerkezetébe illeszkedő és a törvényhozók információs bázisául szolgáló intézmény életének, fejlődésének első ötven évét valóságosan és pontosan dolgozta fel, mutatta be.

A húszas, harmincas, sőt még a negyvenes években is anekdota gyűjtemények jelentek meg Panka szerkesztésében (*A pataki diákvilág anekdotakincse. 1–2. köt. Budapest, 1927–1930; Régi vadászatok. 1–2. köt. Budapest, 1935–1940*), s jó néhány jogi, történelmi, politikai cikke és tanulmánya is napvilágot látott. A fontosabbak: *Összeférhetetlenség és parlamenti eskü* (1938); *Kossuth Lajos véleménye a külpolitikáról* (1939); *Széchenyi kortársa: Bezerédj István* (1941); *Ferenc Ferdinánd és gróf Zichy János* (1944). Jogi és történelmi tárgyú tanulmányai főként a *Magyar Törvényhozók Lapjában*, a *Református Figyelőben* és a *Városok Lapjában* jelentek meg. A két világháború között hosszabb időn át töltötte be a budapesti Pataki Diákok Szövetsége (1921–29), majd a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesülete (1929–43) elnöki, illetve ezzel párhuzamosan a Pataki Diákok Országos Szövetsége társelnöki, továbbá a Magyar Vadászok Országos Szövetségének alelnöki tisztségét.

Sokirányú érdeklődése és tevékenysége jól megfér a könyvtári feladatokkal. 1926-tól 1928-ig alapos munkát végzett – Nagy Miklós és Trócsányi György oldalán – az Or-

szágyúlési Könyvtár katalógusa első kötetének (*Közjog és közigazgatási jog*) összeállításában; ez a kötet szakmai körökben osztatlan sikert aratott. A harmincas években a folyóiratok több ismertetését közölték az Országgyűlési Könyvtár működéséről, 1939-ben pedig Deák Ferenc könyvtára címmel „a haza bölcse” könyveiről írt érdekes, művelődéstörténetileg is fontos adalékokat tartalmazó cikket a *Magyar Könyvszemlébe*. 1940-ben – amikor már ő vezette az Országgyűlési Könyvtárt – a *Magyar Törvényhozók Lapja* tette közzé *A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye* című írását, amely a könyvek, hivatalos és parlamenti kiadványok nemzetközi cseréjének kialakulását, jó fél évszázados fejlődését s a könyvtárak életére gyakorolt hatását tárja fel a tőle megszokott alapossggal. Ugyanúgy otthon érezte magát a könyvtártörténeti, bibliográfiai, történelmi témákban, mint a városi közigazgatás vagy a vadászati jog területén. Irodalomtörténeti és természetrajzi „vizekre” is többször elkalandozott.

A második világháború félidejéhez közeledett, amikor Panka Károly – 1941-től – átadta a könyvtárigazgatói széket Trócsányi Györgynek. Nyugdíjba vonult, és Sárospatakra tért vissza. Ezt megelőzően a könyvtári bizottság 1940. decemberi ülésén gróf Apponyi György indítványára a képviselőházi „könyvtárigazgatónak a könyvtár szolgálatában hosszú időn át kifejtett munkásságáért jegyzőkönyvi köszönetét” fejezte ki (*Kbiz. jkv. 1940. december 12.*). Még folytatta az anyaggyűjtést *A pataki diákvilág anekdotakincse* III. kötetéhez, de a kiadás már nem sikerült. (Az anyag kéziratban maradt, és csak 1996-ban jelent meg, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány gondozásában.)

Bár a háború után visszavonultan, nehéz körülmények között élt családjával, élete végéig szellemi frissességben tevékenykedett. Halála évében a szegedi József Attila Tudományegyetemtől gyémántoklevelet kapott. 88 éves korában, 1970. június 21-én hunyt el Sárospatakon.

Trócsányi György az Országgyűlési Könyvtár igazgatója 1941. január 1-től, főigazgatója 1945. július 15-től 1949 februárjáig. A nagy múltú és mai tudományos életünkben is fontos szerepet játszó Trócsányi-család tagjaként, 1896. március 29-én született Sárospatakon. Testvérei közül József, a Sárospataki Református Főiskola Jogakadémiájának, majd Teológiai Akadémiájának tanára, a Gazdasági Választmány elnöke; Zoltán irodalomtörténész, nyelvész, művelődéstörténeti író, egyetemi tanár, műfordító, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, könyvtörténész, könyvtáros is volt; Dezső pedig filozófiai író, akadémiai tanár. Az édesapa, Trócsányi Bertalan szintén közvetlen kapcsolatban állt a könyvszakmával: előbb nyomdász volt Nagyváradon, majd a Pesti Könyvnyomdánál, később a Sárospataki Református Főiskola könyvbizományosaként könyvkereskedői tevékenységet is folytatott 1896-ig, ekkor – György születésének évében – meghalt. Az özvegy édesanya nehéz körülmények között nevelte fel nyolc gyermekét.

A sárospataki gimnázium jó indítást adott Trócsányi Györgynek, a majdani könyvtárosnak, aki saját erejére és keresetére támaszkodva kezdte meg jogi tanulmányait Pesten 1913-ban. 1914 februárjában az Országgyűlés számvevőségén kezdett dolgozni, miközben tanulmányait tovább folytatta. Mindezt egyszerre szakította meg a háború. 1915 márciusában katonai szolgálatra vonult be, 1917 júliusában (tartalékos zászlósként) orosz hadifogságba esett, ahonnan 1921-ben tért haza. A jogi egyetemet tehát csak hatéves szünet után folytathatta: így 1922-ben szerzett államtudományi doktorátust. A hadifogság után rövid ideig a nemzetgyűlés számvevőségén, majd iroda-segédtiszként dolgozott, s 1921

1 tudomány és társadalom

decemberében került a könyvtárba, mint segédkönyvtárnok. Életének ezután következő időszakában a legnagyobb szerepet a könyvtárosi hivatás és munkaterület töltötte be. Ennek gyakorlása közben és mellett, sokrétű szociológiai, politikaelméleti, szerkesztői munkásságot is folytatott, 1949-ben bekövetkezett nyugdíjazása után pedig nem lebecsülendő műfordítói tevékenységet végzett.

A Képviselőházi Könyvtárban csaknem három évtizedet töltött el. 1923–29 között könyvtárnokként dolgozott Nagy Miklós igazgatása alatt. Kiemelkedő nyelvtudását (német, francia, orosz, angol) főként a gyarapítási tevékenységben és a könyvek osztályozásában hasznosította: az ő feladata volt a külföldi jogi, történelmi, politikai, közgazdasági, statisztikai, szociológiai stb. művek beszerzése, amelyet a törvényhozási munka maximális támogatására törekedve, ám a sohasem elég dotáció összegének figyelembevételével kellett szakszerűen, és a képviselői igények kielégítése mellett végeznie. 1926-tól felgyorsultak a könyvtár újrendezési munkálatai, s ezzel párhuzamosan szerkesztették és kiadásra készítették elő a kötetkatalogusokat is. A képviselőház elnökének vezetése alatt álló könyvtári bizottság határozatot hozott, hogy a kiadásra kerülő katalóguskötetek szakonként, tudományáganként tartalmazzák a könyvtár teljes anyagát. A már említett két katalóguskötet 1929-ben és 1932-ben jelent meg (a gazdasági válság utóhatása és a képviselőházi elnökök változó elképzelései a tervezett történelmi, jogi és általános szakok katalógusainak kiadását megghiúsították.) Ennek a korabeli könyvtári szakirodalomban és egyéb kritikákban is elismert és igen kedvezően méltatott bibliográfiai vállalkozásnak egyik oszlopa Trócsányi volt, és az összeállított, de ki nem nyomtatott katalógusokba is rengeteg munkát fektetett. Ugyanakkor a könyvtár önálló szakrendszerét kiépítő munkálatok irányítása is az ő vállára nehezedett. Ebben az időben, 1929-től 1938-ig már címzetes főkönyvtárnokként dolgozott, 1938–40 között pedig mint főkönyvtárnok vett részt a könyvtár tudományos tisztviselői karának munkájában.

1929–30-ban ösztöndíjasként Párizsban, majd Berlinben folytatott tanulmányokat, amelyeknek gazdag tapasztalatait a könyvtárban is értékesítette. A széles látókörű, könyvtártani és bibliográfiai kérdésekkel behatóan foglalkozó, szorgalmas tisztviselő a könyvtárügyek és a könyvtárpolitika elismert szaktekintélye lett, miként azt egy korabeli kiadású lexikonban olvashatjuk. 1937-ben a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Országos Egyesületében – amelynek előbb rendes, a harmincas évek végétől pedig választmányi tagja volt – előadást tartott a dokumentációról, annak alapján, amit az első dokumentációs világtalálkozón (Párizs, 1937. augusztus 16–21.) tapasztalt. Tevékenyen közreműködött a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége, az IFLA parlamenti könyvtári albizottságában is, például a szövetség 1937. augusztus 24–25-ei párizsi ülésén a Könyvtárosok Egyesületének megbízásából ő képviselte Magyarországot. Ebben az évben jelent meg a *Parlamenti könyvtárak* című tanulmánya (*Magyar Könyvszemle*, 1937/2.), amely itthon elsőként elemezte és rendszerezte e könyvtártípus általános feladatait, a magyar és európai parlamenti könyvtárak funkcióit, szerepét és helyét a könyvtárak között (előadást is tartott róla a Könyvtárosok Egyesületének 1936. október 2-ai közgyűlésén). Trócsányi a bibliográfiai kérdések elméleti és gyakorlati szakembere is volt: 1938-ban jelent meg a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Évkönyvében a rendkívül alapos felkészültséget és bibliográfiai jártasságot tanúsító *Magyar nemzeti bibliográfia* című tanulmánya, amelyben az elhanyagolt és megoldásra váró nemzeti bibliográfiai ügyünknek részletes helyzetképét s a megoldás igényes program- és feladattervét vázolta fel.

Trócsányi Györgyöt 1941-ben Nagy Miklós, illetve Panka Károly nyugdíjba vonulása után nevezték ki igazgatónak. Vezetőként is az Országgyűlési Könyvtár szakmai tudományos fejlesztését tartotta szem előtt, a háború alatt pedig – minthogy maga is a Parlament épületében lakott – saját jelenlétével is óvta a könyvállományt, amely könyvtárosi pályája során 100 ezerről 230 ezer kötetre növekedett. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, Zsedényi Béla 1945 júliusában nevezte ki főigazgatónak. A nehéz háborús időszak után a háborús károk mielőbbi helyreállítását szorgalmazta. Ő vetette fel először (a könyvtár irattárában található, Zsedényihez írt feljegyzésében), már 1945 szeptemberében a kutatószobák kialakítását a földszinti és a félemeleti két-két úgynevezett toronyszoba rendbehozatalával, mert az „egészen kiváló kutatók számára olyan helyiségeket” kell biztosítani, „amelyben teljesen zavartalanul folytathatnak törvényhozói, illetve tudományos munkásságukhoz nélkülözhetetlen kutatómunkát”. Az ok: „nem egyszer 30-50 kötetet is kell egyidejűleg rendelkezésre bocsátani, ezt pedig olvasó helyiségeink zsúfoltsága miatt másképpen, mint erre a célra berendezett külön szobában, nem tudjuk megoldani” (*OK Irattár, 1945.*) – érvelt a főigazgató. (E terv később – részben – valóra is vált.)

Nem sokkal a háború után Trócsányi közreműködött a fasiszta könyveket ellenőrző bizottság munkájában, a kiválasztott és összegyűjtött fasiszta és szovjetellenes könyvtári dokumentumok – OSZK-nak történő – kényszerű átadásában. A könyvtári bizottság ülésein többször síkraszállt a zárt jellegű könyvtár nyilvánossá tétele mellett, mert világosan látta, hogy ez a jövő útja: „A Nemzetgyűlés Könyvtára (...) nem szorítkozhatik a jövőben csak a törvényhozó testület tagjainak szolgálatára, hanem kötelessége lesz, hogy gazdag könyvanyagát (...) bocsássa a (...) kutatómunkát végző olvasók rendelkezésére” – mondta már 1946-ban, a könyvtári bizottság ülésén (*Kbiz. jkv. 1946. december 18.*), hat évvel a tényleges nyilvánossá válás előtt. Ezért is vetette fel többször az olvasói helyek számának bővítését. Az Országos Könyvtári Központnak 1947. január 15-én írt jelentésben már jelezte, hogy az eddigi olvasótermek (egy képviselői olvasóterem 10 olvasóhellyel, egy képviselői kézikönyvtár 16 hellyel és a nyilvános olvasóterem 16 olvasóhellyel) bővülni fognak, mert várható „3 további olvasóhelyiség 50 férőhellyel”. A könyvtári bizottság azonban a kérés teljesítését későbbre halasztotta, majd 1947 végén albizottságot küldött ki a helyzet megvizsgálására. Ennek nyomán, 1948 végén a következő év őszére kilátásba helyezték a megfelelő helyiségeket, de az 1949-es gyökeres fordulat előtt – amely az efféle problémák rendezését teljesen elsöpörte – már változás nem történt.

1946-tól 1948-ig a *Könyvtári Évkönyv* szerkesztési munkálatait is végezte. (A parlamenti könyvtár évkönyvének kiadását ugyanis az első parlamenti könyvtáros, Vasváry Károly kinevezésének 100. évfordulójára tervezték.) Az évkönyv kefelenyomata el is készült, kiadására azonban már nem került sor. A kor szellemének nyomására és a korabeli változások (a kommunista befolyás erősödése, majd egyeduralmukodóvá válása) kényszerítő hatása következtében ő emelte ki a B8 (közgazdaság) szakból a B8K (szocializmus és kommunizmus) könyvtári katalógusegységet, és dolgozta ki – hosszú gyöttrődő töprengés után – önálló szakká, amellyel az 1950–1952 között működő igazgatók, mint saját – rövid – tevékenységük eredményével büszkélkedtek. 1948 januárjában Trócsányi még előadást tartott a Könyvtárosok Egyesületének évi rendes közgyűlésén a demokratikus könyvtárpolitika feladatairól, a könyvtári bizottság utolsó ülésén (1948. november 24-én) pedig a könyvtár nyilvános olvasótermének bővítését, a helyiséghiány felszámolását és az évkönyv kiadását szorgalmazta, de 1949 fagyossá vált politikai légkörében a kiemel-

kedő szakembert, a nagy tudású, átlag feletti intelligenciájú, rendkívüli olvasottságú és tájékozottságú könyvtárvezetőt nemsokára (márciusban) érdemtelenül nyugdíjazták. A régebbi munkatársakat is elküldték, a könyvtári bizottságot pedig – hosszú, eredményes múltja után – szinte észrevétlenül és dicstelenül elsüllyesztették.

Könyvtárosi hivatása mellett Trócsányi több más területen is tevékenykedett. A 30-as években és a 40-es évek elején szociológusként fejtett ki gazdag irodalmi munkásságot. Éveken át a Magyar Társadalomtudományi Társaság főtítkára volt, és e minőségében gyakran képviselte Magyarországot külföldön a nemzetközi szociológiai kongresszusokon (Bécs, Zürich, Genf, Párizs). Szociológiai és elméleti politikai tanulmányai, könyvismertetései főként a *Társadalomtudomány* című folyóiratban jelentek meg, amelynek 1942-től 1944-ig társszerkesztője is volt. Számos szociológiai és politikaelméleti előadást tartott 1929–41 között a Magyar Társadalomtudományi Társaságban, a Protestáns Irodalmi Társaságban, a Sol Clubban, valamint külföldön is (Párizsi Magyar Ház és nemzetközi kongresszusok). 1943 szeptemberétől jelent meg a *Közgazdasági és Politikai Irodalmi Szemle* című, bizalmas jellegű folyóirat. Ezt 50 számozott példányban a Magyar Nemzeti Bank adta ki. A kiadvány, amelyet a Külügyminisztérium politikai osztályának Szegedi-Maszák Aladár és Kertész István által tolmácsolat felkérésére Trócsányi György szerkesztett, az Országgyűlési Könyvtár állományának felhasználásával készült, s 1944 márciusában szűnt meg. Nyugdíjazása után, 1949 és 1961 között műfordítói tevékenységet folytatott. Oroszból fordította *A dekabristák emlékiratai* című kötetet (Budapest, 1954.), és nyolc tanulmányt *Az orosz irodalom klasszikusai* című könyv számára (Budapest, 1956.). Angolról magyarra ültette át az alábbi műveket: A. M. Jegolin: *Gorkij és az orosz irodalom*, A. M. Ragyiscsev: *Utazás Pétervárról Moszkvába*, Szaltikov-Scsedrin: *Külföldön*, I. A. Goncsarov: *A „Pallada” fregatt*, V. Scserbina: *Alekszej Tolsztoj*, J. Danyilin: *Maupassant*, M. Jelizarova: *Balzac*, M. Bobrova: *Mark Twain*.

Trócsányi György sokoldalú kulturális tevékenysége közül időben és jelentőségében is a könyvtárosi munkássága emelkedik ki: a könyvtárügy tekintélyes egyénisége volt. 1973. július 5-én halt meg Budapesten, 77 éves korában, „a régi könyvtáros-generáció egyik utolsó tagja”-ként (*Könyvtáros*, 1973. 9. sz. 530. o.).

(A tanulmány részlet Jónás Károly – Veredy Katalin: *Az Országgyűlési Könyvtár története 1870–1995* című átfogó munkájából, amely teljes terjedelmében olvasható a www.ogyk.hu honlapon.)

Bolvári-Takács Gábor

Művészetpolitika a Rákosi-korszakban

Ideológiai alapok és nemzetközi tényezők

Az ideológiai meghatározottság a legrégebbi idők óta végigkíséri a művészet történetét. „A művészetnek a szellemtörténeti közösségből kiszakított történeti élete merő absztrakció, mely, ha megvalósul, nem autonóm művészetet, hanem a legnagyobb értékektől eleső technikai bravúrt vagy vértelen artisztikumot produkál.” – írta Fülep Lajos 1923-ban, majd megállapításait így összegezte: „A világnézet az igazi történeti fogalom a művészet örökkévalóság-jellegű formái világában. Ezért meddő minden vállalkozás (...), mely a művészetek alakulásait, a művészetek vagy művészek közti nagy különbségeket elsősorban az egyéniségek, temperamentumok stb. különféleségéből akarja értelmezni.”¹ Az ideológiai kapcsolat meghatározta egyrészt a művészetek helyét a társadalomban, másrészt a politikai-gazdasági hatalom gyakorlóit és a művészek egymáshoz való viszonyát. Hauser Arnold szerint „az irányzatosság nemcsak azért jogos és szükségszerű a művészetben, mert a művészi alkotómunka elválaszthatatlanul összefonódik a társadalmi gyakorlattal, hanem azért is, mert a művészet nem érheti be a pusztá ábrázolással, mindig rá akar beszélni valamire (...) s lényegéből fakadóan retorikus.”² S hozzátette: „A művészet propaganda-funkcióját ősrégen felismerték és kezdettől alaposan ki is aknázták.”³ Mindez arra világít rá, hogy az 1917 után kialakult szovjet típusú művészetpolitikai modell nem elsősorban a világnézeti elv dominanciájának felismerésével, hanem annak szisztematikus, tervszerűen és kíméletlenül erőltetett végrehajtásával jelentett radikális változást a társadalom számára.

A szovjet állam létrejöttét követően a művészetek szerepéről vallott felfogás alapvetően megváltozott. Ez sajátos paradoxonban csúcsozott ki. Míg egyfelől – a kulturális forradalom jegyében – korábban sosem látott mértékben szélesedett ki a kulturális javak fogyasztói piaca, addig a művészet lényegéből fakadó alkotói szabadság gyakorlatilag megszűnt. A később szocialista realizmusnak nevezett irányzat monopóliuma maga alá rendelt minden más megközelítési módot, s a művészet alapfunkciója az esztétikai kategóriából a propagandisztikus-mozgósító kategória felé tolódott el. A művészet a pártállam működési mechanizmusának részévé, hatalomgyakorlási formájává vált: eszköze lett a politikai döntések végrehajtásának. A marxista-leninista esztétika szerint a szovjet típusú társadalmakban a művészetnek, mint felépítménynek, társadalmi rendeltetése, funkciója, osztálytartalma volt. „A szovjet művészet arra hivatott, hogy az új erkölcsre tanítsa az embereket, harcoljon a kommunista ideálokhoz az életben való meghonosításáért.”⁴

Lenin *A párt szervezete és a pártos irodalom* c. írásában már 1905-ben megfogalmazta a művészet pártirányításának szükségességét: „...letépjük a hamis cégéereket – nem azért,

hogy minden osztályjellegtől mentes irodalmat és művészetet teremtsünk (ez csak az osztály nélküli szocialista társadalomban lesz lehetséges), hanem azért, hogy a szabadnak hazudott, valójában azonban a burzsoáziához kötött irodalommal szembeállítsuk a valóban szabad, *nyíltan* a proletariátushoz kötött irodalmat.⁵ A pártosság elve azt jelenti, hogy az új művészet együtt születik és fejlődik a munkásosztály harcával. A szocialista (kommunista) világnézet előfeltétele az új művészetnek, a művészet pártirányítással működik. A művészi szabadság pedig csak a szocializmuson belüli irányzatok versenyében értelmezhető.⁶ Lenin hatalomátvétel után is foglalkozott kulturális, oktatási, művészeti kérdésekkel. A művelődéspolitikai meghatározó alakja Anatolij Lunacsarszkij művelődésügyi népbiztos volt, aki Leninnel napi kapcsolatban állt és folyamatosan konzultált.⁷ Lunacsarszkij először 1919 decemberében tette közzé *A szovjethatalom művészeti feladatai* c. cikkét, amelyet újabb témakörökkel kiegészítve 1923-ban *A szovjet állam és a művészet* címmel ismét sajtó alá rendezett. A kultúrpolitikus feltette a kérdést: „Vajon a párt és a szovjethatalom egésze akár egy percig is kételkedhet abban, milyen óriási agitatív ereje van a helyesen végzett művészi agitációnak?”⁸ Majd kifejtette nézeteit az elmúlt korok művészetéről: „Tartalmát tekintve a művészet az egyéneken keresztül az emberiség társadalmi életét tükrözi. (...) A múlt egész művészete a munkásoké és a parasztoké kell, hogy legyen. (...) Amikor pedig áttérünk azokra a művészeti alkotásokra, amelyekben kifejeződött az ember törekvése a boldogságra, a szocialista igazságra (...), akkor szinte máglyatüzeket és csillagokat látunk, amelyek művészeti vonatkozásban bevilágítják a dolgozó tömegek útját.”⁹ Lunacsarszkij elemezte a teendőket a zene, a képzőművészet, az iparművészet és a színművészet vonatkozásában, végül kijelentette: „Csak az olyan művészek tudnak igazán agitatív erejű művészetet produkálni, akiket a mi világnézetünk hat át.”¹⁰ Ami pedig a Szovjetunió legjelentősebb színházait illeti, a népbiztos 1925-ben kijelentette: „Vaknak kell lenni ahhoz, hogy valaki ne lássa: a szovjet hatalom színházi politikáját teljes siker koronázza. Nézzék meg a moszkvai és leningrádi színházak ez évi műsorát. Megláthatják, hogy a régi színdarabok mellett nagy helyet foglalnak el az új, forradalmi művek.”¹¹

A művészetoktatás vonatkozásában a kultúrpolitikus leszögezte: „A tömegek felvilágosítása kétségtelenül egyik központi feladata a munkás-paraszt hatalomnak. A felvilágosítás fogalmába beletartozik a művészeti nevelés is. (...) A művészeti nevelésnek két, egymással összefüggő (...) oldala van. Az egyik az, hogy a tömegeket megismertessük a művészettel, a másik pedig az, hogy kiemeljük egyéneket és kollektívákat, akik és amelyek a tömegek lelkének művészi kifejezőivé válnak. (...) A művészetnek (...) fontos feladata az agitáció.”¹² Mindebből következett a népbiztos művészetpolitikai célrendszere, amelyben a megoldandó feladatok között első helyen áll a művészképzés: „Amikor a kommunista (...) művészek, szakemberek ama feladat elé kerültek, hogy megreformálják az oktatást a művészképző intézetekben, kiderült, hogy nincs semmiféle tudományos módszer.”¹³ – írta Lunacsarszkij. Az állam feladatait így összegezte: „Segíteni kell a tehetséges embereket (...) Meg kell teremteni a középkadereket. Rengeteg pedagógust kell képezni (...), végül szabályozni kell az oktatás rendszerét és a tantervet egyaránt.”¹⁴

A művészetoktatás kérdésére Lunacsarszkij néhány évvel később újabb előadásban tért vissza. Kijelentette: „Én nem mondom, hogy a művésznak minden művében a valóság marxista elemzésével kell foglalkoznia. De mindig művésznak kell lennie (...) aki mindezekelőtt emóciókban bővelkedő természet.”¹⁵ Mondandójával összhangban állt a marxis-

ta-leninista esztétika tanítása: „A művészet kommunista pártossága a művész szociális felelősségének legmagasabb rendű formája.”¹⁶

A Lenin és Lunacsarszkij által lefektetett alapelvek a Szovjetunió fennállása alatt végig meghatározták a művészetek és a művészek mozgásterét. A művelődésügyi népbiztosságon belül Művelődéspolitikai Főigazgatóság alakult Lenin felesége, Nagyezsda Krupszkaja vezetésével, amely 1921-től politikai vétőjogot kapott minden tudományos és művészeti alkotás tekintetében. A következő évben létrejött Irodalmi és Kiadói, illetve az 1923-ban alapított, színház-, film- és zenei ügyekben illetékes Műsorügyi Főigazgatóság már büntetőjogi szankciókkal felruházott cenzúrahivatalként működött. A párhuzamosan létező művészeti társaságok egymással versengő világának a párt Központi Bizottságának 1932-ben elfogadott, az irodalmi és művészeti szervezetek átalakításáról és egységes létrehozásáról szóló határozata vetett véget.¹⁷

A negyvenes évek elejétől az ideológia és a kultúra irányítása mindinkább a Sztálin mellett 1934 óta KB-titkári tisztséget betöltő, egyben leningrádi első titkár Andrej Zsdanov kezében összpontosult, aki megfelelő képzettség híján, pusztán hatalmi pozícióból törekedett az ágazat megregulálására. Tudománypolitikai, irodalmi és művészeti fórumokon elhangzott felszólalásai, az általa kreált tanácskozások és párthatározatok, különösen az évtized második felében, életre-halálra meghatározták irányzatok, szervezetek és személyek sorsát – amint arról e kötet lapjain még szó lesz.¹⁸ Neve később a kelet-európai államokban is fogalomná vált (zsdanovizmus).

Zsdanov 1948. augusztus végén, 52 évesen, váratlanul elhunyt. Pótlása gondot okozott, végül Sztálin az 1947-ben KB-titkárrá választott Mihail Szuszlovra bízta az ideológia és a kultúra felügyeletét, majd a központi pártlap, a *Pravda* főszerkesztői tisztségét is. Ezzel egy időben feltámadt saját alkotó kedve: az idős diktátor hirtelen szakelméleti kérdésekben foglalt állást, 1950-ben nyelvészeti, 1952-ben közgazdaságtani-filozófiai témájú tanulmányokat tett közzé.¹⁹ A tudománnyal hivatásszerűen foglalkozók egy pillanatra meghökkenetek, aztán – a kor szellemének megfelelően – egymást érték a dicsőítő recenziók. Ilyen körülmények között került sor 1952-ben a XIX. pártkongresszusra. Az előadói beszédet az utódjelölt Georgij Malenkov KB-titkár, miniszterelnök-helyettes tartotta. A művészeti eredmények érzékeltetésére sajátos módszert választott, az okozattal magyarázta az okot. „A szovjet irodalom, képzőművészet, szín- és filmművészet fejlesztése terén nagy sikereket értünk el. Ragyogó bizonyítéka ennek, hogy évről évre sok tehetséges írónak és művésznek ítéltek oda a Sztálin-díjat.” Majd így folytatta: „helytelen volna, ha a nagy sikerek mellett nem látnók meg a (...) hiányosságokat. (...) A realista művészet ereje (...) abban rejlik, hogy felszínre hozhatja, s köteles is (...) feltárni az egyszerű emberek fennkölt lelki tulajdonságait és tipikus pozitív jellemvonásait, (...) hogy (...) az egyszerű ember (...) példakép legyen, és (...) utánozzák.” Ezután a szocialista realizmus talán legnehezebb alkotói dilemmáját érintette: „marxista-leninista értelemben a tipikus egyáltalán nem jelent valamiféle statisztikai átlagot. (...) Megfelel az adott társadalmi-történeti jelenség lényegének, de nem egyszerűen az, ami a legelterjedtebb, gyakran ismétlődő, mindennapi. Az alakok (...) bizonyos tulajdonságainak fokozott hangsúlyozása nem zárja ki, hanem teljesebben tárja fel és húzza alá a tipikust. A tipikusság a pártosság legfőbb megnyilatkozási területe. A (...) magasztos és nemes feladat csak akkor oldható meg sikeresen, ha elszántan harcolunk a művészeink és íróink munkájában észlelhető felületesség ellen, s könyörtelenül kiirtjuk (...) a hazugságot és a rothadtságot.” – zárta gondolatmenetét a KB-

titkár.²⁰ A témához kapcsolódva szót kért Szuszlov is. Sztálin elméleti munkáinak dicsérete után kifejtette: „mélységesen hibás és a marxizmus–leninizmustól idegen az az egyes írók és művészek között elterjedt (...) elmélet, amely (...) elvonta őket a burzsoá ideológia csökevényei és befolyása elleni aktív harctól, (...) amely akadályozza a szovjet emberek előrehaladását a kommunizmus felé.” A beszéd további részében a népművelés, a közoktatás, a sajtó, a pártpropaganda és a pártoktatás feladatait részletezte.²¹ Akcióprogramja bármely kelet-európai ország akkori kultúrpolitikájára ráhúzható lett volna. A kérdés csupán az, hogy harminc évvel a Szovjetunió megalakulása után vajon miféle burzsoá ideológiai csökevények uralkodhattak, ha pedig tényleg így volt, akkor mit tekintettek addigi eredménynek? Mindez persze csupán költői kérdés, hiszen a szovjet rendszerben a művészet és a hatalom viszonya oly mértékben egyenlőtlen és szubjektív, hogy a politika számára „problémás” műalkotások szükségképpen újratermelődnek.

Kommunista művészetpolitika a második világháború után

Magyarországon a második világháború befejezése után új társadalmi-politikai korszak kezdődött. A demokrácia kibontakozása, az eszmei és politikai áramlatok szabadsága igazi szellemi pezsgést hozott a közéletben, a kultúrában és a művészeti életben. A kommunista térnyerés azonnal megindult, bár ennek jelei az újjáépítés éveiben még nem voltak egyértelműek. A „fordulat éveit” megelőzően különböző tendenciák és célkitűzések, értékrendszerek és hitvallások párhuzamosan léteztek. A művészeti élet szakmai, minőségi alapon történő önszerveződési folyamatával együtt megkezdődött a pártok politikai alapú versengése a művészetekért. A végeredmény ismert: az események során az ún. szabadművelődés korának legfőbb kezdeményezői elhaltak, szertefoszlottak, vagy éppen uniformizálódtak, illetve alkalmazkodtak a kommunista párt elvárásaihoz.

A koalíciós kormányzással párhuzamosan egyre erősebbé vált a Magyar Kommunista Párt (MKP), amely már 1945-től kezdve jóval nagyobb befolyással bírt a tényleges társadalmi támogattságánál. A szovjet érdekszférához tartozás alapvetően meghatározta az ország mozgásterét, s mindezt érzékelhető valósággá formálta a Vorosilov marsall által elnökölt Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte. A Szovjetunióhoz való viszony meghatározó jelentőségét emiatt a koalíciós kormányok is szem előtt tartották, de éppen a kultúra területén az együttműködési törekvések megbuktak az ideológiai nézetkülönbségeken. Bár a két ország közeledésében a nemzeti szempontokat előtérbe helyező Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945 júniusában megalakult, Sztálin és ideológusa, Zsdanov számára a polgári értékeket őrző Magyarország kulturális értelemben 1948 előtt nem volt partner.²² Alapvetően megváltozott azonban a helyzet, amikor az MKP-nak a Szociáldemokrata Párttal történt 1948. júniusi egyesítése kézzel foghatóvá tette az egypárti kommunista diktatúra kialakításának lehetőségét. A politikai háttér folyamatokban a döntések előbb az MKP, majd az új Magyar Dolgozók Pártja (MDP) legfelső vezetőinek kezébe kerültek. 1948–49-től az európai humanista, keresztény-liberális hagyományok felszámolásával párhuzamosan szovjet mintára – és moszkvai tanácsadók segítségével – átalakított kulturális intézményrendszert és értékrendet építettek ki, lényegében Sztálin birodalmi politikájának érdekszférákra vonatkozó elvárásai szerint. A szovjet jelenlét miatt mindezt társadalmi támogattság hiányában, pusztán pártirányítással elvégezheték, miközben ügyeltek a választott népképviselői és kormányzati szervek formális működésé-

nek fenntartására. A művelődésügyben és a művészetek terén „a totális politikai hatalom – jellegénél fogva – önmagát tartotta minden – kulturális – érték forrásának.”²³

Az MKP 1945 után, saját ideológiája terjesztésében és minél szélesebb meghonosításában, elsősorban a munkásmozgalmi – különösen tanácsköztársasági – tapasztalatokkal rendelkező kommunista filozófusokra támaszkodott. E szempontból a legjelentősebb személyek az egyazon korosztályhoz tartozó, s egyaránt a Szovjetunióból hazatért Lukács György, Fogarasi Béla és Rudas László voltak. Néhány éven belül mindhárman egyetemi katedrához, akadémiai tagsághoz jutottak, Kossuth-díjat kaptak. Közülük művészetpolitikai kérdésekkel elsősorban Lukács foglalkozott, Fogarasi és Rudas ilyen ügyekben kevésbé volt aktív. Amikor pl. Fogarasi az MKP által kidolgozott első hároméves terv (1947–49) művelődésügyi vonatkozásait jellemezte, hogy az „felöleli a kultúra átépítésére vonatkozó legszükségesebb teendőket is”, hozzátette: „az irodalom és a művészet kérdéseivel e helyen nem kívánok részletesen foglalkozni.”²⁴

Lukács 1946 januárjában, a kapitalizmus és a szocializmus kulturális szembenállásáról szólva kifejtette: „intézmények kellene, de itt sokkal többről van szó. (...) Az egész tevékenységnek új tartalma kell, hogy legyen: a dolgozók, a munkások és parasztok kultúrája.” – írta, de tiltakozott a munkás- és parasztkultúra „szűk, szektaszzerű” felfogása ellen.²⁵ 1947 áprilisában a művészet szabadságának problémájára keresett választ, és cáfolta azokat a nézeteket, amelyek a népi demokrácia kultúrafelfogását „az irányított művészet hamis jelszavával” azonosítják.²⁶ Egy évre rá, a Fővárosi Képtár *A magyar valóság* c. kiállításán, megnyitó beszédében deklarálta: „ez a kiállítás széles és átfogó képet nyújt arról, hogyan hódította meg és ábrázolta híven és igaz művészi eszközökkel a magyar festészet és szobrászat a magyar valóságot. (...) Eddig az igazi művészek magányos harcokat vívtak a közönyös, sőt ellenséges társadalom ellen. Most arról van szó, hogy ők is a maguk részéről segítsenek leküzdeni azokat a nehézségeket, amelyek az új közösség – művészet és nép közösségének – (...) útjában állnak.”²⁷ Legnagyobb szabású fellépése azonban egyértelműen az 1948. április 9-én, tehát szinte közvetlenül a pártgyűlés előtt, az MKP Politikai Akadémiáján tartott előadása volt, *A Magyar Kommunista Párt és a kultúra* címmel. Ebben kijelentette: „az MKP előtt senki se számolta fel konkrétan és határozottan azt az ideológiai hazugságszöveget, (...) mely a tévedések, az öncsalások és önámítások, a képmutatások hálójával fonta be még a legnagyobb magyar tehetségeket is.” A kulturális, szellemi közélet elmúlt három éves fejleményeit elemezve levonta a konklúziót: „a marxizmus–leninizmus az egészség világnézete, mert az emberiség magára találásának (...) útját mutatja. (...) Az MKP történelmi hivatása (...) kulturális megújulásunk, mely magasabb színvonalon létrejövő teljesülése annak, amit 1848 legjobbjai akartak.”²⁸

Lukács teoretikusi dominanciáját derékba törte az 1949 végén kirobbant „Lukács-vita”.²⁹ Ennek folyamatát nem részletezem, csupán azt jegyzem meg, hogy az alaphangot – a Fogarasi által szerkesztett *Társadalmi Szemlében* – az a Rudas László adta meg, aki ugyanekkor ódákat zengett Sztálin elméleti, filozófusi, történetírói munkásságáról.³⁰ Lukács 1950-ben nyilvános önkritikát gyakorolt és visszavonult. A kultúrpolitikában ezután – párhuzamosan a Szovjetunióban feléledő vulgármarxista–sztálinista ideológiai tényréssel – háttérbe szorult a művészet és a társadalom kapcsolatának elméleti megalapozottságú vizsgálata, felülkerekedtek a napi aktualitásnak alárendelt propaganda szempontok.

Révai József és a kulturális forradalom

A magyar kultúra 1945 utáni fejlődése kapcsán megkerülhetetlen Révai József személye. Bár a történeti irodalomban munkásságának megítélését – az éppen aktuális politikai kurzus, illetve a szerzők személyes elfogultságával összefüggésben – a legszélsőségebb nézetek jellemzik, valamennyi szerző egyetért abban, hogy az 1898–1959 között élt Révai kivételes elméleti felkészültségű, magas szintetizáló készséggel rendelkező, nagy munkabírású, ugyanakkor kíméletlen stílusú, diktatórikus hajlamú, számos kérdésben dogmákhoz ragaszkodó politikus volt. Azon kommunista pártvezetők közé tartozott, akik szellemi értelemben is partnerei lehettek az értelmiségnek, akinek nem okozott gondot a vita vállalása, és a döntés végrehajtása sem. Révait és hatalmát legszemléletesebben Aczél Tamás és Méray Tibor jellemzik *Tisztító vihar* c. könyvükben, külön fejezetet szentelve a politikusnak, *Egy kommunista arisztokrata* címmel. (A cím pikantériája a Lukács Györgyről szóló fejezettel összevetve érthető: Lukács ugyanis „az arisztokrata kommunista”.) „Révai József mindig az asztalfőn ült (...) Ő maga volt a vélemény (...) Annak a vezetőgárdának, amely ebben az időben Magyarországot „birtokolta” legműveltebb, legképzettebb, legsokoldalúbb, s mindenesetre legérdekesebb egyénisége volt (...) Képességeivel, eszével, fellobbanásaival közel állt a zsenialitáshoz, sokkal közelebb, mint azok, akik a zsenit játszották.” – írja róla Aczél és Méray.³¹

Révainak az ötvenes évek első felében betöltött kivételes hatalmi helyzetét jól jellemzik párt- és állami tisztségei. 1945–53-ban az MKP, illetve az MDP Politikai Bizottság tagja. 1945–50-ben a *Szabad Nép* főszerkesztője. 1945–46-ban és 1948–53-ban a KV Titkársága tagja, 1950–51-ben főtitkárhelyettes. 1948–53-ban a KV Agitációs és Propaganda Bizottsága vezetője. 1944-től országgyűlési képviselő, 1949. június 11-től 1953. július 4-ig népművelési miniszter. 1945–49 közötti, igen széleskörű működéséről pedig átfogó képet adnak beszédei és cikkei.³² Ebben az időben nemcsak kulturális ügyekkel foglalkozott. Későbbi kizárólagos szakterületére vonatkozóan *A magyar értelmiség útja* c. választási beszéde érdemel figyelmet, amelyet 1947. augusztus 12-én a Zeneakadémián tartott. „Új népi értelmiség kell, ezt valljuk mi is (...) *De tabula rasa* nem akarunk. Azt valljuk, hogy értelmiséget nem lehet gyorsforraló eszközökkel, lombikban gyártani.” – hangoztatta.³³ Az iskolaügyet tekintve az 1947. december 12-én ugyancsak a Zeneakadémián elmondott, *A demokratikus nevelés szelleme* c. beszéde szemléletes. „Nemcsak új intézményekre van szükségünk, hanem új emberekre is, és (...) az intézmények megváltoztatása könnyebb, mint az emberek megváltoztatása.”³⁴ Révai ekkor még nem a kizárólagos szocialista fejlődési út erőltetését hangsúlyozta. Az 1948. szeptember 16-án, tehát a pártegyesülés után, a MÁVAG dolgozói előtt elmondott, *Munkásifjakat az egyetemekre és a középiskolákba* c. beszédében azonban jóval kategorikusabban fogalmazott: „Igaz, a magyar népi demokrácia megcsinálta az iskolareformot. (...) De ez magában véve még nem elég.” Hangsúlyozta, hogy évekig tart, amíg a mai általános és középiskolások egyetemre juthatnak, majd kifejtette: „igenis tudatosan és nyíltan számba fogunk és számba akarunk venni származási szempontokat, (...) a kultúrpolitikában, ugyanúgy, mint minden más téren, osztályszempontokat akarunk érvényesíteni.”³⁵ Révai több eszköz mellett megjelölte az „egyesztendő előkészítő tanfolyamot az egyetemre való felvételre, fiatal üzemi munkások számára”, és hozzáfűzte: „továbbra is fogunk kísérletezni azzal, hogy mentesítsük a tehetséges, de

középiskolákat nem végzett munkásgyerekeket az érettségi szükségességétől az egyetemre való jutásnál.”³⁶

Révai beszédeiben nyilvánvalóan visszaköszönnek a szovjetunióbeli gyakorlat egyes elemei, ahogy azt pl. Mihail Kalinyin szovjet államfő megfogalmazta: „A kommunista nevelés alapvető és legfontosabb feladata az, hogy osztályharcunknak megadja a maximális segítséget.”³⁷

Az 1949 és 1953 közötti időszak a személyi kultusz és a dogmatizmus fénykora. A művelődésügyben mennyiségi szempontból óriási változások történtek, a minőségelv háttérbe szorult. Révai – miniszterként közvetlen államigazgatási hatáskörrel is rendelkezve – személyesen irányította a művészeti élet és az irodalom ügyeit. Tevékenységének mindenki által észlelhető megnyilvánulási formái – némi egyszerűsítéssel – az alábbi csoportokba sorolhatók.

Az *első* csoportba az országos fórumokon vagy más fontos alkalmakon elhangzott vagy megjelent *általános* érvényű kinyilatkoztatások tartoznak. Ilyen volt pl. a Népművelési Minisztérium megalakulása kapcsán közölt cikke a *Szabad Népb*en vagy az MDP II. kongresszusán elhangzott iránymutató beszéde.³⁸ A *második* csoportba azok az *egyed*i ügyekben tanúsított állásfoglalásai tartoznak, amelyek megfellebbezhetetlenül váltak politikai vezetés és az értelmiség közötti párbeszéd korlátaivá, viszonyítási pontjainvá. A három legfontosabb, közvetlenül vagy közvetve általa kreált és nyilvánosan vagy a háttérből irányított, önmagán messze túlmutató jelentőségű „vita” a Lukács-vita, az építészeti vita és a *Felelet*-vita volt. Ehhez hasonló jelenségek – mert a kor jelenségeiről van szó –, más művészeti ágakban (képzőművészet, zene) is kibontakoztak. Az említett három vita történetét most nem ismertetem, ezeket részletesen feldolgozták.³⁹ Közös vonásaik, hogy tovább fokozták a művészeti életben uralkodó zavarokat, s elbizonytalanították a rendszerhű értelmiséget is. A második csoportba sorolhatók Révai olyan „iránymutatásai” is, mint megnyitó beszédei a szovjet festmények kiállításán (1949) és az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon (1950).⁴⁰ Nem kevésbé szemléletes, hogy 1952-ben *Kulturális forradalmunk kérdései* címmel hét beszédét jelentette meg önálló kötetben, benne egyebek mellett az építészeti és a Felelet-vitákban elhangzott állásfoglalásait, *A magyar irodalom feladatai* c. az Írókongresszusi felszólalását (1951. április 30.), illetve a *Színház- és filmművészetünk kérdéseiről* c. beszédét (1951. október 15.).⁴¹ A vitákban és az előadásokban elhangzott mondanivaló mindig feladat- és szempont-meghatározó, számon kérő jellegű. Révai szinte nem tud kijelentő módban fogalmazni, sőt a nyelvtani értelemben kijelentő mondatai is felszólítássá állnak össze, kategorikus jelzőkkel, megkérdőjelezhetetlen ténymegállapításokkal. Beszédeinek felépítése meglehetősen didaktikus, állításait pontokba szedi. Ilyen értelemben – függetlenül a tartalom dogmatikus vonásaitól – világos és közérthető, mint a katonai parancs.

Révai kommunikációs tevékenységi formáinak *harmadik* csoportja a szó szoros értelmében vett „kézi vezérlés”. Legszemléletesebben Szilágyi Gábor írja le a folyamatot a filmművészet vonatkozásában. Révai „többet foglalkozik minisztersége idején a játékfilmgyártás kérdéseivel, mint bármely más művészeti ágéval. Végletesen szubjektív: személyes érdeklődése vezeti, a problémákat nem objektív súlyuk alapján érzékeli, hanem az általa észlelt kérdések válnak objektívvé (...) Mindenütt jelen van, mindent figyel (...) Egyedül ő dönthet, mindenben ki kell kérni a tanácsát, véleményét, s amikor ez nem történik meg, a döntések húzódnak. (...) Ez az irányítási struktúra óhatatlanul és logikusan

termeli ki a baloldali sematizmust⁴² Tegyük hozzá: Révai érdeklődése a filmügy iránt nem meglepő. Egyszerűen követte a szovjet példát, hiszen Lunacsarszkij 1923-ban leírta: „Lenin már két évvel ezelőtt magához hívatott, és azt mondta: Oroszország számára egész művészetünkben a film a legfontosabb. Legyen gondja rá.”⁴³ De ugyanez volt érvényes a színházügyre is: „a központosított színházirányítás megteremtése, a színházi előadások politikai-eszmei mondanivalójának, színvonalának biztosítása (...) Révai József (...) hatáskörébe tartozott.”⁴⁴ E tekintetben különösen szemléletes példa a Nemzeti Színház ügye. Major Tamás igazgatói működése 1945–62 között aligha tekinthető zavarmentes periódusnak. Major félreállítására az első kísérlet már a Rajk-per után megtörtént, ahogy a színész-rendező emlékezik: „behívtak a párt kulturális osztályára (...) elég nagy társaság gyűlt össze, valami hat-nyolc ember, és ott sorra mondták, hogy engem le kell váltani (...) megszavaztatták az embereket, és mindegyik azt mondta, hogy igen, leváltani, leváltani, leváltani. De hát személyi kultusz volt, az elnöklő Révai József azt mondta: tehát marad. És így megmaradtam.”⁴⁵ Nem véletlen, hogy Révai miniszteri tisztségének 1953. júliusi megszűnése után a minisztérium és a színház viszonya annyira elmérgesedett, hogy a Politikai Bizottság 1955. május 26-án külön határozatban foglalkozott a színház és a szaktárca kapcsolatának rendezésével, s meghatározták a szempontokat a színház művészeivel történő beszélgetéshez.⁴⁶

Összességében egyet kell értenünk Urbán Károllyal, aki szerint Révai „1949 és 1953 közötti megnyilvánulásait áthatotta az a hibás elgondolás, amely lényegében a marxizmus monopolhelyzetét célozta meg, illetve ehhez igyekezett „hozzáigazítani” a valóságot. (...) Ideológia, tudományok, művészetek, közoktatás, agitáció és propaganda – hatalmas és összetett terület legfelső irányítását látta el Révai éveken át. Erején felüli feladat volt az is, hogy az 1949 nyarán létrehozott Népművelési Minisztérium élére került. Roppant nagy hatalom összpontosult a kezében, s egy olyan időszakban, amikor a pártban meghonosodtak a diktatórikus vezetési módszerek, ez kihatott Révainak az emberekhez való viszonyára is. Mindig is szinte a gorombaságig szókimondó és lobbanékony természetű ember volt. Ám az ötvenes években gyakorlatilag kizárta az ellentmondás, a kritika minden lehetőségét.”⁴⁷

Az 1949-es évek végének, az '50-es évek elejének művelődéspolitikai fordulatai a kulturális forradalom elemzése révén érthetőek meg. A köznevelés, a művelődés és a közérköls ügye már az MDP Programnyilatkozatának célokról szóló IV. fejezetében önálló alfejezetet kapott. Ebben a művészet kérdéséről az alábbiak olvashatók: „a tudományos kutatást és művészeti alkotást fel kell szabadítani a tőkétől való függés alól és a nép szolgálatába kell állítani. (...) A párt elutasítja a „művészetet a művészetért” reakciós polgári elvét, magas színvonalú, a valóságot, tehát a nép életét és harcait ábrázoló, az igazságot kereső, a demokratikus népi eszmék győzelmét hirdető optimista művészeket kíván. (...) A tudomány és művészet kiváló munkásait anyagi gondoktól mentesíteni kell.” A dokumentum tehát még nem beszélt kulturális forradalomról, hanem a népi demokratikus szellem uralmát kívánta elérni minden területen. A kommunizmus pedig mint távlati cél jelent meg a programnyilatkozat végén.⁴⁸

A helyzet azonban két év alatt radikálisan megváltozott, s ebben meghatározó szerepe volt a kulturális forradalom Révai József-féle interpretációjának. Az MDP 1951 február-márciusában tartott II. kongresszusán elhangzott beszédében – amely az említett 1952-es kötetében első helyre került – a politikus hét pontban fejtette ki nézeteit: I. A párt

feladatai és a kultúrforradalom, II. A párt ideológiai munkája, propaganda és agitáció, III. Közoktatás, IV. Tudomány, V. Művészet, irodalom, VI. Kulturális tömegmozgalom, VII. Néhány elvi kérdés.

„A szocializmus győzedelmes felépítése lehetetlen a kultúrforradalom feladatainak megoldása nélkül.” – szögezte le bevezetésképpen Révai, majd sorra vette a feladatokat: szakmunkások nevelése, dolgozók általános műveltségének emelése, tudatosítani a munkához, az államhoz való új viszonyt, megszilárdítani a szocialista erkölcsöt. „Mit jelent a kultúrforradalom? (...) Jelenti azt, hogy népünk szocialista átnevelésének szolgálatába kell állítanunk minden eszközt: az iskolát, az agitációt és a propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját.” Az állam hatékony nevelőmunkájának előfeltétele a sikeres pártnevelő munka. A dolgozók személyes meggyőzése mással nem helyettesíthető. A közoktatásban a legfontosabbak a jelentős tanulólétszám növekedés minden szinten, a munkás-paraszt származásúak dominanciájának biztosítása, a tankönyvkiadás megindulása, a szakérettségi tanfolyamok jelentős bővülése. Feladatként az alábbiakat tűzte ki célul: 1. oktatásunk lebecsülésének megállítása, 2. az oktatási színvonal emelése, 3. a tanulmányi fegyelem megvalósítása, 4. az iskolarendszer szakosításának folytatása, 5. az ötéves köznevelési terv elvárásainak felelőse. A tudományos élet kapcsán Révai fontosnak tartotta: „Államunk eddig soha nem látott anyagi és erkölcsi megbecsülésben részesíti a magyar tudósokat.” Határozottan kijelentette: „Néhány évvel ezelőtt, még 1948 körül, művészeti életünk tele volt mindenféle burzsoá szeméttel (...) Pártunk érdeme, hogy ezt a frontáttörést az irodalom, a képzőművészet, a zene, a színművészet és a drámairodalom terén ideológiailag előkészítette és irányította. (...) Egyre inkább az új, szocializmust építő ember válik művészetünk hőségévé. Művészeti életünk valamennyi ágában új tehetségek jelentkeztek.” A kulturális tömegmozgalomról szólva a legfontosabb eredmények a könyvkiadás ugrászerű növekedése, az üzemi, városi, falusi könyvtárak fejlődése, a kultúrházak kiépülése, a falusi mozik felállításai, a művészeti öntevékenység fellendülése. Hangsúlyozta a kulturális decentralizáció folytatásának szükségességét.⁴⁹

Beszéde végén összefoglalta a négy legfontosabb elvi kérdést, jelezve, hogy az eddigi eredmények még nem adnak okot a kultúrharc intenzitásának csökkentésére. Az első az osztályharc a kultúrfronton. „Csak a régi, reakciós ideológiák, irányzatok és felfogások elleni harcban lehet új, szocialista kultúránkat kifejleszteni.” Hozzátette: ma nyílt ellenségnek már csak a klerikális ideológia tekinthető. Alapelv a nyílt, elvi viták, a szabad, elvi bírálat és a kulturális, nemzeti egység hármasság feladatának megoldása. Második elvi kérdésként az értelmiségről szólt, amelyre jellemző, hogy a régi értelmiség zöme átvált, az új értelmiség kialakulóban van, a kettőnek azonban mihamarabb egyesülni kell. A harmadik elvi kérdés a szovjet kultúra és a magyar kultúra viszonya. „Az új magyar kultúra nemcsak mintaképnek tekinti a szovjet kultúrát, hanem – nemzeti jellegzetességeinek megtartása és fejlesztése mellett – egyre inkább összeforr vele.” – hangsúlyozta Révai. S végül a hazafiságról, a hazafias nevelés fontosságáról szólt, megjegyezve, hogy a hazafiság és nemzetköziség Rákosi Mátyás szerint ikertestvérek.⁵⁰

A kulturális forradalom jegyében átalakuló művészeti élet legfőbb vonásai a következők voltak:

A szocialista realizmus, mint alkotói módszer abszolutizálása. A fogalmat az I. szovjet írókongresszus 1934-ben fogadta el általános irányelvként, etalonná emelve Makszim

Gorkij 1906-ban írott *Anyja* c. regényét. Andrej Zsdanov későbbi meghatározása szerint „a művészi alkotások hűségének és történelmi konkrét voltának párosulnia kell a dolgozó emberek szocialista szellemű eszmei átalakításának és nevelésének feladatával. A szépirodalomnak és az irodalmi kritikának ezt a módszerét nevezzük mi szocialista realizmusnak.”⁵¹ Gorkij elsősorban a kispolgáriság és az individualizmus elleni harcot jelölte meg saját módszere fő vezérelvül.⁵²

A szocialista realizmus valamennyi művészeti ágban uralkodóvá vált. Bár a '40-es évek második felében még voltak nyílt ellenvetések mindenáron történő terjesztése ellen,⁵³ a Nemzeti Szalonban 1949. október 1-jén *Szovjet festőművészet* címmel megnyílt kiállításon Révai József egyértelművé tette a kötelező haladási irányt: „A mi követelésünk a magyar kultúra munkásai felé: hogy tanuljanak a szovjet kultúrától (...) hogyan kell a magyar dolgozó nép számára alkotni. (...) Örülnek, hogyha a magyar művészek (...) alkalomnak tekintenek ezt a kiállítást a régen esedékes fordulatra a szocialista realizmus felé.”⁵⁴ A felszólítás nem volt hatástalan. Révai a következő évben, az I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás megnyitóján, elégedetten nyugtázhatta a változásokat.⁵⁵

A művészet alapvetően propagandafunkciót kapott. Az osztályharc egyik eszköze lett, s mint ilyen, lényegében tervszerűen kellett alátámasztania a politikai változások szükségességét, s ezzel együtt határtalan optimizmust és monumentalitást sugározni minden műfajban.⁵⁶ A filmművészetben „a hangsúlyt (...) a tömegtájékoztatásra helyezték, a művészi alkotás számos funkciójából csak az ismeretközlőt őrizték meg, a műveket pedig sémákra redukálták (...) amelyekben a propaganda tartalma testet ölthetett.”⁵⁷ Ilyen körülmények között a sematizmus elterjedése törvényszerűnek mondható. A szintén Révai által vezetett és fel-fellángoló ún. „sematizmus elleni harc” fából vaskarikának bizonyult, hiszen magát az okot kellett volna felszámolni. A művészek számára így csupán idegörlő és bizonytalan körvonalak maradtak, s a tudat, hogy elvileg bármely művük által éppúgy megdicsőülhetnek, mint ahogy meg is szégyenülhetnek.

Tudatos és tervszerű átpolitizáltság. Kizárólagosságot kaptak a „haladó hagyományok” (munkásmozgalom-történet), a munkásosztály és a parasztság ábrázolása, az aktuálpolitikai célok, a műalkotás politikai üzenetének fontossága. A munkásélet és a művészi ábrázolás találkozásának tartalmi harmóniájára az MDP Révai mellett második számú kultúrpolitikus, Horváth Márton, már 1947-ban felhívta a figyelmet a *Szabad Népből*.⁵⁸ Különösen erősen jelentkezett az átpolitizáltság a köztéri szobrászatban és az emlékműveknél.⁵⁹ E művészeti ágban ugyanis – a napi propagandán túl, amely egy film esetében minden további nélkül szemponthozható – hosszú távú politikai üzenetek megformálásáról volt szó. Volt, aki utólag egyszerűen „álművészetként” aposztrofálta az ötvenes évek első felének szobortermését.⁶⁰

A művészeti intézményrendszer központosítása. A hatalom monopóliumának igénye a pártfúziót követően a kulturális, művészeti élet valamennyi szegmensére kiterjedt. Az 1945 februárjában megalakult, majd a kormány által a VKM felügyelete alatt megerősített Magyar Művészeti Tanács még a művészeti élet demokratikus öngazgatásának igényével kezdte meg működését, Kodály elnökletével. Keretében hét szaktanács (irodalmi, zeneművészeti, képzőművészeti, építőművészeti, iparművészeti, színművészeti, filmművészeti) létezett, amelyek döntés előkészítő, véleményező, javaslattevő feladatokat láttak el, megkérdésük nélkül a szaktárca érdemi döntést nem hozott. A Tanács 1948 végére már csak névleg működött, formális megszüntetését a kormány 1950 februárjá-

ban mondta ki.⁶¹ Ehelyett megkezdődött az ágazati művészeti szövetségek egységes szempontrendszer alapján történő létrehozása, amelynek során alapszabályba foglalták a marxista–leninista szellemiséget és a szocialista realista alkotói módszert. A szovjet modell utánzása itt is kézzel fogható. „Az alkotók szervezeteinek megalakítása a forradalmi pártosz bürokratizálásának, de még inkább a tömegeket felvilágosító és irányító értelmiségi hagyomány kiteljesedésének a története. (...) Sztálin (...) azért bővítette ki az (...) intelligencia értelmezését, hogy abba a régi elit képviselői mellett beemelhesse a pártfunkcionáriusokat és az új, proletár vagy paraszti gyökerekkel rendelkező, humán vagy technokrata elitet is. (...) A kulturális tökének a politikaival és a társadalmival arányosabb növekvő jelentőségét demonstrálja (...) a mindenkit (kommunista és nem kommunista frakciókat egyaránt) magában foglaló Írók Szövetsége.”⁶² Magyarországon az 1945-ben alakult írószövetséget 1949-ben szervezték át a kommunista irodalompolitika szerint. A képző- és az iparművészek, valamint a zeneművészek szövetsége 1949-ben, a színház- és a filmművészeké 1950-ben, s az építőművészeké (az 1902-ben létrehozott szövetségük 1949-es feloszlata után) 1951-ben már a Révai-féle művészetpolitika szellemében és elvárásai szerint alakult meg. A táncművészek az 1948–49-es, rövid életű Táncszövetség után 1954-ben alakíthattak új szervezetet.

A művészeti elismerések állami szabályozása. A központosítás fontos részét képezte a művészek közötti hierarchia kialakítása. Ennek fontos értékmérő szerepe és komoly gyakorlati haszna volt: az elismeréssel példát állítottak, egyúttal lehetőség nyílt megteremteni a rendszerhű (vagy annak vélt) művészértelmiségi réteget. A művészeti díjak és kitüntető címek rendszere önmagában is koherens egészet alkotott, jöllehet a művészek számára az egyéb állami elismerések is adományozhatóak voltak. E téren az ötvenes évektől fokozatosan három szint alakult ki, amelyeken többféle kitüntetés létezett. A legmagasabb kategóriát a nemcsak művészeti elismerésekre szánt *Kossuth-díj* jelentette, amelyet az Országgyűlés 1948-ban alapított a magyar alkotó munka jutalmazására. A középső fokozatot a Magyar Népköztársaság *Kiváló Művésze* és *Érdemes Művésze* kitüntető címek képviselték, ezt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) 1950-ben létesítette. A hierarchia alsó szintjén a kormány által alapított művészeti díjak álltak. A sor 1950-ben a *József Attila-díj* (irodalom) és a *Munkácsy Mihály-díj* (képző- és iparművészet) kiosztásával kezdődött. 1952-től került sor az *Erkel Ferenc-díj* (zeneszerzés) és a *Liszt Ferenc-díj* (zenei előadóművészet) adományozására. A *Jászai Mari-díjat* (színház- és filmművészet) és az *Ybl Miklós-díjat* (építőművészet) 1953-ban ítelték oda első ízben.

A művészetpolitika végrehajtása és kifulladás

A negyvenes-ötvenes évek fordulóján a pártvezetés már elegendő erőt érzett ahhoz, hogy felvegye a nyílt eszmei-ideológiai harcot a még megmaradt polgári értékekkel szemben. A VKM élén az egykor baloldali kispap, kommunista „társutas” Ortutay Gyula állt, akinek időszaka alatt „megkezdődött a kommunista párt honfoglalása a minisztériumban”,⁶³ s akinek nevéhez – egyebek mellett – a szovjet pedagógiai és oktatásszervezési példák kritikátlan átvétele, az orosz nyelv kötelező oktatásának bevezetése, az iskolák államosítása és az egyetemek feldarabolása, az MTA politikai átszervezése és a tudományos élet ideológiai szempontú megregulázása, a könyvselejtezés és a központosított tankönyvkiadás fűződött.

A kulturális forradalom céljainak következetes megvalósítása azonban a művelődésügy kormányzati irányításában szervezeti és személyi változásokat követelt. E folyamatba illeszkedett a Népművelési Minisztérium 1949. június 11-ei létrehozása. A kulturális ügyek és benne a művészetek felügyeletét ez a minisztérium vette át a vallás- és közoktatásügyi tárcától, s a munkamegosztás 1956 végéig így működött.

Az új tárca létrehozása jogalkotói szempontból két lépcsőben történt meg. Az 1949. június 8-án összeült országgyűlés megszavazta, és június 11-én kihirdették az új minisztériumok szervezéséről és a Magyar Köztársaság kormányának átalakításáról szóló törvényt. Ez kimondta, hogy népművelési minisztériumot kell szervezni, amelynek ügykörét a kormány rendeletben állapítja meg. Az előterjesztő miniszteri indokolás szerint „a magyar népi demokrácia életében mind gazdasági, mind társadalmi téren bekövetkezett döntő változások természetszerűen megkívánják az államszervezet megfelelő átalakítását is. (...) A népi demokráciák kultúrpolitikájának alapelve a népművelés eddig ismeretlen mértékű fokozása, és a nép kulturális felemelkedésének intézményes megszervezése. Ez a feladat megkívánja, hogy az iskolán kívüli népműveléssel kapcsolatos állami feladatok ellátására külön szervezet, népművelési minisztériumot létesítsünk.”⁶⁴

A központi pártlapban, a *Szabad Nép*ben már a kihirdetés másnapján köszöntő cikk látott napvilágot, méltatva az önálló kulturális tárca létrejöttét és az új miniszter, Révai József személyét. „Már önmagában az a tény, hogy Pártunk és a magyar munkásosztály egyik legjobb, legképzettebb vezetője áll a minisztérium élére, félreérthetetlenül mutatja, milyen jelentős eseményről van szó.” A cikkíró kifejtette, hogy az új minisztérium létrehozásának indoka többek között az aránytalanság a kultúrszomj és az intézmények teljesítőképessége között. „A rossz kultúra (...) az osztályellenség legvalóságosabb fegyvereinek egyike” – írta, és hozzátette: nem véletlen, hogy a Központi Vezetőség már 1948 novemberében foglalkozott a kultúrfront gondjaival. Az új tárca feladata lesz, hogy a kultúrharcot állami vonalon szervezze. „A szovjet kultúra népszerűsítése lesz egyik fegyverünk ebben a küzdelemben” – zárta cikkét a szerző.⁶⁵

A tárca létrehozása politikailag kényes időszakban, Rajk László letartóztatása (1949. május 30.) és a Rajk-per kezdete (1949. szeptember 16.) közötti periódusban történt. Emellett 1949 májusában országgyűlési választások zajlottak, a parlament június 8-án ült össze alakuló ülésre, majd augusztusban elfogadta Magyarország új alkotmányát, s a köztársasági elnöki tisztséget a Népköztársaság Elnöki Tanácsa váltotta fel. Ebben a fokozott erőfeszítést igénylő légkörben az egyébként is túlterhelt Révai József szívpanaszokkal küszködött, így a Népművelési Minisztérium létrehozását – miniszterelnökségi államtitkárként – Losonczy Géza irányította, aki a tárca felállítását követően Révai államtitkáráként dolgozott tovább.⁶⁶ Révai, betegségéből felépülve, 1949. szeptember 26-án Rákosi jelenlétében tartott házi ünnepség keretében hivatalosan is megnyitotta a minisztériumot. Kijelentette: „Az új minisztériumra azért van szükség, hogy állami eszközökkel is gyorsítsuk ennek az elmaradásnak a felszámolását, (...) hogy az ideológia területén is tervszerű és szervezett harcot kezdjünk a kapitalista maradványok kiszorítására.” Révai szerint a kultúra területén volt a legnagyobb a lemaradás a népi demokrácia gazdasági és politikai fejlődésével szemben. A beszéd fő motívumai a formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúra meghatározására, a marxizmus–leninizmus terjesztésére, a művészet és irodalom ideológiai semlegességének tagadására, a kultúra munkásaival való együttműködési igényre, a szovjet kultúra példamutató jellegére vonatkoztak. Sajátos aktualitást

adott Révai beszédének a Rajk-ügy. Kifejtette, hogy a kulturális fronton éppúgy szükség van éberségre, mint a politikában és a gazdaságban, és hogy a néphez hű értelmiségre ezután még inkább számítnak, mint eddig. Rajkra és társaira utalva kijelentette: „nem volt köztük munkás és paraszt, de nem volt köztük egyetlen igazi értelmiségi sem.”⁶⁷

A Népművelési Minisztérium első költségvetésének vitájában, 1949 decemberében, Losonczy Géza a Révai helyett tartott parlamenti expozéjában többek között kifejtette, hogy a minisztérium „azt tartja feladatának, hogy irányítást és támogatást nyújtson irodalmunknak és művészetünknek szocialista irodalommal és művészetté való fejlődésében (...) A hangsúlyt a politikai, tartalmi, eszmei követelményekre kell helyeznünk.” Hozzáfűzte, hogy „veszély is jelentkezik: tehetségtelenek és dilettánsok kicsiny hada törtet a Parnasszusra rímekbe szedett (...) jelszavakkal. Ez azonban hasonlíthatatlanul kisebb veszély (...) annál, hogy a Parnasszus ormait valami elvont „művészi színvonal” nevében (...) ellenséges elemek tartsák megszállva.”⁶⁸ A beszéd elemei visszaköszönnek Losonczy december 28-án megjelent cikkében is. „Nem vagyunk hajlandók (...) kívül helyezni magunkat téren és időn (...), ezért hangsúlyozzuk a műalkotások elbírálásánál alapkövetelményként a politikai tartalom mérlegre vételét. (...) Pártunk a népművelési minisztériumon, az írói és művészeti szövetségeken, az elvi irányításon és kritikákon, főleg azonban a szovjet kultúra kincsestárának föltárásán keresztül nyújt jövőképet a magyar kultúra számára” – írta az államtitkár.⁶⁹

A népművelési tárca tehát pontosan tudta, hogy mit vár tőle a párt. Az ideológiai harc azonban nem maradt meg csupán az új minisztérium feladatának. A közművelődési irányító tevékenységétől megfosztott, de az oktatásügyben annál jelentősebb szerepet játszó Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban hamarosan kampány kezdődött, amely Ortutay Gyula miniszteri pozícióját is érintette. Az 1950. február 24-én történt leváltását követően március 29-én az MDP nyilvánosságra hozta a Központi Vezetőség határozatát a VKM munkájával kapcsolatos kérdésekről. Ebben kimondták, hogy „a köznevelésügy terén mutatkozó elmaradás fő oka: az ellenség kártevő, szabotáló tevékenysége és a népi demokrácia ellen irányuló aknamunkája.”⁷⁰ Ortutayt a minisztérium élén az egykor parasztpárti, de szintén kommunista „társutas” Darvas József követte, biztosítva a kulturális forradalom megvalósítását a közoktatásban is.

1953. március 5-én meghalt Sztálin. Az esemény nemcsak a Szovjetunióban, de az egész kelet-európai térségben fordulatot eredményezett. A Malenkov és Hruscsov, illetve pár hónapig még Berija dominanciájával „kollektív vezetésnek” nevezett új modell megvalósítását a szovjet tömb többi államában is megkövetelték. A magyar pártvezetés 1953. június 13–16-án utazott Moszkvába, ahol Rákosi, Gerő és vezetőtársaik kemény bírálatban részesültek. A szovjetek utasításai alapján 1953. június 27–28-án az MDP KV ülést tartott, itt elfogadták „a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról” szóló határozatot, amelyben elítélték az erőltetett iparosítást és kollektivizálást, az életszínvonal csökkenését, az adminisztratív módszerek és hatósági önkényeskedések gyakorlatát, a személyi kultuszt.⁷¹ A konzekvenciák közismertek: Nagy Imre rehabilitálása, Rákosi kormányfői és pártfőtitkári tisztségének megszüntetése (első titkár maradt), új kormány kinevezése Nagy Imre vezetésével, új kormányprogram, a gazdaságpolitikai célok módosítása, a terror enyhítése. A bírálatok Révai személyét sem kímélték: a határozatban külön alpont foglalkozott vele. „A párt Központi Vezetősége egyetlen esetben sem vitatott meg alapvető ideológiai vagy el-

méleti kérdéseket. (...) Az ideológiai kérdéseket (...) a párt vezetése szinte albrétletbe adta egyetlen elvtársnak – Révai elvtársnak –, aki éveken keresztül monopolhelyzetet foglalt el (...). Ez a helytelen módszer (...) akadályozta, hogy a vélemények harca az irodalomban, a művészetben és a tudományban a fejlődés teljes értékű hajtóerejévé váljék. A párt súlyos elmaradásáért ideológiai téren ily módon elsősorban Révai elvtárs felelős.”⁷²

A határozat alapján Révai József nem tarthatta meg tisztségét a Politikai Bizottságban és a Titkárságban, megvált KV-titkári, az Agitációs és Propaganda Bizottság elnöki, majd július 4-én népművelési miniszteri posztjától is. Ez utóbbi tisztségben Darvas József követte, aki egészen 1956. október 24-ig vezette a tárca. A kulturális élet pártfelügyeletét a KB-titkárai közül formálisan Farkas Mihály látta el, de jellemző, hogy az MDP III. kongresszusán elmondott beszédében a kultúráról egyetlen szót sem ejtett.⁷³ Korossy Zsuzsa találóan állapítja meg: „Révai pozícióját tehát betöltötték, helye mégis üresen maradt.”⁷⁴ Az irodalom- és művészetpolitikai változások szükségességére a *Szabad Nép* 1954. március 15-én hívta fel a figyelmet. Az *új magyar irodalom egyes kérdéseiről* c. anonim szerkesztőségi cikk fő gondolatát az alkotói szabadság és felelősség harmóniájának kérdése alkotta. Tényleges szerzői Darvas József, Horváth Márton és Király István voltak, s a szöveget előzetesen jóváhagyta az MDP Politikai Bizottsága. Az írás nyomán a művészeti ágak szakmai közösségében viták alakultak ki, egyes helyeken a jobboldali veszély, más-
hol a baloldali szektáság erősödését támadták.⁷⁵ Az ideológiai elvek alapjainak megkérdőjelezése helyett fokozódtak az alkalmazás körüli zavarok. Jellemző, hogy az éppen rehabilitált Lukács György 70. születésnapja alkalmából, 1955. április 13-án rendezett ünnepi MTA-ülést Fogarasi Béla nyitotta meg, méltatva az életmű hazai és nemzetközi jelentőségét.⁷⁶ De az is vitathatatlan, hogy 1954 után teret kaptak a sematizmustól eltérő alkotói elképzelések is. A művészetek kormányzati irányításában viszont nem történt érdemi változás, mert a júniusi határozat elsősorban a gazdaság és a politikai vezetés szintjeit támadta, a népművelési tárca tevékenysége – a tehetetlenségi erő folytán is – folyamatos maradt.

A Népművelési Minisztérium vezetését 1953-ban átvevő Darvas József 1947 óta több tárca élén állt, s bár népi íróként az átlagosnál nagyobb affinitása volt a kultúra és a művészetek kérdései iránt, politikusi működésében ez alig hagyott nyomot. Az 1953-as fordulat őt is megviselte, az 1956 augusztusában megjelent tanulmánykötetének utószavában az SZKP XX. kongresszusának „szemet és lelket felnyitó tanulságai után” zavartan magyarázkodott, hogy „dogmaként alkalmaztam az osztályharc éleződéséről szóló, téves sztálini tételt”, s hogy „nem egy állásfoglalással (...) a fejlődést gátló szektás nézeteket támogattam”.⁷⁷ Nyilvánvaló, hogy Darvasnak sem a Révait megfellebbezhetetlen tekintélynek tartó apparátus, sem az értelmiség szemében nem lehetett súlya. A népművelési tárca aktívaértekezletén, 1953 szeptemberében Darvas erőltlenül állt ki beosztottai elé, s később hiába foglalták össze a hiányosságokat a *Mit tett a Minisztérium a kormányprogram végrehajtásáért?* c. belső dokumentumban, érdemi változás nem történt.⁷⁸ Darvas főleg mennyiségi szempontból értékelt a júniusi párthatározat végrehajtásának kulturális eredményeit az országgyűlés előtt 1954. január 23-án, s miközben bátorította a művészek egyéniségének kibontakoztatását és a szabad témaválasztást, mindezt rögtön szembeállította az eszmei igénytelenséggel és a hibák szatirikus ábrázolásának veszélyeivel.⁷⁹

1954. október 23–24-én tartotta alakuló kongresszusát a Hazafias Népfront. A programadó beszéd megtartását vállaló Darvas ekkor még a kultúra demokratizálásának szüksé-

gességéről szól.⁸⁰ 1955 júniusában azonban, a *Csillag* c. folyóiratban, a párt célkitűzéseit magyarázó *A márciusi határozat és a kulturális forradalom feladatai* című írásában a lehetetlenre vállalkozott: az 1953. júniusi, a sztálinizmust elítélő KV-határozatot közös nevezőre hozni az 1955. márciusi, a jobboldali elhajlást ostorozó KV-határozattal.⁸¹ Az ötvenes évek művészetpolitikájának egésze szempontjából azonban ennek már nem volt jelentősége.

Jegyzetek

¹ Fülep Lajos: *Művészet és világnézet. Cikkék, tanulmányok 1920–1970.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 262; 308. o.

² Hauser Arnold: *A művészet szociológiája.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982. 262. o.

³ Uo. 265. o.

⁴ A. Jegorov: *A művészet és a társadalmi élet.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961. 138. o.; továbbá vö.: A. V. Lunacsarszkij: *Osztályharc a művészetben.* In: A. V. Lunacsarszkij: *Válogatott esztétikai munkák.* (Szerk.: S. Nyíró József), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 303–331. o.

⁵ Lenin: *Művészetről, irodalomról.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 42–47. o. Kiemelés az eredetiben.

⁶ Szigeti József: *Lenin és a művészet pártossága.* In: *A művészeti pártosságról.* (Szerk.: Bojtár Endre – Szerdahelyi István), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 130–142. o.

⁷ Vö.: Lenin: *Művészetről, irodalomról, i. m.*; V. V. Gorbunov: *Lenin és a Proletkult.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.; Lenin és Lunacsarszkij. *Levelek, dokumentumok, feljegyzések.* (Vál.: Urbán Nagy Rozália, szerk.: Szabó Mária), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

⁸ A. V. Lunacsarszkij: *A szovjet állam és a művészet.* In: A. V. Lunacsarszkij: *Válogatott esztétikai munkák, i.m.* 134. o.

⁹ Uo. 143–144. o.

¹⁰ Uo. 154. o.

¹¹ A. V. Lunacsarszkij: *A szovjet hatalom színházi politikájának alapjai.* In: A. V. Lunacsarszkij: *Viták és kritikák.* (Szerk.: Szekeres Zsuzsa), Színháztudományi Intézet, Budapest, 1965. (Korszerű színház 80–81. szám) 21. o.

¹² A. V. Lunacsarszkij: *Válogatott esztétikai munkák, i.m.* 141, 154, 623. o.

¹³ Uo. 147. o.

¹⁴ Uo. 150–151. o.

¹⁵ A. V. Lunacsarszkij: *A művészképzés alapjai.* In: A. V. Lunacsarszkij: *A zene világában. Válogatott cikkek, beszédek, tanulmányok.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975. 244–245. o.

¹⁶ M. Sz. Kagan: *A marxista-leninista esztétika alapjai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 422. o.

¹⁷ Kiss Ilona: *Tenyér és ököl. A sztálinizmus színháza: 1927–1953.* In: *Színház és diktatúra a 20. században.* (Szerk.: Lengyel György), Corvina Kiadó – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2011. 182–184. o.

¹⁸ Kötete magyarul: A. A. Zsdánov: *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949., második kiadás: 1952.

¹⁹ Sztálin: *Marxizmus és nyelvtudomány – A nyelvtudomány néhány kérdéséhez*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950.; *Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1953.

²⁰ G. M. Malenkov: *A Központi Bizottság beszámolója az SZK(b)P XIX. kongresszusának*. In: *Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga (1952. október 5–14.)*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952. 86–87. o.

²¹ *Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga, i.m. 280–289. o.*

²² N. Szabó József: *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 60–95. o.

²³ Valuch Tibor: *A magyar művelődés 1948 után*. In: *Magyar művelődéstörténet*. (Szerk.: Kósa László), Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 461. o.

²⁴ Fogarasi Béla: *A hároméves terv és a kultúra*. In: *Fogarasi Béla: Tudomány és demokrácia*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1948. 190–197. o.

²⁵ Lukács György: *Demokrácia és kultúra*. In: *Lukács György: Irodalom és demokrácia*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1947. 27. o.

²⁶ Lukács György: *Szabad vagy irányított művészet?* In: *Lukács György: Irodalom és demokrácia, i.m. 134–159. o.*

²⁷ Lukács György: *Valóság és művészet*. In: *Lukács György: Új magyar kultúráért*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949. 145–151. o.

²⁸ Lukács György: *A Magyar Kommunista Párt és a kultúra*. In: *Lukács György: Új magyar kultúráért, i.m. 11–33. o.*

²⁹ *Erről részletesen lásd: A Lukács-vita (1949–1951)*. (Szerk.: Ambrus János), Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985.

³⁰ Rudas László: *Irodalom és demokrácia = Társadalmi Szemle, 1949. június–július*; Rudas László: *Sztálin, mint az élenjáró tudomány korifeusa*. In: *Rudas László: Elmélet és gyakorlat. Összegyűjtött tanulmányok*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950. 313–335. o.

³¹ Aczél Tamás – Méray Tibor: *Tisztító vihar*. JATE Kiadó, Szeged, 1989. 83–84. o.

³² Révai József: *Élni tudunk a szabadsággal. Válogatott beszédek és cikkek (1945–1949)*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949.

³³ Uo. 571. o.

³⁴ Uo. 590–591. o.

³⁵ Uo. 629–630. o.

³⁶ Uo. 638. o.

³⁷ M. I. Kalinin: *A kommunista nevelésről*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950. 85. o.

³⁸ *Szabad Nép, 1949. szeptember 27.*; Révai József: *Kulturális forradalmunk kérdései*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952. 5–40. o.

³⁹ Vö.: *A Lukács-vita (1949–1951), i.m.*; *A nagy építészeti vita (1951)*. In: *Új építészeti, új társadalom 1945–1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból*. (Szerk.: Major Máté – Osskó Judit), Corvina Kiadó, Budapest, 1981. 45–95. o.; *a Felelet-vitáról: Aczél Tamás – Méray Tibor: Tisztító vihar, i.m. 95–118. o.*, továbbá: *Pomogáts Béla: A Felelet és a Déry vita*. In: *A magyar irodalom története 1945–1975. III. kötet. A próza* (Szerk.: Béládi Miklós – Rónay László), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 592–597. o.

- ⁴⁰ Kritikák és képek. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból 1945–1975. Corvina Kiadó, 1976. 107–108, 112–115. o.
- ⁴¹ Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései, i.m. 41–90. o.
- ⁴² Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség. A magyar játékfilm története 1945–1953. Magyar Filmintézet, Budapest, 1992. 79–80. o.
- ⁴³ A. V. Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák, i.m. 157. o.
- ⁴⁴ Korossy Zsuzsa: Színházirányítás a Rákosi-korszak első felében. In: Színház és politika, i.m. 66. o.
- ⁴⁵ Koltai Tamás: Major Tamás. A Mester monológja. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986. 84. o.
- ⁴⁶ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. (Főszerk.: Izsák Lajos), Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 350–355. o.
- ⁴⁷ Urbán Károly: Révai József. In: Politikuspályák. (Szerk.: Sánta Ilona), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 196–197. o.
- ⁴⁸ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956, i.m. 29–32. o.
- ⁴⁹ Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései, i.m. 5–29. o.
- ⁵⁰ Uo. 29–40. o.
- ⁵¹ A. A. Zsdánov: A művészet és filozófia kérdéseiről, i.m. 79. o.
- ⁵² Makszim Gorkij: A szocialista realizmusról. In: Makszim Gorkij: Valóság és irodalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 98–108. o.
- ⁵³ Pl. Justus Pál: Művészet – valóság – világnézet. In: Kritikák és képek, i.m. 94–97. o.
- ⁵⁴ Révai József: Megnyitó beszéd a szovjet festmények kiállításán. In: Kritikák és képek, i.m. 107–108. o.
- ⁵⁵ Révai József: Megnyitó beszéd az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon. In: Kritikák és képek, i.m. 112–115. o.
- ⁵⁶ Vö. a képzőművészet, az építészet, illetve a zene vonatkozásában: A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. (Szerk.: György Péter – Turai Hedvig), Corvina Kiadó, Budapest, 1992.; Tokaji András: Mozgalom és hivatal. Tömegdal Magyarországon 1945–1956. Zeneműkiadó, 1983.
- ⁵⁷ Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség, i.m. 217. o.
- ⁵⁸ Horváth Márton: Munkásság és művészet. In: Horváth Márton: Lobogónk: Petőfi. Irodalmi cikkek és tanulmányok. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950. 81. o.
- ⁵⁹ Pótó János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1989. 11. skk. o.
- ⁶⁰ Wehner Tibor: Köztéri szobraink. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 9. o.
- ⁶¹ Ständeisky Éva: Alkotók közszerepben. A Magyar Művészeti Tanács. In: Ständeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 97–125. o.
- ⁶² Ioana Macrea-Toma: Írói intézmények a román államszocializmusban. Ideológiai kiindulópontok és szakmai következtetések = Múltunk, 2011. 1. szám, 83–86. o.
- ⁶³ Farkas László: Hómantól Ortutayig. Történelmi évek egy magyar minisztériumban 1934–1949. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 99. o.
- ⁶⁴ 1949. évi XV. törvény. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Budapest, 1949. 74. o.
- ⁶⁵ K. P.: Az új magyar kultúra minisztériuma = Szabad Nép, 1949. június 12., 4. o.

⁶⁶ Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 179. skk. o.*

⁶⁷ Révai József: *A kultúra területén is fel kell zárkóznunk a szocialista építés egyéb nagy eredményeihez. Megkezdte munkáját a népművelési minisztérium = Szabad Nép, 1949. szeptember 27., 5. o.*

⁶⁸ Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957, i.m. 190–191. o.*

⁶⁹ *Losonczy Géza: Kultúrpolitikánk néhány kérdéséről = Szabad Nép, 1949. december 28., 1. o.*

⁷⁰ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1951. 176–177. o. (Pártépítés Kiskönyvtára 25. szám)*

⁷¹ *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956, i.m. 188–206. o.*

⁷² *Uo. 196–197.o.*

⁷³ *A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1954. 157–170. o.*

⁷⁴ *Korossy Zsuzsa: „Rólunk nemigen szól a mese” Pillanatképek a magyar színházi életéről 1953-ban. In: Digitális színháztörténet. Színháztörténeti és módszertani tanulmányok. (Szerk.: Gajdó Tamás), Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2009. 39. o.*

⁷⁵ *Szerdahelyi István: A magyar esztétika története (1945–1975). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 53–54. o.*

⁷⁶ *Fogarasi Béla: Tudomány és szocializmus. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 394–397. o.*

⁷⁷ *Darvas József: Új népért, új kultúráért. Tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956. 323–325. o.*

⁷⁸ *Erről részletesen lásd: Korossy Zsuzsa: „Rólunk nemigen szól a mese”, i.m. 40–43. o.*

⁷⁹ *Darvas József: Új népért, új kultúráért, i.m. 164–172. o.*

⁸⁰ *Darvas József: Tömörüljünk széles, megbonthatatlan egységbe a Hazafias Népfront zászlaja alatt. In: A Hazafias Népfront I. országos kongresszusa. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1954. 11–50. o.*

⁸¹ *Darvas József: A márciusi határozat és a kulturális forradalom feladatai. In: Darvas József: Új népért, új kultúráért, i.m. 258–305.o.*

A tanulmány az OTKA K81672 számú kutatás keretében készült.

Pirint Andrea

Korrajz, emberi sorsok, művészeti élet

A Miskolci Galéria fél évszázada

A Miskolci Galéria több mint ötven éve formálja-bátorítja térségünk képzőművészeti életét. A kerek évfordulók minden esetben visszatekintésre, számvetésre, egyúttal jövőt érintő kérdések megválaszolására ösztönöznek. A jubileumot időben meghaladva, de az ünnepi alkalomhoz méltó köntösben és igényességgel, az öt évtizedes múlt bemutatásának tartalmi teljességével jelent meg a Miskolci Galériáról szóló hiánypótló monográfia.

Az utóbb használt jelzőhöz rögtön magyarázatot is fűzünk. Miféle hiányokat pótol a Dobrik István által szerkesztett kötet? Egyetlen kézikönyvben teszi megismerhetővé és elérhetővé az intézmény működésével kapcsolatos teljes információhalmazt, amely az ismeretterjesztés szintjén túl a szakmai munka számára is segítségül szolgál majd. Részletes áttekintést nyújt a galéria történetéről (előzményeiről, alapításáról, időközben bekövetkezett szervezeti átalakulásairól), széles körű tevékenységéről. Újraközli az intézményhez egykoron és jelenleg tartozó épületek, fliák Dobrossy István-féle leírását. A munkatársak teljes névsora után az eddigi igazgatókat helyezi reflektorfénybe, s a velük készített interjúk során négy életpályát ismerünk meg.

A kötet második, terjedelmesebb részét rendkívül gazdag adatbázis tölti meg. Ez a tartalmi egység avatja a monográfiát rendszeresen és haszonnal forgatható valóságos kézikönyvvé. Az áttekinthetően szerkesztett bibliográfia keretében a teljesség igényével sorolják fel az 1967–2009 közötti időszak galériabeli kiállításait, valamint rendezvényeinek nagy részét. A kronológiát követve szemezgethetünk az eseményekhez kapcsolódó – Bede Katalin és Józsay Zsoltné minuciózus munkáját dicsérő – válogatott bibliográfiából, amely alapot kínál az esetleges további, behatóbb ismeretszerzéshez. A kötetből természetesen a Miskolci Galéria kiadványainak válogatott bibliográfiája sem maradhatott ki. A fényképekkel gazdagon illusztrált monográfiában praktikus mutatók segítik az eligazodást.

A Miskolci Galéria, amely már oly sok önálló kötetet (művészmonográfiát, kiállítási katalógust, tematikus szakkönyvet) jelentetett meg, most kivételesen önmagáról ír. A nemes egyszerűséggel csak bevezetőnek nevezett első tanulmány Dobrik István, a Miskolci Galéria korábbi direktorának tollából született. Közismert a szerző széles látóköre, az egyes jelenségek között szerves kölcsönhatást, bonyolult ok-okozati összefüggéseket felismerő és feltételező világnézete, amely most tanulmányának bevezető mondatait is áthatja. Természetes, hogy magát a galériát sem mint elszigetelt képződményt, sőt még csak nem is mint a kötet abszolút főszereplőjét szemléli. Szokásához híven most is egy magasabb nézőpontot jelöl ki, s a művészeti intézmény tevékenységét az elmúlt bő fél évszázad társadalmi, politikai és kulturális jelenségeinek konglomerátumában helyezi el. Olyan felütést ad ezzel, amellyel a teljes kötet szemléletmódját megelőlegezi, s amellyel az olvasó

figyelmét Miskolc elmúlt ötven évének értékkeremtő és értékmegőrző erőfeszítéseire, a város komplex képzőművészeti életére irányítja. Mint írja, a galériáról szóló kötet „ehhez nyújthat szerény adalékot”.

A bevezető tanulmány az intézmény 1967-tel kezdődő biográfiáját tárja elénk, megemlíti mindazon előzményeket és párhuzamokat, amelyek alapítását, önállósodását, gyarapodását és tevékenységi körének gazdagodását lehetővé tették. A fegyelmezett, következetesen adatolt és gazdag jegyzetapparátussal megtámogatott írás a közösség életébe beágyazva, annak koordinátái között vizsgálja témáját, s miközben mindvégig megőrzi koncentráltságát, kitekintései révén a 20. század második felének helyi képzőművészeti életéről is átfogó képet nyújt. A galéria történetét végső soron hús-vér emberek (művészek, művészettörténészek, adományozók) és társintézmények együttműködésének rendszerében ismerjük meg.

A tárgyilagosság ellenére is emberközpontú szemlélet a Miskolci Galéria egykori és jelenlegi épületegységeit – topografikusan és főként műemlékileg – bemutató leírások után, a galéria egymást követő igazgatóival készített interjúkban csúcsonyul ki. A beszélgetésekre a galériában eltöltött évek okán kerül sor, de korántsem ezekre a periódusokra helyezve a hangsúlyt. Négy egyéniség portréja, négy életpálya bontakozik ki az olvasó szeme előtt, átszöve a privát ember történelmi múltat idéző élményeivel, hatalom befolyásolta sorsfordulóival, magánéleti örömeivel, barátságok emlékeivel és önvallomásokkal. A Miskolci Galéria fennállásának fél évszázada, az intézmény működésének keretet adó, lüktető és változó, sokarcú korszak négy ember pályafutásán keresztül elevenedik meg. A vezetői posztot elsőként a régész Czeglédy Ilona töltötte be, aki a Diósgyőri Vármúzeum mellé mint csatolmányt kapta meg a galériát. A vele folytatott beszélgetést olvasva egy – a nehézségek ellenére is – dicsőséges időszak körvonalazódik: csodálatos pesti egyetemi évekkel, pezsgő miskolci szellemi élettel. A diósgyőri vár falai közé ekkortól, a kései '60-as évektől tér vissza az élet, s a romok között tenni, dolgozni akaró fiatalok alakjai elevenednek meg. Az interjú egyik hangsúlyos, s egyben kiemelten dokumentumigényű szakasza a sajtószentpéteri pap-festőre, Demeter Istvánra történő személyes hangvételű visszaemlékezés.

Dusza Éva igazgatósága idején vált a galéria önálló intézménnyé, s a függetlenedéssel együtt a professzionális kiállítás-szervezés előtt is lehetőség nyílt. A galéria második igazgatója 1974-től közel 20 évig állt az intézmény élén, amely gyűjteményileg és szervezetiileg is folyamatosan gyarapodott. Bőséggel van hát mire – helybéli és vendégművészekkel (többek között Schaár Erzsébettel) kapcsolatos epizódokra – emlékeznie.

Dobrik István 1993-tól 2008-ig vezette az intézményt. Ez idő alatt került sor a gyökeres változtatásokra, a mai központi épület felújítására és kibővítésére. Ekkor nyerte el a galéria a múzeumi rangot, s vált szellemi műhellyé. Az interjú során természetesen mindezekről szó esik, de a reformert ez alkalommal elsősorban magánemberként ismerhetjük meg, pályájának alakulását követhetjük nyomon. Az interjúkat készítő Filip Gabriella nem elégszik meg sablonos kérdések felvetésével, s ennek köszönhetően valóban izgalmas, korfestő vallomásokat olvashatunk. A beszélgetések fonalát kézben tartva olykor talán provokálja is riportalanyait. Visszatérően tereli a szót a mindenkori hatalom kulturális befolyásának kérdésére. Az egykori szocreál kényszerítő hatásának nyomaira éppúgy rákérdez, mint párttagságra, kulturális diplomáciára, a kiállítási tervek szakmai szempontjainak kizárólagosságára.

A negyedik, egyben utolsó interjúban a riporter magához hasonlóan „rendszer-érzékeny” beszélgetőtársra talál. Bán András, a Miskolci Galéria jelenlegi igazgatója őszintén ki-mondja gondolatait felemás rendszerváltásról, az értelmiségi szakmák elértéktelenedéséről, a szabadgondolkodás halódásáról. Pályafutásának állomásai mentén előrehaladva meséli el személyes tapasztalatait a hatalmi kontroll megnyilvánulásairól.

A kötet zárszavát, a galéria jövőképét is felvázoló számvetést Bán András fogalmazta meg. Célkitűzéseiről már a vele készített interjúban is vallomást tett. Most szélesebb dimenzióba helyezve (főváros kontra vidék, Európa kontra kistérség) adja alátámasztását és keresztmetszetét annak a stratégiának, amely célja szerint az igazgató-előd által jól kitalált és beindított intézményt a legfőbb tendenciákat megőrizve kívánja stabilizálni a jövő számára. „Fontos a korábbi feladatok mindegyikének érvényessége: a helyi művészet bemutatása, a sokszorosított grafika történetének kutatása, a kortárs művészet közvetítése és gyűjtése. Fontos még a helyi emlékezet ápolása – ehhez új módszerek, új formák szükségesek” – írja a jelenlegi direktor. Utóbbi mondata a változtatások, módosítások szándékát is magában rejt.

Nem esett még szó a kötet egyik legszembeszökőbb alkotóeleméről, a számos fényképről. A fekete-fehér felvételek a könyv egészét végigkísérik, a terjedelmes bibliográfia monotonitását is meg-megtörve. Helyenként alátámasztják, máshol kiegészítik, ismét máshol épphogy helyettesítik az írott szót. Szöveg és kép így teremtenek szerves egységet. Ha az írott szót recenzálni lehet, úgy a vele egyenértékű fényképalbumot is. Pillanatképek a galéria rég- és közelmúltjából, kis és nagy eseményeiről. Megelevenedik a galéria folytonosan változó szellemi holdudvara. Egyesek már régen eltávoztak, mások nemrég csatlakoztak. Régi és jelenlegi munkatársak, helyi és vendégségben járó képzőművészek, szakmai partnerek, támogatók arcvonásai töltik meg a lapokat, szó szerint is emberi formát, emberi léptéket adva az alkotó-teremtő embert szolgáló, az emberi élettel együtt lüktető, emberek alkotta kulturális intézménynek.

Jó szívvel ajánljuk a kötetet nem csupán a képzőművészeti érdeklődésű olvasók és szakemberek figyelmébe, de mindenkinek, akik életünket, mint számtalan szálon futó (és összefutó) nagy egésznek szemlélik. A tartalmi sokrétűsége és teljessége, gondos szerkesztettségén túl újfent kiemeljük a kötet antropomorfizmusából eredő lírát. Valójában ez utóbbi jellemvonás az, amivel az olvasó – a könyvet kézbe véve – legelőször találkozik. A lírai eleganciát tükröző borítót – Vajda János fotójának felhasználásával – a galéria grafikus, Urbán Tibor tervezte.

(Miskolci Galéria. Szerkesztette: Dobrik István. Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, Miskolc, 2011. Miskolci Galéria könyvek 45.)

Lelket Európának

Beszélgetés Mohi Sándorral a dokumentumfilmmezésről

Mohi Sándor, Balázs Béla-díjas operatőr és rendező, dokumentumfilmes alkotó, 1957. március 16-án született Budapesten. 1975-ben érettségizett a sárospataki Rákóczi Gimnáziumban. 1978-ban került a filmszakmába, mint a Mafilm segédoperatőre. 1984-ben fényképész szakképesítést szerzett, 1987-ben elvégezte a felsőfokú filmgyártási tanfolyamot, 1993-ban diplomázott az ELTE TTK videokommunikáció és alkalmazott videó szakán. Első önállóan fényképezett filmje a *Huszárik néni* (1987), amelyet a Magyar Televízió műsorára tűzött. 1993-as vizsgafilmje, a *Csángók*, több díjat is kapott. Ettől kezdve rendszeresen dolgozik az MTV-nél és a Duna Televízióban. 1996-ban felvették a Magyar Operatőrök Társaságába (HSC). Mintegy nyolcvan dokumentum-, rövid. és kisjátékfilm operatőre. 1998-ban *Pipacsok* c. filmje a 30. Magyar Filmszemlén elnyerte a dokumentumfilm kategória fődíját. Az általa rendezett és fényképezett *Ahogy az Isten elrendeli... c.* munkáját 2001-ben egyebek mellett a 32. Magyar Filmszemle Legjobb Rendezés díjával és a Diákzsűri díjával, a X. jubileumi Dokument Art Filmfesztivál (Neubrandenburg, Németország) Fődíjával és a Magyar Film és Tv-kritikusok Díjával ismerték el. 2002-ben készült el *A ház emlékei* c. egész estés játékfilmje, ugyanezen évben Balázs Béla-díjat kapott. 2003 és 2009 között hazai és külföldi versenyeken 12 díjat nyert el, ebből nyolcat az *Imádság* c. filmjéért, így pl. a 39. Magyar Filmszemle operatőri díját (2008) és a gdanski VII. Nemzetközi Dokumentumfilm Fesztivál Fődíját (2009). Nős, két gyermek édesapja.

*

Közel kétszáz munkád már hitelesített életmű, és filmjeid elkötelezettsége, súlya miatt sem lehetne bulvárlapba illő tömörséggel felcímkézni. Ha mégis próbát tennék veled, egyik munkád, a bakonybéli szerzetesekről készített film címét írnám át többes számra: „Jelek a világ számára,” mégpedig azért, mert egy-egy filmed (legyen az akár operatőri, akár rendezői munka) úgy üzen a képekkel, hogy benne szakrális és profán, a művészi kép és a filmszalagon rögzített valóság egyszerre hat. Jeleket követő és jelhagyó. Elfogadható-e számodra ez a megjelölés?

Nagyon megtisztelő, ahogyan munkáimat értékeled. Talán inkább szeretném azt, ami sokak szándéka: jelet hagyni magunk után. Nagy Anna színművésznő, akivel a Sors hozott közeli kapcsolatba, a jelhagyás emberi vágyát azokhoz a szerelmesekéhez is hasonlította, akik fába vésik a maguk és a szerelmük monogramját. Talán a legszebben és legszerényebben Huszárik Zoltán fogalmazta meg ezt, belefoglalva mindnyájunk múlandóságát: „Az ember legalább egy lábnyomot akar maga után hagyni. Nem többet.” Domonyi szülőházának emléktábláján is ez olvasható.

– *Úgy látom, szívesen idézel, s így mások szavaival világítasz meg emberi helyzeteket. Szóts István, akit alkalmam volt látni, hallgatni és fényképezni is, azt mondta, a filmes embernek nem az a dolga, hogy beszéljen, hanem hogy megörökítse azt, ami történik. Úgyhogy most, az ő intése alól, amíg kérdezel, fölmentést kérek, és köszönöm a megszólalás lehetőségét! Másrészt örömmel is teszem ezt, mert ebben az évben kevés munka és kenyér jutott nekünk, dokumentumfilmeseknek.*

– *Hogyan, miért kerültél a kamera mögé; milyen elhivatottság vagy kíváncsiság vezetett, és mit akarsz megörökíteni?*

A hetvenes években iskolavárosomban, Sárospatakon elérhető művészfilmek már megtették bennem hatásukat: felborzolták gátakat alig ismerő vágyaimat. A kitörés, a „meg akarom magam mutatni” vágya, a teremtett látvány magával ragadó ereje már akkor dolgozott bennem. Talán a legerősebb hajtóerőt azok a feszítő körülmények adták, melyektől nagy erővel szabadulni akartam. Mégiscsak, kifejezni magamat, mindabból az élményből merítve volt lehetséges, amit már átéltem. Ezek az erők lelkesítettek, akkor is, amikor vágyott és választott szakmám felé az út nagyon nehéz volt. Ez a „hajtóerő” nyitogatta azt a zárt és feszes világot, amiben nevelkedtem.

– *Mégis hogyan vált konkréttá a kötődésed a filmhez? Érezted vagy sejtetted-e, hogy mit szeretnél megörökíteni? Milyen képeket? A természetet? Milyen látványt?*

Pontosan emlékszem rá, a belső, örömteli rádöbbenés és elhatározás, hogy operatőr szeretnék lenni, Eszkálán, az iskola vendégházában egy táborozás alkalmával született meg bennem. S, hogy megörökíteni mit szeretnék? Talán furcsa is, talán kicsit a kérdésidei elé is vág a válasz. Most, érettebben, jobban látva „hátrafelé” is, azt mondanám: megörökíteni, vagy inkább megragadni a látható valóság mögötti dolgokat, mozgató erőket. Ezt szeretném. Erre, talán a fehér vetítővászon vagy az üres képernyő lenne a legalkalmasabb, vagy talán legalkalmatlanabb. Ezt nem lehet. Csak a látható dolgok segítségével lehetséges utalni a láthatatlanra.

– *Mint dokumentumfilmes az első perctől tudatos voltál, vagy a generációs helyzet gyorsította benned a tudatosságot?*

A filmezés számomra mindig ajándék, örömök forrása volt, és ma is az. Amikor 1978-ban a Mafilm akkori igazgatója, Föld Ottó fölvetett a Mafilmbe, és a Híradó- és Dokumentumfilm Stúdióba kerülhettem, igen jó iskolába jöttem. Már az első két évben segédoperatőr gyakornokként úgy éreztem, enyém a világ! Rengeteget utaztunk, lehetőségem volt megismerni az országunkat, az embereket. Egy olyan csapatban, ahol jeles mesterek mellett, mint többek között a híradós- és dokumentumfilmes Fífilina József és Fehéri Tamás, a szakma minden csínját-bínját meg lehetett tanulni, és közben az ember látta a filmkészítés folyamatát a felvételtől a moziba kerülésig. Bőven volt munka és lehetőség a mesterség megtanulására ebben a közegben, és minden szépen egymásra épült. Keményen kellett dolgozni, sokszor hétvégén és ünnepnapokon is, de azt a mesterséget tanultam, amiért a mai napig úgy érzem, érdemes élni. Közben sokat fényképeztem. Fekete-fehér fotónyersanyag volt bőven, s használhattam a filmgyári fotólabort. Rengeteg munkával és a felfedezés örömeivel ismertem meg a fény és a fotográfiai anyagok természetét. Egyre több filmhez készítettem állófotókat is, segédoperatőri, majd kameramani munkám mellett. Ráadásul mindezt olyan oldott légkörben, ami mindaddig nagyon hiányzott. Minden lehetséges képzésben részt vettem: fényképész szakmunkásvizsgát, OPAKFI vizsgát tettem, elvégeztem az ELTE TTK videokommunikáció és

alkalmazott video szakát. Ott, Péterffy András tanár úrnál életem legkedvesebb iskola-éveit tölthettem.

– *Mikor és mivel értek véget a tanulóévek?*

1992-után önálló operatőrként dolgozhattam. A 26. Magyar Filmszemlén néhány általam fényképezett filmet versenyfilmként vetítették. Nem sokkal ezután Illés György, a magyar operatőrök doyenje fölvetett a Magyar Operatőrök Társaságába (HSC). Vezető operatőri megbízást kaptam a Magyar Televízióban. Mindez elsősorban feladatokat, munkát és filmek fényképezésének örömteli felelősségét jelentette számomra.

– *Akkor mégiscsak a társadalmi érdeklődés irányított elsősorban, hiszen a dokumentumfilmeknél maradtál.*

Kezdetben, amíg igazából még nem ismertem, számomra a dokumentumfilm perifériális műfajnak tűnt. Mégis látnom kellett, hogy a játékfilmes terület nehezen megközelíthető. Így a „könnyebb ellenállás” irányába mentem, azaz maradtam a dokumentumfilm területén. A műfaj mélységét igazából később, alkotóként tapasztaltam meg: az emberekhez, a valósághoz, az élethez kell észrevétlenül közel kerülni, s annak a lényegét rögzíteni.

– *Nem távolított el ez az irány a film különleges, mégiscsak művészi lehetőségeitől?*

Mondd, hát nem csoda az, hogy ott lehetek? Vannak munkatársaim, akikkel oda mehetek. Fajsúlyos, élet érlelte emberek között. A kamera és egy hangmérnök segítségével rögzíthetem is mindazt, ami ott történik, elhangzik. Később, az egyszer megtörtént valóságot újra láthatom. Majd a vágóasztalon olyan szerkezeti-dramaturgiai konstrukciót,

Ahogy az Isten elrendeli... – Olga filmje

azaz filmet építhetek föl a felvett nyersanyagból, olyan dolgot készíthetek, ami addig nem létezett. És mindez valamiféle hatással lehet az emberekre, akik megnézik. Hát mondja valaki azt nekem, hogy ez nem egy csoda, nem egy varázslás!

– *Egyetértek veled, mégis látok ebben szociális érzékenységet, valamiféle elkötelezettséget és felelősséget a jelen iránt.*

Az ember itt él, ide született, meg kell ismernie és meg kell értenie azt a helyet, ahová, akik közé született. Az embereket, akikhez a munkáimmal beszélni szeretnék. A valóság megismerése, mint önmagam megismerése nekem feladat, és ismétlem – óriási ajándéka az életemnek.

– *Hogyan képzeljük el az utadat a kamerától a rendezéshez? Amikor az operatőr nemcsak a kamerát, hanem a nézőpontot is a kezében tartja egy filmben?*

Ez lépésről lépésre épülő út volt. Csak a mestereimet tudom áldani: asszisztense lehettem Kurucz Sándornak, aki Sára Sándor filmjét fényképezte, s igen erős magyar filmkészítési vonal hagyományait folytatta és adta tovább. Segédkezhettem, még külföldi forgatásai alkalmával is Balog Gábornak, aki elsősorban játékfilmeket fényképezett. Emlékszem első mesterem, az említett Fililina József halálos betegágyán mondott szavaira: „Majd eljön annak is az ideje, hogy önállóan dolgozik, csak meg kell tanulni, hogy mit mivel kapcsol össze!”

– *De ez, ugye, nem csupán idő kérdése?*

Biztos, hogy meg kell érni hozzá technikailag is, emberileg is. Érdekes lett volna persze azt is megtudni, hogy úgy, fiatalon, egészen a kialakult sémák ismeretétől, kényszerítő erejétől mentesen, vajon milyen filmeket készítettem volna? Elég sokat jegyzetelgettem már akkor is. „Mi még tanultuk ezt a mesterséget, a mai fiatalok kamerával a zsebükben születnek” – mondta Jancsó Miklós egykori filmgyárunk helyén állított emlékkő avatásán. Igen, ma a fiatalok valóban fiatalon készíthetnek filmeket, de a filmkészítés nagyon nem csak a technika kérdése.

– *Talán fenntartásaid vannak a fiatalabb generációkkal kapcsolatban?*

Nem így értettem, hiszen mégis tőlük kell várnunk az „új csodát”. Figyelni kell őket, mert ők másképpen, már a mi terheink nélkül látják és jelenítik meg a mai világot, az ő világukat munkáikban. Szembe kell néznünk önmagunkkal, nap mint nap. Ez a világ már nem a mi fiatalokunk világa. Nagyon fordult azóta! S vajon mi meddig, milyen mélységekig voltunk képesek „leásni” egy élethelyzetben, valaki jellemében a film teremtő eszközeivel?

– *Ezt a kritériumot tartod a legfontosabbnak a dokumentumfilm műfajban?*

Igen, természetesen. S persze különösen az összeállítás során az ember mindig érezze, hogyan hat mindez a nézőre. Hiszem, hogy a nézőtől nem kell elvenni a gondolkodás lehetőségét. Hiába halad a világ a durva, primitív dolgok felé, s az ember figyelme a jelenségek primer szintjén éppen hogy megmarad. Amin mi gondolkodunk, amit láttatni, beláttatni szeretnénk, azt lássa, érezze meg ő is! Lássa meg, érezze át a kép mögötti képet, a belső, mögöttes tartalmakat! Az én munkám és felelősségem, hogy a teljes felvett anyagból olyan drámai sűrítményt, filmet készítsünk, amin gondolkodni kell! Amiben meg tudom osztani a legbelsőbb gondolataimat, érzéseimet vele, a néző legbelsőbb énjével.

– *Mindehhez viszont a leforgatott nyersanyagból nagy erejű filmstruktúrát kell létrehozni, azt ne felejtsük!*

Igen, talán most kell megemlítenem újra, a rég kapott útravalót, ami a filmnél talán a legfontosabb: az hogy megtaláljam, mi mivel kapcsolódik össze. Mert ez a legfontosabb.

A tömörségre talán úgy törekszik az ember, mint ahogyan a költő a megélt élményanyagával, amíg verset formál belőle.

Emlékszem, volt olyan munkám, ahol ez a folyamat, hogy a képekből, jelenetekből film legyen, hét évig tartott. Kivételesen nagy ajándék, elsősorban a gyártásvezetőnké, Szederkényi Miklóisé, aki ezt lehetővé tette. Nem ennél a munkámnál fordult elő először, hogy miután megtanultam, azaz memorizáltam az egész leforgatott nyersanyagot, többször éjszaka, álomból fölébredve írtam le, kép- és jelenetkapcsolódásokat, amelyek megoldásként eszembe jutottak.

– Ha jól értem, hét év kellett ahhoz, hogy belül kerülj a szereplők saját életterébe, és ez elvezessen a 27 percnyi drámai sűrítményhez, a filmhez. Kaptál rá alkotói időt, meg lehet ezt tenni ebben a rohanó világban?

Abban az esetben, ha az embernek olyan munkatársai vannak, mint nekem a Dunatáj Alapítványnál, ahol önálló munkáimat 1998 után kezdtem. Mint Szederkényi Miklós gyártásvezető, Buglya Sándor stúdióvezető, akik tisztában voltak azzal, hogy a munka, amit készítünk, mennyit ér. Vagy Szalay Péter vágó, aki képes arra munka közben, hogy kívülről, nézőként is lássa, érezze a várható hatását annak, amit készítünk. Munka közben rengeteg dramaturgiai tanácsot is lehet kapni tőle. Kapcsos Vince hangmérnök és Heves

Huszárik néni

László fővilágosító. És mindenekelőtt a szakértőnk, Tánczos Vilmos tanár úr, aki néprajzkutató a kolozsvári egyetemen. Tulajdonképpen az ő tapasztalatai, ember- és terepismereete nélkül nem sikerült volna olyan közel kerülni azokhoz az „egyszerű” emberekhez, akik a maguk jószágával és természetes nyitottságával így nem csak szereplői, hanem szinte egyenrangú alkotótársai is lettek a filmjeinknek. Pl. az *Imádság* c. film Silótyi Pista bácsija és felesége, Ilus néni, akik életük utolsó hat évét e filmnek adták. A hetedikben a filmet végre, ha nem is könnyen, a sokadik nekifutásra össze tudtuk állítani. De sem a forgatás, sem az elhúzódó vágás egyetlen másodpercét sem sajnálom. Érettebbé, tapasztaltabbá tett a munka. „Olyan öröm ez, amit semmi más nem pótol.” – mondta egyik munkám szereplője Márk Gergely rózsanemesítő, saját tevékenysége kapcsán is.

– *Ennyire mélyen beépül a dokumentumfilmekbe az alkotói élményidő?*

Mindnyájan tudjuk, hogy az életben minden csak egyszer történik meg úgy, ahogyan megtörténik. Egy székely barátom, látva a mi tevékenységünket megfogalmazta, hogy az operatőrnek mindig a csúcson kell lennie, teljes figyelemmel. Nem szabad sajnálni a mélyebb megismeréshez sem az időt, sem a befektetett munkát, mert a csodák a dokumentumfilmekben mindig véletlenül „pottyannak be”. Ismétlésre nincs lehetőség. Elmúló helyzetekben engedni kell magát az életet, a maga folyásán! El kell tudni érni a szereplők és a sokszor csak kéttagú „észrevehetetlen” filmes stáb együttélését úgy, hogy az élet folyjék, mint amikor nincs ott kamera és mikrofon! Ritkán szabad csak beavatkozni, esetleg kérdezni. Lehetséges, hogy önkénytelen gesztusok, apró emberi mozzanatok, kis mondatok sokat árulnak majd el az emberi élet nagy dolgairól, az utólagosan szerkesztett dokumentumfilmen.

– *Eléggé sok filmed fordul a földrajzilag és szociálisan is peremhelyzetben élő magyarság felé. Köszönheted-e ezt a Tánczos Vilmostal kialakult munkakapcsolatnak?*

Igen, ez bizony így van! Az *Imádság* Pista bácsija és Ilus nénije elmagyarosodott románok és az *Ahogy az Isten elrendeli* szereplői magyar anyanyelvű romák. Kiveszőben levő életmódok, tradíciók. Sohasem tudtunk volna annyira „házon belül” kerülni, ha nincs beavatott, természetüket kiválóan ismerő kalauzunk.

Ha még pontosabb szeretnék lenni, akkor vissza kell menni a *Gyöngyökkel gyökereztél* c. munkánkhoz, amelyben moldvai magyar ajkú férfiakat és nőket szólaltatta meg Tánczos tanár úr. Szép arcú, idős, hitben élő emberek a 12–13. század óta apáról-fiúra élőszóban örökített szakrális népköltészet gyöngyszemeit, gyönyörű szép archaikus imádságokat mondtak el nekünk. Tánczos Vilmos akkor már húsz éve szisztematikusan kutatta, faluról falura feltérképezte, gyűjtötte a csángó nyelvelmékeket. Mi, „budapesti filmesek” őnélküle közelébe sem kerülhettünk volna ennek a szellemi kincsnek. Számunkra a legnagyobb ajándék, hogy mindezt vele, a mi filmünkben megörökíthettük.

– *Valóban ilyen könnyű dolgod lett volna ezekkel a súlyos témákkal?*

Ez sem magától jött. Még 1992-ben az ELTE záróvizsgájára készülve a mi csoportunk Moldvába utazott és forgatható. Meghatározóak voltak számomra az ott kapott élmények magyarságról, nyelvről, emberi, s legfőképpen hitbeli helytállásról. Tapasztalatokat gyűjteni tanulni közben is, de főleg a második út során tudtam Tánczos tanár úrtól.

– *Egyik kritikusod e kászoni magyar cigányokról szóló filmedről kiemeli, milyen toleranciával és empátiával kezelted ezt az „ösközösség normái szerint élő” család életét.*

Szívvel, figyelemmel törekedni kell a megértésre. Tánczos tanár úrtól mindig ezt tanultam.

– Szeretni való a világ – én úgy értettem a szavaidból. Ha mondhatom ezt, a Te operatőri képnnyelved felismerhető: lírai, a természet és a természeti szimbólumok hangsúlyosak, de nem önmagukért. Finom, mondhatnám férfias gyengédség, játék vagy humor is megfér benne a valósággal együtt, sok a finom kapcsolódás. A teremtett világ rendjét, s emiatt a harmóniát, derűt érezni a fekete-fehér filmkockákon is. Hogy szépülhetnek meg ezek az öreg és szegény emberek, mikor öregek és csúnyák – ahogyan a diákjaim vélekednek? Úgy hiszem, a művészet, a film nem azért van, hogy a világról derűs képeket fessen, hanem hogy reálisat. Mindez mégis egyfajta belső rend megtalálásával megemelkedhet, megszépülhet. Mindig szerettem azokat a képeket, amelyeken nincs minden azonnal ki-mondva, amelyeken gondolkozni kell. Ezek esetleg arra serkentik a nézőt, hogy a látvány mögül előhívjon valamit talán a személyes emlékeiből. Sokszor az emberi arcokon is megjelenik, ami jel nem csak örömről, szenvedésről, de jel a nem látható, de mégis létező világról. Nem a képnek kell szépnek, fényesnek lennie. Szerintem az a fontos, hogy ebben a nagy-nagy, kesze-kusza világban megtaláljuk azt a kicsi pontot – a fényt. Gera Zoltán, a kitűnő színész mondta egyszer: „A lángot, a kicsi fényt is táplálni, éltetni kell, amíg lehet.” Mintha csak Ady gondolatát mondta volna újra: „Az élet szent okokból él és élni akar!” S, ha azt kérdezed, mindezt miért? Mért kellett az a majd kétszáz film, s a húsz, aminek rendezője is lehettem? Talán, hogy magam is örüljek, s talán másoknak is örömet okozzak. S mindez csak eszköz volt ahhoz, hogy közelebb kerüljek az Igazsághoz. Ahhoz, aki Van. Most csendben hálát adok Neki érte, hogy méltónak talált és eszköze lehettem.

(Az interjút készítette: Baranyai Katalin.)

Világó éjszaka

Imádság

Gyöngyökkel gyökereztél

Huszárik néni

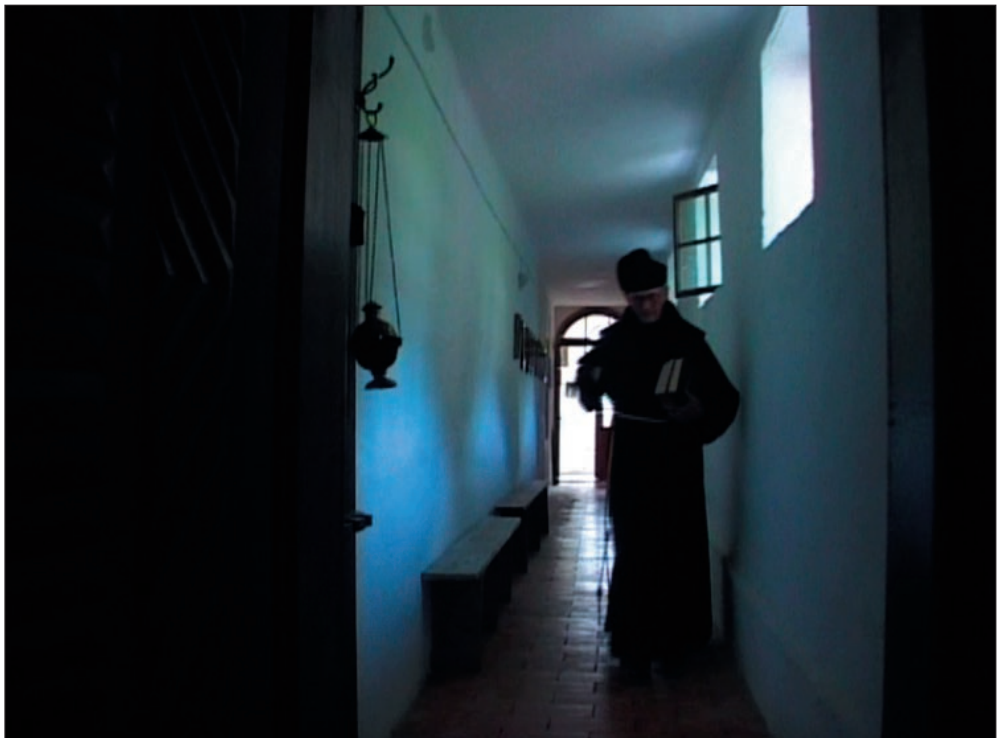
Ahogy az Isten elrendeli... – Olga filmje

Szolgabarátság

Imádság

Szolgabarád

Dombóvári János

Ötven éves a sátoraljaújhelyi szimfonikus zenekar

„Az ünnep az élet rangja, felsőbb értelme. Készülj föl rá testben és lélekben.” Az újhelyi szimfonikusok Márai Sándor gondolatával azonosulva arra készültek, hogy testben és lélekben egy teljes hangverseny évadot szánnak félszáz éves jubileumuk megünneplésére. Március idusán az öt évtizedet képekben, plakátokon bemutató kiállítás a Lavotta-ház Galériában nyílt meg. Az első hangversenyen a Hollandiában élő karmester és nagybőgőművész, a neves Mosonyi-kutató Scholcz Péter vezényelte az együttest, amely a program első felében két vonószenei művet – Mosonyi Mihály *VII. vonósnégyesének* átiratát, valamint Farkas Ferenc *Aria e Rondo all' ungherese* című kompozícióját – szóval-tatta meg. Az est csúcspontját kétségkívül Dvořák nagy hatású *h-moll csellóversenyének* előadása jelentette, amelyet a Latabár Színház közönsége nagy tetszéssel fogadott. A versenymű szólistája, Dombóvári Zsolt volt növendék, e jeles alkalomra Brémából érkezett haza. A második hangverseny helyszínén, a királyhelmei görög katolikus templomban, kiránduló koncert keretében volt alkalma játszani a jubiláló együttesnek. A régóta nemzetközi hírű Zempléni Fesztivál szervezői – élükön Hollerung Gábor művészeti vezetővel – a kerek évfordulós kamarazenekart e koncertlehetőséggel köszöntötték. A nyári hangverseny programjában szereplő Haydn *D-dúr csellóversenye* Dombóvári Zsolt, Doppler Ferenc *Fantazia pastorale* című fuvalaversenye pedig Dombóvári János Imre közreműködésével hangzott el. A szimfonikus zenekar tagjainak régi vágya teljesült, amikor a harmadik jubileumi hangverseny alkalmával Mozart *A-dúr klarinétversenyében* a zeneiskola egykori növendékét, Szatmári Zsoltot, a Zeneakadémia tanárát, a Nemzeti Filharmonikusok szólamvezetőjét kísérhették. A remek hangulatú este programja Mozart *Titus-nyitányával*, valamint Haydn *„Ústdob” szimfóniájával* egészült ki, a Lavotta-szimfonikusokat Szatmári György karnagy vezényelte. A jubileumi hangversenyek programjának zenei ismertetését a közönség a mindig kiválóan felkészült, választékosan beszélő Fehérné Sulyok Éva iskolavezető-helyettestől hallhatta.

Amikor 1958. szeptember 1-jével – Asztalos Béláné zongoraművész által évtizedeken át fenntartott magánzenedéjét államosítva – Sátoraljaújhelyben megkezdődött az állami zeneoktatás, Ujj Viktor Géza alapító-igazgató, szervező, irányító munkájában a maga elé tűzött feladatok között első helyre tette a „zenekari hangszerek tanításának beindítását (vonós-fúvós-ütős), hogy mielőbb létre lehessen hozni egy iskolai kis-szimfonikus zenekart”. A széleskörű zeneoktatói munkaközösségre épülő, de a nincstelenséggel küszködő hangszeres oktatás hihetetlen módon a tanév végére szimfonikus zenekarrá szerveződött. 1959. május 3-án a Városháza dísztermében tanárok és növendékek, Ujj Viktor Géza karmesteri pálcájának intésére, megszólaltatják Haydn *F-dúr divertimentoját*, majd Mozart, Beethoven, Grieg egy-egy zongoraversenyének első tétele hangzott el Asztalos

Adél, Csuka Andorné, Ujj Viktorné előadásában. A városi szimfonikusok első hangversenyét Mascagni *Parasztbecsület* című operájának *Intermezzoja* zárta.

Kik ültek a zenekarban? A zeneiskola maroknyi tantestülete, magasabb osztályú növendékek és lelkes amatőr muzsikuskok. Ekkor még elevenen élt az újhelyi polgárságban – a háború előtt virágzó – amatőr zenélés hagyománya, amely bizonyára hatással volt az akkori zenei életre, a hangverseny-látogatás helyi szokásainak kialakítására. Ennek az igénynek akartak (és tudtak) megfelelni a zenekar tagjai, akik a kamarazeneitől az operairodalomig nyújtottak estéről estére zenei ismeretekkel párosuló élményt. Rendszeressé váltak az Országos Filharmónia felnőtt és ifjúsági hangversenyei, neves művészek, zenekarok vendégjátékai (Őszi Művészeti Napok). Kortárs műveket is bemutattak, köztük számos Ujj Viktor Géza-kompozíciót. Az igazgató-karmester-zeneszerző, amikor 1972-ben Miskolcra költözött, pezsgő zenei életet hagyott maga mögött.

Szatmári György már több éve tagja volt az együttesnek, amikor a zeneiskola kinevezett igazgatójaként átvette a szimfonikusok irányítását. Miközben folytatja a szép sikereket hozó tevékenységet (a zenekar továbbra is állandó résztvevője a város állami, közművelődési rendezvényeinek, a környező települések „klubhangversenyeinek”), egyúttal gazdagítja is. Kórusvezetőként olyan művek előadására törekedett, amelyben kórus és zenekar közös megszólaltatásával a hangversenyek műfaji kereteit tovább szélesíthette. Így került sor Monteverdi *Scherzi Musicali* című művének, valamint Purcell *Dido* és *Aeneas* című opera-keresztmetszetének soproni előadásaira (1978–80), továbbá részletek bemutatására Bach *János passiójából*, a *Parasztkantátából* újhelyi templomokban. Intézményvezetőként, karnagyként szorgalmazta, hogy a zeneiskola legtehetségesebb hangszeresei a versenyműveket zenekari kísérettel adhassák elő.

Dombóvári János a szimfonikus zenekar negyedik évtizedétől művészeti vezetője és koncertmestere az együttesnek, miután a zeneiskola tantestülete 1987-ben az intézmény igazgatójának választotta. Az országban robbanásszerűen bekövetkezett társadalmi-politikai változások éreztették hatásukat az egykor volt megyeszékhelyen is. A Tállyán nyugvó verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, házitánító Lavotta János nevét vette fel a városi zeneiskola (1989), majd alapítvány (1991) jött létre emlékének ápolására, műveinek kutatására, népszerűsítésére (vö.: *Dombóvári János: A Lavotta Alapítvány és a sátorlajújhelyi zenei közélet = Zempléni Múzsza, 2004. 1. szám*). Az immár tizennyolc alkalommal odaítélt Lavotta János-díj mára a térség rangos zenei elismerésévé vált. Mindez hatott a kezdetben csupán a karácsonyi koncertek hangulatáért újjá szerveződő kamarazenekarra is (1988–89). Nem változtak az együttesre váró feladatok, a tagok ügyszeretete, az együttműködés örömeinek igénye is rokon elődeivel. Ezzel azonban vége is a hasonlóságnak, mert a Zempléni Kamarazenekar működését már egy alapjaiban megváltozott gazdasági, kulturális környezetben kellett megszervezni, biztonságossá tenni. Miután az amatőr muzsikuskok száma évről évre fokozatosan csökkent, az alapító-művészeti vezető Zemplén hangszeres tanárait, magas osztályú növendékeit, valamint zenei pályás volt tanítványait hívta az újhelyiek társaként. E körülmény miatt az együttes a mai napig úgy dolgozik, hogy próbáit egy-egy program köré szervezi, amely így jóval intenzívebb, hatékonyabb, színvonalasabb és az eltelt húsz év tanúsága szerint eredményesebb is.

A kamarazenekar újra feladatot kapott a Nemzeti Filharmónia, majd átszervezése után a Filharmónia Kelet-Magyarország Kht. programjában, s hat éven át volt a kiránduló koncer-

tek, barokk- és kuruc vacsoraestek résztvevője a Liszt Ferenc Kamarazenekar Alapítvány által szervezett Zempléni Művészeti Napokon. Rolla Jánosék lettek az együttes névadói is, amikor kérésükre, közreműködőként, a társulat e néven jelent meg a kiadványokban. Az együttes szinte létrejötté óta önálló hangversenyeket ad Sátoraljaújhelyben, s fellépéseivel támogatja a térség településeinek zenei közművelődését is. Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyetlen nem hivatásos zenekara minden alkalmat megragad a 19. századi magyar verbunkos-zene kutatására, népszerűsítésére, amelyet a hangversenyeken kívül hanghordozón is terjesztenek. *Magyar verbunkos zene* címmel kiadott cd-felvételeik (1995, 2000, 2004, 2005, 2006, 2010) a magyar zenetudomány által is számon tartott kiadványok.

Egy kamarazenekar életében meghatározó körülmény, hogy a két évtized során szakmai irányítóként, karmesterként kik járultak hozzá az egyre figyelemre méltóbb művészi teljesítményhez. Az irányító, szervező, menedzselő minden napos feladatait végző művészeti vezető-koncertmester mellett fenntartó hiányában a karmester jelenléte bizony ünnepnek számít. A szimfonikus zenekart 1994 és 1999 között számos emlékezetes – hazai és külföldi – fellépése során vezényelte Gergely Péter Pál. Az ő irányításával készült 1995-ben az első cd-felvétel a Magyar Rádió stúdiójában. A zenekar életében a legtermékenyebb korszakot az egykori tanítvány, Molnár Pál zeneszerző, a németországi Rastatt zeneigazgatója karmesteri tevékenysége jelentette, aki nyári kurzusok alkalmával kitűnő pedagógiai érzékkel pontosságra, igényes munkára, magasabb művészi színvonal elérésére ösztönzött. Az együttes hazai és külföldi koncertjei mellett 2000 és 2005 között három cd elkészítésében közreműködött, és ő vezényelte a Lavotta János Kamarazenekart a gyulai történelmi hangversenyen, 2004. március 15-én is, amelyet a Bartók Rádió egyenes adásban közvetített. Molnár Pál áldásos tevékenységének köszönhetőek az együttes később elért szakmai sikerei, mint legutóbb, 2008-ban Kőszegen, a XV. Országos Kamarazenekari Fesztiválon kapott fődíj.

A zenekar tagjai nem minden napi élményként élik meg, amikor egy-egy zenemű megszólaltatásakor neves szólistát kísérelhetnek. Ilyen, életre szóló emléket jelent a Lavotha Elemérrel (a stockholmi Zeneakadémia gordonkatanára, a Filharmónia zenekarának szólamvezető csellistája), a Rolla János hegedű- és Kassai István zongoraművésszel, valamint Gregor József operaénekesssel megélt muzsikusi kapcsolat. Mivel azonban a szimfonikus zenekar maga is zenepedagógiai műhely, ahol a fiatal hangszereseket az együttjátékra oktatja-neveli, szívmelengető esemény a hangszeres tanárok számára, amikor a zenei pályás tanítványok első szárnypróbálgatásához, egy-egy versenymű előadásához kapnak zenekari kíséretet. Az együttes büszke a művészeti iskola zenei pályára került szólistáira – Végh Márton, Baki Andrea, Dombóvári János Imre (fuvola); Kemenczky Klára, Dombóvári Zsolt, Juhász Viktor (gordonka); Szilágyi Mária, Sajgó Ildikó, Szabó Márta, Szabó Sándor (hegedű); Molnár Tamás (nagybőgő); Nagy Enikő (zongora); Borcsik Kornélia (fagott); Erdélyi Balázs (klarinét); Dombóvári Zoltán, Dudás Eszter (mélyhegedű) – akik közül számosan ma is játszanak a zenekarban.

Az évtizedek során Kossuth-díjas zeneszerzőkkel is kapcsolatba került az együttes. A kamarazenekar előadásában így hallhatta Sátoraljaújhelyben *Lavotta-szvitjét* Farkas Ferenc. A közelmúltban Szokolay Sándor *Szavak* címmel, a Magyar Nyelv Múzeuma avatására komponált rapszodikus művének ősbemutatóján a Lavotta János Kamarazenekart, valamint Zemplén Egyesített Kórusát a szerző vezényelte. Az együttest másfél évtizedes

barátság kötötte Lukin Lászlóhoz, aki szuggesztív, a hallgatóságát lebilincselő zenei ismertetéseivel a zenekart a turnék során határon túlra is elkísérte. Méltó módon vette át szerepét Fehérné Sulyok Éva, a kamarazeneekar alapítója óta gordonka-szólamvezetője, s aki a zenekar hangversenyeinek mindig felkészült, állandó zenetörténeti ismertetője. Mindannyiszor szükség van Lavotta és kora zeneszerzőinek, a reformkor, a nemzetté válás nagy zenei vonulatának bemutatására is, hogy ország-világ számára megismerhetővé válják a magyar verbunkos-zene. Semmi túlzás nincs ebben, hiszen a magyar romantika Európa szerte ismert zenei stílusa a Lavotta János Kamarazeneekar közvetítésével számos település (Budapest, Veszprém, Kőszeg, Szentendre, Eger, Aggtelek, Kazincbarcika, Tiszaújváros, Mezőcsát, Edelény, Gönc, Miskolc, Tiszaújváros, Abádszalók, Vásárosnamény, Gyula, továbbá az anyaországon kívül Pozsony, Pusztafedémes, Királyhelmec, Nagykapos, Deregyő, Dobóruszka, Borsi, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagykároly, Rastatt, Franekker) közönségéhez eljutott. A hangversenyek sikeréhez bizonyára hozzájárult az együttes tagjainak a történelmi muzsikához illő korhű öltözéke is.

Sátoraljaújhely Város Önkormányzata 2003-ban a Lavotta János Kamarazeneekar részére a város érdekében kifejtett kiemelkedő tevékenysége elismeréséül Pro Urbe-díjat adományozott. Az elmúlt évek fejlődése, az elért szakmai eredmények, a professzionális zenei életben történő mind gyakoribb előfordulás azonban a nem hivatásos státusz kereteit egyre inkább szétfeszítik. Mindez igazolja többek elgondolását: a Lavotta János Kamarazeneekar további előrehaladásához állandó fenntartó szükségeltetik. Költségvetési támogatásra jelenleg ugyanis csak önkormányzat által működtetett zenekarok pályázhatnak. A zenét szerető újhelyi közönség, a jubiláló együttes tagjai tehát a második ötven évet új, a kamarazeneekar előnyére változó körülmények között tervezik.

Németh Zoltán

Versek a semmiből, sehová

*„A szent poézis néma hatyú,
S hallgat örökre hideg vizekben.”
(Berzsenyi Dániel)*

3.2.3.3.

Lélek, csordultig töltve testtel.
Ami a pohár alján marad,
jó lesz halálnak.

3.2.3.4.

Akinek a vonat levágta
többől mindkét lábát.
Nézi az üres helyet, írja.
Szokás volt írni.

3.2.3.7.

Az üres szoba közepén
üresség vagy szoba van?
Őt odaállítják,
hogymondja el,
mi van ott.

6.1.2.5.

Egy testet talált
a semmiben,
a semmiből kilógó testet,
nem ismerni,
elfelejteni rögtön,
egy semmiből
kiálló testet
nem tudni.

6.1.2.7.

Letekertem az ereim,
és körbekerítettem
magam
melegíteni.
A véráram
hangos.

6.1.2.9.

Talpnyom,
kiegyenesedő fűcsomó,
vérrel telt,
bőrrel fedett fűszálak.
Jellegzetes arcél.

Horváth Imre Olivér

Kidoblak

mint istent kockával. nincs más játékomb.
mérhető vagy, mint az idő. az asztalom.
ha várlak, jössz. ennyit meghagyok.
nevetsz rám. gráfokból. véletlen vagyok.

Metszet

kopog a bőrön és benyit a seben. szúrást érzel.
hét szövet elszakad, nem takar többé.
vektort húzok, a szívedig ér el.
deklarállak tömbbé.

rendeződik sorban zsíros hús, genny, csontvelő.
törölöm a migrént. a sóhajt, ha hitvány.
leszek a téged mindennek kitevő
vírus, csók, hatvány.

és ez itt a mi függvényünk. te egyenes, én ív.
metsszük egymást, lásd. hadd beszéljek félre.
ritmusokat verünk. algo, loga, szív.
kinyomtatlak élve.

Kovács Fruzsina

Rózsaszín burok

Idegen emberekkel kézfogás. A peronon állok, ujjaim között finom kéz, vigyázni kell, öszsze ne roppantsam. A füle alatt leheletnyit kitüremkedik az állkapcsa, művészvonás. Ez túl erős, lehet, megjártssza magát, kitinpáncélból van a bőre. Leghiggadtabb. Talán az érzékenységtől nőies a lélek. Mert akkor a művész férfiak igazából a nők. Anikó barátnóm átverekszli magát a tömegben, a következő kocsi végében úgy dönt, itt letanyázunk. Hülyeség, a lélek nemtelen. Sokan ülnek körülöttem, zajos társaság, ha levennéd a hangot és lelassítanád, akkor is tudható. Zajgolyók röpködnek körülöttem. Vízler Andris kimegy Görögországba egy évre teknőcöket menteni. Ezt elkapom. Nem sokára indul, kivonul a magyar társadalom forgalmas útvesztőiről, hogy tegyen egy breaket a karrierjében, mielőtt végleg felnőttnek definiálná magát. Áttér az egyetemi éveire, hogy milyen éteri volt fiatalon rádiós műsort vezetni. Éteri és tündező. Görögország, az klassz. Van róla egy képem, ide csúszttam a mellső zsebembe még pelyhedző kóristalányként. Hajnalban kilépek az erkélyre és arcomon érzem a tenger hűsítő szelét. A víztükrön megcsillan a fény, a felszín bordázatát végignyaldossa, mire a tenger zúgó hullámmásában só illatot áraszt magából. Ez a válasza. A nap és a tenger násza az örök beteljesületlenségről szól. Andris hangja olyan, mintha eleve meg lenne szűrve a mikrofon és a hangszóró zónájában. Mintha nem is innen mellőlem tartaná beszédét. Készenlétben. Érdes és ropog, ropant mód beletör a tudatba, hogy most már meg akar nőszülni. Minden jól van az életével kapcsolatban úgy, ahogy van, mondja, csak mivel már lassan harminc, kellene egy nő. Aki mellé vissza lehet bújni reggel a felnőtt lét elől, szemében újra és újra megpillanthatja a tenger türkizét. Érzem, hogy belülről tör össze a hír. Az embernek meg kell érnie arra, hogy kereshesse a másik felét. Aki arra lesz jó, hogy sebeket gyógyítson.

Átszínezek dolgokat. Nem hinném, hogy pontos lenne ez a képem a tengerről sem, valójában elég művi a kék. Összekopírozhattam valami prospektusban látott fotóval. A valóság pasztell. Szücsi kimosolyogta nekünk, hogy ingyen mehessünk be, mondja Anikó az aktuális siker sztóriáját. Csakhogy aztán összefutottunk a sráccal, akinek az orra előtt mentünk be. Amitől rendre kipirul az arca, megtelik étellel és a szeme is mosolyra vált. Utált minket. Ezért imádni lehet őt. De már elmondta sokszor, kívülről fújom a tegnap esti koncertet és így unni is lehet. A férfias retorikát. Mondókája belekarol a vonatkattogásba, lüktetést kap. Csak a legtávolabbi kép, ami egyhelyben áll. Vagy azt lehet unni, hogy folyamatosan újragyakorolja a múltat. Hogy bármikor kéznél legyen. Próbálom megtalálni azt a középpontot, amihez képest elmozdulunk. Általában a horizonton van, arrébb csúszott. Vállamnak ütődik az ajtó. Innen nézve kivehető a Minorita templom csúcsa, olyan magasan vagyunk. Ennél akkor vagy feljebb, ha egyenesen a Himalájába tartasz az egyik hegy völgyébe ahol csak egy buddhista szerzetes él. Oda kéne mennem, a

gyógyítóhoz. Leülnék mellé egy kőre és nézném, amit néz. Nulla meglepetéssel rám pillantana, nem szólna hozzám. Anikó kolija Eger legmagasabb pontján van, emeletre cipeljük a csomagot. Jó mi, kérdi, szakkoli, ez csak a zsírosképűeknek jár. Nem tudom, mit mondjak, úgyhogy csak azt felelem: ja-ja. Az erkélyről kupolák és háztetők terülnek a lábam elé, a nap beszínezi a vásznat, egybemossa a vöröset a késsel, észrevehetetlen hibákat ejt. Megérinti a tetők éleit, az utcák belsejét egyetlen nagyvonalú mozdulattal. Te nem itt laksz, igaz, tör elő a semmiből egy fiú hangja. Nyaralsz itt? A földszintről mondja, igent bólintok. Merthogy nyár van, a nyaralás ideje, ki lehet pihenni a fáradalmakat, de hogy én végül is mitől merültem ki. Nem felelek. Elmesélhetném, mivel foglalkozom, de az hazugság lenne. Nem hinném, hogy a felszínen tükröződő dolgoktól merülök ki. Azért ő csak mondja a mondandót. Arról beszél, hogy három városban él egyszerre, az apjának van egy háza Szentendrén, az anyja Debrecenben él, ő meg itt tanul, és mind a három város különböző oldalait veszi elő az ének. Hogy a lélek olyan, mint egy focilabda, ha forgatod, látszik, hogy minden oldala egy kicsit más. Ezt magammal viszem. A kocsmasztalnál mindenki kollégista. Kólával keveri a bort, és olyan sztorikat mesél, melyeknek legalább két ember részese a társaságból. Kivételem én. Kihúzó a padszélre, ez lesz a helyem. Peremvidék. Ott imbolygok, mint egy fabábú le és fel. Le és fe-e-el. Le, fel. Nem iszom többet. Senki nem rekeszt ki egyébként, nem vagyok útban, kimondatlan, hogy rám osztották a fabábú szerepét.

Meg kéne nézнем Gárdonyi házát, mondom magamnak, ahogy elhúzó a csipkefüggönnyet. Egyedül menni, hogy közelebb lehessen hozzá. Letrappolni a várkapu lépcsőjén, vagy lábujjhegyen betérni egy galériába, elmerülni a művilágba. Bármilyen eltervezhető. A képen a víztükör fát lát, magára festi a felhőket és a fát. Megfordítja őket, ki önmagukból és megtisztítja kontúrjaikat, hogy csak messziről tűnedezzen át. A másolat. A lepel mögött talán nincsenek is színek, csak vakító fehérség. Ha onnan néznél vissza önmagadra, vajon mit látnál? Száraz az ajkam. A víztükör vibrálása egyszer lelassul és látható lesz benne az, aki innen nézve a másik oldalon áll. Ő a felfestett színek nélkül látja, ami lehet. Még nincs. Páncél és festék nélkül, ami van. Ettől a gondolatától megemelkedik a mellkasom. Most feljebb vagy, mondja bennem egy hang, de a szomjúság érzése visszatoloncol. Elmehetnek fagyizni, mondja az ismerős a parkban, miközben dűsan buborékos vízzel töltekezem. Tegnap egy asztalnál ültünk, ez azt jelenti, hogy ismerjük egymást. Nem tudom a nevét. A pisztácia fagyija szerepel a sálján is, ami lenből készült. Átlátszó szívárvány. Magyarázza, merre van a remetelak, és eljátssza a kezével. Végig, fel és oldalt. Tánc van benne, utunk keresztezi egymást. A ház a vár mögé bújt, egy botanikus kertbe. Mégis: innen rálátni a városra. Úgy van fent, hogy alulról nem látod. Diófa alatt szakállas áll, odasüندörgök. A fák életéről mesél. Ma már addig élnek a fák, ameddig hagyjuk őket, mondja. Úgy működnek, mint egy időmérő. Ha ültetsz egy fát a kertedbe, legjobb fiatalon ültetni fát, lenyomataiban megragadható az idő. A tölgybe zárt időtlenség, mondja. Bármeddig elnyújtja mondókáját, ha arrébb megyek, akkor is megy. A fák élete. A ház két szobából áll, plusz egy előtér. Minimalista élet. Ágy felett Jézuskép, asztalon tükör és gondosan festett kerámiatál. Gárdonyi felkel, belenéz a tükörbe. Hát elég gyűrött az arcom, gondolja, és megmossa hideg vízzel. Felvesz egy köpenyt, kimegy megnézi, milyen ma a világ, ásít, int szakállasnak, nyújtózik hozzá és csak azután kezdi el. A napját egy könyvekkel körbetapétázott burokból tölti. Könyvei vitrinbe zárt, bőrbe kötött mementó. Nézheted, hogy indiai irodalom, fordulsz egyet és ott vagy: hét centi vastag, zöld ruhás

könyv. Indiai. De nem foghatod meg a kezében. Ezek itt kómában fekszenek, muzeális rendben. Szoba közepén tekintélyes bőrgarnitúra terül el. Ilyenen nyújtózik egy arisztokrata remete. Azon túl asztal, a tetején írógéppel. Csillog, mint egy hangszer, nyilván azért, hogy megszólaltassák. Nyilván önreklám miatt megy a csillogás. A kitüremkedő gombjain milliónyi ujjlenyomat. Időtlen ideig nézhető koncentrikusság. Ha teljes életet akarsz élni, kiáltja utánam szakállas, nemzz egy gyereket, írj egy könyvet és ültess egy fát. Ez a mondat még sokáig nyálkás csíkot húz maga után. A levegőben lóg, és ez megnyugtató.

Hazafelé kiderült, hogy Anikó kolijától csak öt percre lakott Géza. Tettem egy nagy kört. Sárga ruhát vesz fel, és ahogy forog a szalagja után, jelenti, hogy ma kirúgnak a hámból. Végül is sokkal nagyobb útvonalat is kirajzolhattam volna. Ha mondjuk, elmegyek az uszodáig. Hívtam a szabad bölcsész haverjaimat, mondja, lesz szórakozásunk. A szabad bölcsészek óriásra nőtt fiúgyerekek. Kezükkel meg tudnák érinteni az eget. Ezt ők is tudják, biztosan ebben versenyeznek. A bazilikának háttal áll, fejem fölött mutatja a szerkezetét annak, amit mond. A végtagjaik szétesőben, karjukat lejtőn le-föl mozgatják. Félt, hogy kibújik egy csavar a könyökén. A közért ajtajának támaszkodik, és mondja, hogy rajzol is. Egy rajzoló bölcsész. Hagyja, hogy kiszivárogon az ecsetén keresztül egy belső kép másolata. Pár bölcselet, ami megtapadt kontúrokat rajzol át. Tulajdonképpen az ecsete vizsgáztatja. Zenél is, mondja, de az már túl sok lesz, hogy elképzeljem. Benyomja a fülembe a fülest: csúszós rock, és mutat egy videót, amin rajongó lányok előtt leveszi a pólóját. Aha, mondom jelentőségteljesen. Érzem, hogy porrá hullik az előző gondolat. Belehallgat a lejátszóba és megállapítja, hogy nem is vagyok nő. Lelkületű. Szerinte nem szép, hogy a zongora alapra ordítanak, meg dzsesszben a vinnogás. Léteznek ilyen vélemények. Majd én megmondom nektek, hogy működik a férfi, töri meg az asztalcsendet valaki. Irtó nagy vehemenciával magyaráz. A férfi jelzést kap egy nőtől, hogy lehet próbálkozni. Olaszos mozdulatokkal lejt, a válla előretéved, folyamatosan csúszik ki a padszélre. Amiről aztán kiderül: nem is biztos, hogy jelzés volt. Igazából az egész teste együtt halad a mondandójával. Elég viccesen mondja, a két szemben ülő lány halálra röhögi magát. A férfi működésén. A pasi elkezd érdeklődni ahhoz mérten mennyire érdekli a csaj. Vigyázz, ne menj túl messzire. De ha nem kap több visszajelzést, nem próbálkozik tovább. A fiú viccet mesél, ezt már nem figyeltem, nagyot koccan a földön. Visító női kacaj hallatszik.

Anikó levisz egy nagyon mély pincébe, ahol csak egy idős néni él. Itt készül a legjobb zsíros kenyér, jelenti, majd meglátod. És tényleg, a kenyéren minden tökéletes arányban van egymással. Nincs eldöntve, mi a dekoráció, a nem túl sok hagyma vagy a keresztbe fekvő paprikacsíkok, esetleg a fűszerpaprika morzsák. Tiszta mázli, hogy ezt rábíztuk az öreg hölgyre. Csocsóban alázzuk a fiúkat, Anikó ügyesen lő hátulról, én jól védek elől. Védekező attitűdöt veszek fel, mire ő sunyin berúgja a labdát. A fiúnak előttem nagyon hosszú fekete haja van, belelóg az arcába, rá az asztalra, azért nem lát. Szólok neki, nyújtanám a kezem, de fölösleges. Ez nem lát. Egyáltalán semmit, nem vesz észre. Hajnalban csoportosan vonulunk az utcán. Észrevettem, hogy oldalsó-közbülső helyekről egyes tagok elmászáltak. Vehemens fiú felszedett egy lányt, ők balra tértek, és csatlakozott hozzánk valaki, akit Anikó feltűnően visszafogott ovációval köszönt. A piszkos-fehér ingjére éles kontrasztban esnek fekete fürtjei. Szia, Zsuzsi vagyok, mosolyog, és nyújtja a kezét. A szeme is pokolian sötét, a kézfogása meg összetörte a kezem. Lehet, hogy üvegből vannak a csontjaim. A képem a tengerről üvegbe rejtve, hagymakarikák a

zsíros kenyéren üvegen át, és egy kacskaringózó ujjlenyomat. Érzem, hogy élek. Szia, én meg, mondom és belekezek a történetembe. Kövekről mesélek, amelyek lerakódtak nehezezzékként. Cipelem őket, vonszolom, amióta letörtek a lebegő várról. Kiveszem a legsúlyosabbat, sokoldalú példány. Nézek rá, látom, hogy bírja, és úgy forgatom, hogy lássa minden oldalát: apám megvető arca, egy szerelmes fiú hazug tekintete, a félelem megüledett a szemüregben, látni rajta, hogy őrülnék lát, a szó, hogy mizantróp, egy mimóza virág. Zsuzsi szeme rám fókuszál, elkapom a fejem. Nem nézhetek rá. Hogyan lehet ránézni valakire, aki érti, hogy nincs tovább? Nézd, innen háromfelé vezet az út, mondja a sínek után, ahogy egy elágazáshoz érünk. Anikóék sehol. Mehetsz balra, abba a szűk sötét utcába, felfelé a meredek lejtőn vagy jobbra a felkúszó hídon tovább. Melyiket választod? Nem tudom, felelem, várok a válaszra, nem szeretnék eltévedni. Nem tudsz eltévedni, vágja rá éles sikító hangján, bármerre indulsz el, mindenképp ugyanoda találsz. Önmagadba. Nézek visszafelé, elterelő művelet, de ő még mindig nekem mondja. Hogy a várakozás időpocsékolás. Hogy annyi ember áltatja magát azzal, hogy felkészül, ó ha tudnám, startol, feszülnek az izmai, rákészül a holnapi randira, amit már ezerszer elképzelt, aztán csalódnia kell. Meg az állásinterjúk és vizsgák. Hogy a csoporttársai mind halálra izgulják magukat egy vizsga előtt, mikor az a néhány perc csak egy aprócska pont az életükben, és hogy ha az nem jól sikerül, akkor annak valamiért úgy kell lennie, és hogy aki ezt nem fogadja el, annak nincs jelenése. Nem nyílik ki, hanem bolyong a vágyak és emlékek között cikázva, vagy mi. Mi? Különleges akarsz lenni, vagy átlagos, kérdi. Egy kavics van a szandálomba, ki kéne rúgni. Különleges, mondom. De egyre hátrébb kerül a sarokvédőig. Azzal nagyon rosszul jársz, mondja, rétegekben ég rá az arcodra a maszk. Tessék, kérdem. Rétegekben ég az arcodra a maszk. Nézek rá. Rétegekben ég rá, mondja még egyszer, nézek rá szigorúan, hogy ne mondja már. És akkor elkezd a fejemben egy hang: rétegekben ég rá az arcodra a maszk. Finoman ráteszi kezét az arcomra, ujjait végighúzza az arcbőrön. Sebhelyes, újra kell építened, mondja. És akarj egyszerű lenni. A híd felé fordul, amikor Anikóék látható közelségbe kerültek. Mi a helyzet, kérdi Anikó kettőnk közzé tolva az arcát. Mi felfelé megyünk. Én balra, feleli Zsuzsi. Úgy néz rám, erre most jövök rá, mintha először. Hogy ugyanezzel a bizalommal nézett akkor is. Örülök, hogy megismertelek, mondja, és lassan elszivárog, felszívja a levegő. Visszafordul a hídról, még valami, mondja, tudatosan építsd fel magad. Ó jaj, tehát tudatosan, mondom magamnak. Mondata súlyt kap, fogható lesz, elcsomagolom, hogy majd máshol vegyem elő. Előveszem a tengernél.

Kerber Balázs

Tejút

Nézz az égre, ha kristályos
robbanás rázza föl éjszaka,
testeddel ekkor felemelkedhetsz,
egyik kőről a másikra ugorva,
hasadékaikban a fény utoljára lebeg,
kéken, ahogy mindig is láttad
a kráterek felől, s pizsamában
most még egyszer végignézhetsz
a tájon, míg feléd jönnek a zseb-
lámpások sikló kabátban, s keresztül
az átvillanó sugarakon, mondtál
szavakat, váltogattad gyöküket,
gyökerüket, de a távolságban
mindegyre elszakadtak, miközben
rád világítottak fentről. Fent
a Tejúton e törmelékkal vegyül
a tágasság, termeted foszlik el,
mint egy szőlánc, fekete borulással.

este nem látom

este elrugaszodom
és ha épp úton megyek
mintha továbbvetne az
aszfalt egészen simán
rajzanak lefelé a lépcsők
a fényforrások csak rám-
világítanak és ott is hagynak
nem kell nyúlni értük
a tempóm is egyre higgadtabb
bár a szokott környék
különösen belém szorul most
mégsem követel semmit és
amíg váraozom nyugodtan
téblábolhatok két percig
mindegy hová teszem a lábam

Bene Zoltán

A művészet hatalma

Tegnap este összefutottam Gyulával, a Fiával, újságolta Pósa egy nyári éjszakán a szoba sarkában cigarettázó Hugónak. Gyula kiválóan beszél oroszul és ukránul, ennél fogva már egész zsenge ifjú korában az orosz és az ukrán alvilág jeleseinek tolmácsolt és tett meg kisebb-nagyobb szívességeket, ha arra kérték és némi pénzbeli támogatást is kilátásba helyeztek. Ezért illették valakik, akik közt, ha jól emlékszem, én is ott ültem, a Gyula, a Fia névvel. Ha nem jöttél még rá, Hugó lelkem, arról van szó, tudod, hogy ő a maffnak a fia, szóval maffia, vagyis hát maffiózó... Egész rendesen eliszogattunk kettesben tegnap. Közben elmondta, hogy még mindig tolmácsol olykor, szívességekre is kapható, egyébként azonban leginkább rokkantnyugdíjas, még hozzá pszichés alapon. Ezen, mondjuk, nem is csodálkozom, elég sok macera érte őt a munkája meg a szívességek során. Emlékszem, évekkkel ezelőtt például, amikor hasonló italozásba torkollóan botlottunk egymásba, mesélte, hogy vonattal utazott Kijevből Budapestre, a poggyászában értékes csecse-beccsékkel. Holmi holmik lapultak a bőröndjében, hogy úgy mondjam. Kijevtől háromszáz kilométerre összehaverkodott az öreg, muzsik-ábrázatú útítársával. Kártyáztak, vodkáztak, kvaterkáztak Pestig, s csak másnap reggel tudta meg a szerencsétlen Gyula, hogy ez a joviális öregember nyírta ki Kijevben, a vonat indulása előtt húsz perccel az egyik legfőbb munkaadóját, akinek akkor is fuvarozott épp. Holmi holmikát, ugye. Azt állítja ma is, az az ártatlan képű öreg művészet volt, ahogy dolgozott és ahogy viselkedett, mikor nem. És abban is igaza van a Gyulának, a Fiának, hogy egy kicsit az is művészet volt, ahogy ő túlélte azt a kvaterkázást, bár a véletlen művészete, nem az övé. Namármost, nem csodálkozhat ezek után az ember, ha belegondolsz, Hugóm, hogy pszichés zavarokkal küzd ez a szegény Gyula. Az orvosok meg a pénzért küzdenek, s gondolom, ez is elősegíthette a leszázalékolását, de mi tagadás, tartalom is lehet mögötte, nekem elhiheted! Már csak azért is, mert egyszer engem is bevizsgáltak már, akár valami ételmintát. A lélekmaturák. Akkoriban rendőrségi rajzoló voltam. (Jobban is kerestem, mondjuk, mint mostanság a könyvek illusztrálásával. De ez most mellékes, a lényeg, hogy) egy tavaszi délután gyönyörű, könnyűvérű lány leírása alapján rajzoltam a fiúja arcmását. Ritka szép lány volt, hallod, erősen sajnáltam, hogy benn, a yardon, s nem kinn, a placcon találkozunk! Jól ment a munka is, én mégis húztam az időt, hogy tovább nézhessem, kérdezhettessem a lánykát. Mellesleg a pasiján kívül lerajzoltam őt is. Amikor aztán nem tudtam tovább nyújtani, megköszöntem és átadtam a megrendelt fantomképet a nyomozóknak, de képtelen voltam szabadulni a papírtól, emlékezetből újra lerajzoltam a lányt. Először egy portrét, aztán meztelenül. Utána, nem tudom, miért és hogyan, egy férfiarcot is papírra vettem. Úgy hiszem, sosem láttam azt a manust, akinek a fizimiskája szembenézett velem az ölemből, és úgy hittem, nem is létezik az ipse, csak

az ujjaim játéka folytán. A lányról készült képeket elvittem, a fiktív arcot otthagytam, hányaveti módon beledobtam a szemetes kosárba - gyűretlenül, tépetlenül. Másnap jöttem értem a rendőr cimborák, hogy Pósa mester, gyere be, de kurva gyorsan a kapitányságra, magyarázattal tartozol. Én először azt hittem, most vették észre, hogy lenyúltam egy rendőrjelvényt pár hónapja, de azért egy szót sem szóltam, csak kelletlenkedtem. Hát, nem a jelvény volt a bajuk. Hajnalban razziáztak, elkapták a gyönyörű lányka pasiját, aki, nyilván rájöttél, Hugó testvér, hogy a stricije volt, persze. Na, ja, hát mi más lett volna, nem? Szóval elkapták, de vele egy másikat is, akiről az ujjlenyomatok ellenőrzésekor kiderült, hogy egy állat. Négy öregasszonyt erőszakolt meg az a nyomoronc előző éjjel, pedig egy fess, fiatal csávó volt amúgy, a fene enné meg! A probléma, ami miatt hívtak, mégsem ez volt, hanem az, hogy valamelyik buzgó, egyben éber detektív pusztá kíváncsiságból kihalásztá a szemetesből az előző délutáni rajzom, amin ott virított ennek a vénasszonyokat erőszakoló vadbaromnak az ábrázata. Erre várták a magyarázatom. Képzelheted, Hugóm! Esküdöztem én, hogy sose láttam, sose ismertem ezt az alakot, csak úgy kibújt az ujjaim alól. El is hitték nekem, tudták, hogy nem lehet közöm effélékhez. Mindenesetre, a biztonság kedvéért azért beutaltak a lélekmatatókhoz, matatásra. Azok pedig matattak. Egy hétig kérdeztetek, közben nem adtak innom, cefetül kínlódtam. Rajzoltattak naphosszat, elemezték órákon keresztül. Közben a serlokholmszok kikutatták, hogy (amint abban addig is bizonyosak voltak) igazat beszélek, sehogy se ismerhettem a vén csoroszlyák rémét, így aztán senki nem értette, hogy a pitliben rajzoltam le olyan tökéletesen, ráadásul éppen azelőtt pár órával, hogy elkapták volna?! Én csak annyit mondtam a lélekmatatóknak, mikor ezredszerre is a véleményemet kérdezték, fáradtan és megadóan csak annyit mondtam: kérem, ebben áll a művészet hatalma! Ezen csak röhögtek. Pedig, Hugó, édes testvérem, voltaképpen ma sem tudok rá más magyarázatot adni, mint ezt. Ez nem jelenti azt, persze, hogy művész volnék, na, ja, nem jelenti, hát hogy is jelentené? Csak egy rajzoló vagyok, karikaturista, könyvillusztrátor. Egy rajzoló, akit egyszer életében megérintett a csoda. Ezt nevezzük magunk közt művészetnek, jobb híján... No, mit szólsz ehhez, Hugó, édes lelkem? Szólni se tudsz, mi? Én se tudnék, én se. Na, ja. Ki érti ezt?

Kántás Balázs versei

KORRIGÁLOD
a tegnapi tévedést,
agyoncsapod a vécékagylón
rohangáló ezüstös ősvart.

Most épp nem
kenyered a kegyelem
vagy a megbocsátás.

E miniatürizált gyilkosság
után rituális teát főzöl,
tisztító, zöld forró víz,
némi folyadék – utánpótlás.

LENYESIK a hátadról
az átlátszó mű –
anyag szárnyakat.

Leszel, ami lennél:
másodosztályú, le –
százalékolt őrangyal.

Kevés szóval jellemeznéd
a testedet gyűrűbe fogó
végtelent.

A nullának elég
a kevésnél
kevesebb szó.

Láng Eszter

„Lassú percek közt téblábol a nap”

Változatok a létérzésre

De hol is van ez a part, s kik e bolondok, akik benépesítik? Szűk, egyben világunkat leképező tere e kötetnek Nagyvárad, Szűcs László szülővárosa és lakhelye, ahol a költőt madárrajok „szomorú utasaként” hétköznapi és filozófiai gondolatok, a kor, a társadalom, a magány, a magánember problémái foglalkoztatják. Kötete ily módon egzisztenciális alapkérdéseket feszeget. „M(m)egszólítanak madarak / rejtőztek köpenyük alá / vándorkedvük betakar” – mondja –, „messzeségbe kapaszkodni / félúton túl/elég a szárny de kevés a kéz” (*Félút*).

A versek egy része az ember, a társadalmi lény kiszolgáltatottságáról, a diktatúrák hasonlóságáról, egylényegűségéről szól: hívhatnánk aberrációnak is ezt a lényegét: „a vers – mert maga a társadalom – / minden helyzetben társadalomellenes”. „A(a)berráció minden háború” – mondja *Változások* c. versében. „H(h)ulljatok rétekké / omoljatok partokká / ez most a távlat.” (*Kyrie eleison*). Mert valóban ez a távlat a nyolcvanas években, ahonnan datálódnak a kötet versei, akkor is, ha „az öreg gyilkos tenyere / mindig meleg”. És „mint a bárkában / hever egymáson / sok rejtett jel / a rendszer talaján” (*A kiáltvány hátoldala*), amelyben „a(A) jó barát is furcsán néz manapság / a feljelentést zsibbadásig írják” (*Hűlt helyünkön*). Talán ezért „mossa a kezét a rendszer” a *Zéjé adaptáció*-ban. A *Tábor*-ban pedig „az ólomkatonák megpihennek / szalonnáznak / és emlékeznek

/ ma este szeretkeznek / holnap este is / a környéken ellenség / nem harcol / a víz-csap is néma” – így fest csendes életképet az elnyomásba való beletörődésről. A vers *Markó Béla* két sorát idézi mottóként: „Zárjátok el a vízcsapot/emlékeztet forrás-csobogásra”.

A bezártságról, kiszolgáltatottságról szól a *Lázálarc* is. Mert milyen is lehetne a nyolcvanas években a költő hangulata?! „C(c)sodával határos depresszió nyom / Európán innen, Nagyváradon.” (*Vésszűkijárat*). A nyolcvanas években a versírás biztosította számára az életben tartó közeget – nyilatkozta egy interjúban („Mesterséges lélegzés a vers / hosszú rövid hosszú hosszú csend” – olvasható a *Pocskondia* című versben. *Varga Melinda*: „Ez a világ legolcsóbb lázadása” – *Interjú Szűcs Lászlóval = Irodalmi Jelen, 2011. november 26. <http://www.irodalmijelen.hu>*), s az Ady-kör, amely Nagyváradon ebben az időben az irodalommal foglalkozóknak ugyanúgy a szellemi szabadságot jelentette, ahogyan a képzőművészeknek a nagyvárad 35-ös Műhely (Vö.: *Láng Eszter: Tangage, avagy a művészeti gyakorlat radikalizálódása (A nagyvárad 35-ös Műhelyről) = Spanyolnátha, 2011/6. <http://www.spanyolnatha.hu>*).

A nyolcvankilences reményteljes állapotot fogalmazza meg az *Állapot vers előtt* című alkotásban: „felsöpröm a port / rend lesz itt / pesten is fényt kap / a szürke vakolat / szőnyeg alá rejtjük a szmogot” – írja, s így

folytatja: „igen ezt mondom / csak félálom csiíft / eloszlik minden kétely / idegen tárgyaktól szabadul a test / lélektelen tárgy így leszek / végigalszom rendet és káoszt / körülölel egy elvarázsolt / repkénnyel befutott világváros”. Ezzel a verssel zárul a III. rész, hogy a negyedik mottója rögtön felvillantja a jelen valóságát: „Ostoba falak közt az ébredés bárgyú szorongást okoz”, és „Feldübörög egy mannareklám”. A IV. rész első versének címe is árulkodó: *Tündérmesék nincsenek*. Záró szakasza az emberi, családi, házastársi, szeretői összetartást, az egymásra, a másikra számítást hangsúlyozza: „ha összeomlás fenyeget / kulcsoljon magadhoz kezed / zuhanás közben is szeress”.

Az V. rész végképp nehezéket pakol az olvasó szívére, kiábrándulásról, a mindenbe beletörődésről, a magány érzetéről szólnak a költemények, vagy kérdéseket vetnek fel, amelyek rejtett állítások is egyben. Az *Érmellékes* a földet, a földművelő munkát idézi. Az első három strófából hiányzik az alany, csak jelzői jelennek meg. Az olvasó tudja, melyik az a szó, ami a szakaszok végén következne, s amit épp hiánya tesz hangsúlyossá: „tócsák a gyepen / vizek a vetett / a gyomlált / kárhozott / szikes / kisajátított”. Földeken – gondoljuk automatikusan, mely szónak hiánya fájdalmat kelt bennünk, mint általában minden hiány. És hát rendjén való, hogy a soron következő munkát, az őszi vetést el kell végezni: „mert ősz van / vetnek”, s vetnek akkor is, ha zivatar veri el a vetést, vetnek, mert annak van sora.

A ritmus néha egészen játékos, népies, miközben a tartalom kemény, szívbemarákoló: „rajtam paplan rajtad hó / én vagyok a túlélő / te vagy most a folytatás / szorítom a torkodat / te pedig a hangokat / egészen a honvágyig / anyanyelvem csontjáig” (*Kyrie eleison*). A nyelv, a szó, a beszéd, az anyanyelvi kultúra fontossága

nagyon finoman fogalmazódik meg, szinte áttételesen. Épp azért lesz ereje, mert elkerüli a direkt kifejezőmódot. Csak valahol belénk markol, csontig hatol. Érezni a megmaradás törekvését, a nyelvben létezés egyetlen lehetőségét, miközben azt is tudjuk (írástudó indiánként), hogy „a föld a mi kultúránk” (*Szövegminták*). Odint, a költőket védelmező viking istent két versben is megidézi (*A halott Odin játékai*, *Odin a hídon*). Odin maga a vers, a poézis, és a poézis egyben álarc.

Csöndes lázadás ez, egészen halk sikítás, egy emberé, aki tisztaságra, fényre és szabadságra vágyik, és a világ legolcsóbb képeslapjára csak annyit ír: „ez a világ legolcsóbb lázadása” (*Végkiárús*), de a címadó versben is (*Bolondok a hajón*) ugyanez a két sor jelenik meg mottóként.

Gyakran nagyon személyesek a versek, barátokhoz szólnak. Például a *G. úr albumába* című. Nem tudom, kinek írta, ki a titokzatos G. úr. Ám bizonyára minden olvasó megtalálja benne a maga G. urát, a sajátját, miképpen én is. Géczy János jut eszembe, aki *Tiltott Ábrázolások Könyve* című regényében hősét (magát) időnként G-nek nevezi. Géczy köztudottan a rózsák szerelmese, ismerője, kelettől nyugatig, északról délig ismer minden rózsafélét, kertje is tele különféle fajtákkal, Kínába, Nagy-Britanniába s a déli országokba is elutazik, hogy rózsákról szerzett tudását gyarapítsa. Amikor Szűcs Lászlótól ezeket a sorokat olvasom, nekem Géczy lesz G. úr: „Egy-egy tő keletnek, délnek /míg északnak nyílik egy másik, / negyedik nyugat felé éled, / félig halott, félig virágzik.” Nem ez az egyetlen kapocs a kötetben más személyekhez. Megjelenik itt jó barátja, szerkesztőtársa, Kinde Annamária, további költőtársak, mint Szöcs Géza, Sall László, Zudor János, Markó Béla, Rob Ibolya festőművész, miképpen elhunyt személyek is: Doru Belemace, Jorge

Semprun, Madách Imre, Ady Endre, Áprily Lajos, Szilágyi Domokos és Kertész Attila színművész.

A kötet nyelvezete, hangulata modern módon lírai („mintha szeretni / lenne kedvem / olyan ez a táj”), sehol semmi romantikus vagy érzelgős felhang. Szóképei, kifejezései plasztikusak (gyökérperzselő idő, lepkearcú költemény, kulcsszavak hulló gyöngysora, hangsúlytalan délután, üvegszemű pára, napfényitta szív, rendszermosdató, lelki térerő, a forradalom hazament ebédelni, virgácskölcsonzó, pártállatiság stb.). Találunk szép, újszerű versformát is (*Európán túl*) és „kísérleti verset” (*Búgócsiga*). Az *Utóhang Bálint napra* viszont Balassi két sorát építi heterometrikus strófáiba, s a vers végül egy négyes rímű, három tizenkettes és egy tizenegyes sorból álló szakasszal zárul – ez tehát formailag is balassias, régi-es. A *Gombostű hegyén* szonett, *A herceg szól* úgyszintén, ez utóbbi a shakespeare-i mintát követi (utolsó hat sorának rímsorrendje tehát *ef ef gg*). A kötetben végigvonul a lepke-motívum, hol a címben (*Lepketorzulás, Játék a lepke téren*), hol a verstestben jelenik meg, például: „Szívem helyén / egy lepke” az *És...* című, nyolc rövid, egy- és kétszavas sorra tördelt műben, de más-hol is (*Avarposta, Fogatlan elégia, Negyed nyolc, Születésnapomra*). Ily módon némiképp hasonlítható Szügyi Zoltánnal, nála is jelentős szerepe van a pillangónak.

Szűcs László karácsonyi verse – vagy legalábbis lehetne karácsonyi verse – az *Énekidő*. Már a címe is megragadó. A mondanivaló megfogalmazása visszafog-

gott, szaggatott, ámde pontos. Minden strófának súlya van, a megváltás kérdőjelei teszik súlyossá, s a szigorú felépítés. A kötetnek ez az egyik lehangsúlyosabb mondanivalójú darabja, a súlyt különösen erőssé teszik a következő szavak: megváltható-e, emlékezetkiesés, kitapintható csodák, üres a jászol, hinni ma nincs mód, félelem tükre, keveseké a csönd a tiszta. De nem csak a csönd lehet tiszta. E szó kimondása nélkül is az álságmentes tisztaság keresése fejeződik ki a némiképp abszurd *Csak úgy, egyedül*-ben. Megrendítő az állítmányok nélküli *Üresjárat*, amelyben a mindennapok véletlenszerű mozzanatait a katonai vezényszavak ellenpontozzák. A Csend máshol is felbukkan, ellenkező érzéseket váltva ki. Poros a csend az *Ipari park* c. versben, amelynek második szakasza egy elhagyott gyárat idéz: „Mellétünk egy gyár van, / de ember már nincs, / csak por meg csend, / poros csend a gyárban.” A kötet utolsó verse a *Szóltlan szerda*. A reggeli szürkeség, a nap indulása a téma. Záró sora lehangoló: „meghal bennünk a várakozás”. Az ezt előző Advent is hasonló hangulatú: „Szecesszió. Se szellem, se vízió már. / Csak észak-fok, / meg titoktalan ismerősök.” „Menekülés, megfutamodás ez a végállomás nélküli / körjárat. Hahó, kontroll! Csalóka hűséged / foglya vagy...”, miközben „h(H)ideg van, / füledben ismeretlen csengőhangok.” Jársz, mert járn látszol, a villamos is elbitangolt, / tudjuk jól, ő is aluszik. S míg tabletták nélkül teszi, / álmában lekopnak oldaláról / a szalámi-gyár hirdetései.” „Így állsz itt most. Bevár a vers. / Árnyékod melegít: áttelelsz.”

(Szűcs László: *Bolondok a parton. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2010. Szerkesztette: Balázs Imre József.*)

Kránicz Gábor

Vallomás, szarvassal

Petróczi Éva kötete egyszerre jelent az olvasó számára kellemes és első pillantásra kissé kellemetlen meglepetést, mivel a kötet borítója, valamint Steinbach József főtitiszteletű püspök úr előszava alapján azt feltételezhetnénk, hogy olyan versek gyűjteményével fogunk szembesülni, amelyek elsősorban egy vallásos ember hittapasztalatának élményvilágát járják körül. Néhány költeményt leszámítva azonban ennek, első látásra, nem sok nyomát találjuk. Mégsem mondhatjuk, hogy az itt megjelenő költői dikciót ne határozná meg – akár végsőleg – az előszóban megfogalmazott hittapasztalat; méghozzá éppen abban az értelemben, hogy ez az élmény e költészet minden egyes elemére rávetül. Az itt található versek tehát valóban tetőablakok, amelyek elsősorban a bennük feltárló emléknymokon keresztül nyújtanak kilátást a mindenségre. Mindez azt fejezi ki, hogy a költeményekben feltárló hitélmény nem csupán a templomra tartozik, hanem az ember hétköznapi életét, és ennek az emlékezésben bekövetkező felidézését is meghatározó élmény.

Természetesen vannak a bevezetésben említett istentapasztalatnak olyan kiemelkedő pontjai a kötetben, mint például a gyűjtemény címadó verse *A patak éneke*, amely szoros kapcsolatba hozható a borítón látható kereszt-motívum közepén, az INRI tábla helyén elhelyezett képpel. A vers maga a 42. zsoltár szarvas metaforájának sajátos felhasználásával kitűnően

példázza az egész kötet vallásos tapasztalatának lényegét, mivel a szöveg a szent és profán téma egymásra fordíthatóságának és egymásban való megjelenésének lehetőségére mutat rá. A zsoltár írója egy a vadászéletből származó metafora segítségével mutatja be (ne feledjük, hogy az említett szöveg tanköltemény), hogy mennyire természetes a hívő számára az Isten háza és igéje utáni vágyakozás. Amikor a reformáció idején sor került a zsoltár szövegének megzenésítésére, világi vadászéneket vettek alapul, meghagyva így a szent témának profán öltözetben való megjelenését. A vers mottója a genfi zsoltár magyar fordítása Szenci Molnár Alberttől. Petróczi Éva azonban, mintegy visszafordítva e hagyományt, profán szerelmi tematikát visz színre a vallásos szöveg kontextusában, miközben Isten a szarvas és a víztükrözésének elsősorban létrehozójaként és szemlélőjeként, de nem jelöltjeként jelenik meg. „*Ifjú szarvas // tisztító szomjára / tükröm szüntelen / kívánczik – // inni ha rámhajol, / fölkel a Nap; // Uram, te tetted, / hogy sötét / hajjaim fölött // végre hajnalodik.*”

A patak éneke című vers ezen kívül arra is rámutat, hogy mennyire tudatosan játszik a költő azzal a hagyománnyal, amit a 42. zsoltár fordításai képviselnek. *A patak éneke* tehát önmagában is választ ad arra a nemrég a szerzőnek felvetett kérdésre, hogy hasznára válik-e egy költőnek, ha a protestáns hagyomány elismert kutatója is

egyben. (<http://www.irodalmijelen.hu/node/5251>).

A kötet bemutatásakor fontos kitérni ennek külsejére, amely nem csupán szokatlanul szép a ma megszokott borítókhoz képest (egyébként Békési Sándor munkája; erről a kötet szerkesztője igazán beszámolható volna legalább a kiadási adatok között), hanem szoros összefüggésbe hozható az itt összegyűjtött versekkel, valamint a címadó költeménnyel. A borítón a 12. századi római San Clemente bazilika apszisozajkjának egy részlete látható. A mozaikon ábrázolt szarvas abból a folyóól iszik, amely a kereszt tövében fakad. A borító kereszt motívumában viszont a szarvast már a kereszt középpontjában találjuk, amely így kapcsolatba hozható a címadó vers szövegében megfigyelhető metaforikus játékkal. A szarvas egyébként az 5–6. században – valószínűleg a zsol-tár műfajmegjelölésében is látható szerzői intencióból és a nyitó képből is következően – a katekumenek szimbóluma volt.

A püspök úr bevezető szövegében is megjelenő tetőablak szimbólum szintén visszaköszön a borítón, mert a templom kupolájának apszisozajkja a hívő által szemlélt égboltot jelképezi. A kötet borítójának kék színe ennek megfelelően egyszerre idézi meg a patakot, valamint az égboltot, amelyre az egyes versmozaik-kockák vagy tetőablakok kilátást nyújtanak. Mozaik-darabok ezek a versek, mert egyrészt minden felesleges szót kerülve rendkívüli tömörséggel vannak megfogalmazva, másrészt az egyes elemek egy-egy bennük feltáruó emlékfoslány által egy emlékezetmozaik részeként válnak értelmezhetővé. A négy ciklusba (*A patak éneke*, *Vallomás eperrel*, *A Kálvin téri...*, *Beszélő*) összegyűjtött versek szövegében, ahogy a címadó költemény esetében is láttuk, Isten elsősorban nem megszólítottként, hanem szemlézőként jelenik meg.

A kötetben olvasható versszövegek olyan emlékfoslányokat bemutató mozaikok, amelyek egy élettörténet inventárjának egyes darabjaiként értelmezhetőek, mint például a korondi cserép (*Kagyló*), a számócás éthordó (*Etűd, régi, számócás éthordóra*), a nádfonatú kicsi szék (*Lecke*), a szomszéd cipész műhelye (*Vers a cipész-műhely mellől*). A visszaemlékezések szövegében nem kevés (ön)íroniával találkozunk, mint a *Visszavonás-kérés* (15. o.), a *Sietek*, a *P.É. sírverse*, vagy a *Karácsonyi epilógus* című költemények esetében. Különösen a legutóbbi vers önmegszólításában érezhető ez az (ön)ironikus hangnem: „*Te, kócos tündérhajjal is / mindenki néni-kéje / miért ööl-d-töröd magad, / mivére?*” Az önírónia az egész kötet meghatározó motívuma, ami azelőtt bontja le a szövegek kissé nosztalgikusvá váló pátoszáát, mielőtt még ez – az olyan szövegek esetében törvényszerűen, amelyek saját írójukat teszik vizsgálatuk tárgyává – magától bekövetkezne.

A kötetben kiadott versek tehát a vallo-más diskurzusában szólalnak meg Coram Deo, de úgy, hogy közben Isten csak ritkán jelenik meg közvetlen címzettként. Ahogy a versszövegekben megjelenő tárgyak, ugyanúgy a költemények címzettjei is különböző emlékekhez kötődnek, és így maguk is emlékmozzaik-kockákká válnak (*Jékely Zoltánnak odaátra*, *Unokáink új szava*, vagy a kifejezetten megrázó *Nemvalócska*). A történelem szintén hasonló tetőablak-verseken keresztül jelenik meg, mint például 1956 (*Az arany hattyú*) vagy 1989 (*Prózaí-verses ünneprontás*), amelyek pátosztalanul és általában kissé kritikus felhanggal elevenítik fel az említett eseményeket. Az emlékezésben érzékelhető ironikuság pedig éppen azért szükség-szerű e versek szövegében, mert Isten színe előtt nehezen lenne elképzelhető olyan megszólalás, amely a hitelesség

bármiféle látszatát kelthetné. Petrőczy Éva versmozaikja az Úr színe előtt megvalósuló vallomásként értelmezhető, amely egyben lehetővé teszi Isten akaratának e mozaikkockákból felépülő történetben bekövetkező megértését. Nagyon közel van ez a hang a 17. századi erdélyi magyar emlékirók hangneméhez, és ha hihetünk

egy a költővel 2010-ben készített interjúnak (*Gyógyító, szent nyomok...*. Szege-di-Szabó László interjúja Petrőczy Éva költővel = *Irodalmi Jelen*, <http://irodalmijelen.hu/node/5243>), akkor az *Áfonyahegyi jegyzeteket* (Fekete Sas Kiadó, 2010) követően hamarosan meg is fog érkezni ez az önéletrajzi regény.

(Petrőczy Éva: *A patak éneke, Válogatott és új versek*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.)

Ahogy az Isten elrendeli... – Olga filmje

Király Zoltán

Újabb pataki diákanekdotákról

Az anekdotagyűjtők, a közlők, a szerkesztők és a kiadó – szinte valamennyien volt pataki diákok – a pataki anekdoták ötödik kötetét nyújtják át az olvasóknak. Meglepő ez a szinte elapadhatatlan humor és elmésség, amely végigvonul a Református Főiskola elmúlt évszázadain.

A 2011-es esztendőben fennállásának 480. évét ünnepli a Sárospataki Kollégium, amely az eltelt közel fél évezred alatt – ha sok üldöztetést és megpróbáltatást kellett is elszenvednie – Magyarország egyik leghíresebb protestáns iskolája lett. Bekapcsolódott az európai kultúra szellemi véráramába, összegyűjtötte falai között a tudós koponyákat, kiváló tanítómestereket, és a hosszú évszázadok alatt sok kiművelt emberfőt, nagy szellemet, sőt vezéregyéniséget nevelt és adott az országnak. Emellett megteremtődött, kifomálódott benne az úgynevezett *pataki szellem*, amelyet talán a régebben oly nagyra tartott *genius loci*, vagyis a *hely szelleme* fogalmával lehet érzékeltetni. Hogy ez a szellem mindmáig mennyire élő és eleven, annak sok egyéb mellett az is egyik bizonyítéka, hogy szinte kifogyhatatlan az a sok-sok vidám és szomorkás, tanulságos vagy csattanós történet, amely az ősi falak között és környezetében történt; hagyományozódik tovább és válik közkinccsé, mint a *pataki diákvilág anekdotakincse*.

„Az anekdota görög szó, a „*kiadatlan*”-t jelentő *anekdoton* szó többes számú alakja, jelentése tehát „*kiadatlanok*” – írta Harsányi

István egy korábban tervezett előszóban, majd így folytatja: „Java részük valóban kiadatlan, szájról-szájra terjed, csiszolódik, hagyományozódik, akárcsak egy nép mondakincse vagy mesevilága. Emlékiratokban, levelekben, kéziratokban is lap-pang belőlük jó néhány, de az idő múlásával egyre jobban tizedelődik állományuk. Ezért is rendkívül fontos, hogy a gyűjtők idejében lecsapjanak a veszendő anyagra és megmentsenek belőle annyit, amennyit csak lehet.” Saját meghatározásom szerint az anekdota rövid, személyhez, időhöz és helyhez kötött hiteles, egyes emberekre, társadalmi csoportokra, kisebb-nagyobb közösségekre, a kor társadalmi viszonyaira is jellemző, gunyoros, komikus, jóízű előadásban megfogalmazott, rendszerint több-kevesebb humorral színezett, csattanós történet. Amíg feledésbe nem merül, az anekdotának, nemzedékről-nemzedékre szállva, erős hagyományőrző szerepe is van. Sokszor élesen és pontosan, sokszor görbe tükörben mutatja a hely és a kor arculatát vagy a központi személy karakterét, az irónia és a humor színes papírába csomagolva. Ám mégiscsak az akkori idők és arcok képmása tükröződik a történetekben, ha elrajzoltan és karikatúra-szerűen is. Annak a világnak a tükörszilánkjai, amelyben születtek, ahol megtörténtek, amelyről mesélnek. Természetesen az elmesés, tartalmas anekdoták megelevenedéséhez idő kell, akkor is, ha általában rövid idő alatt, egy bizonyos helyzetben vagy

szituációban rövid idő alatt keletkeznek. Hiszen az iskolapadban ülő fiatalok, vagy a koncentráló tanárok inkább az előttük álló jövőre összpontosítanak. S amint telnek az évek, csak jóval később kezdenek újra visszaemlékezni a „régii szép időkre”, amikor „olly csuda dolgok történtek”; és már nyugodtan be lehet vallani a furfangos csibészéseket is.

A többnyire szóbeli módon, társaságban, összejöveteleken, találkozókon elhangzó, elmesélt pataki anekdoták összegyűjtésének, leírásának igénye időnként fel-felmerült annak érdekében, hogy ne süllyedjenek a feledés homályába. Bizonyára azért is, hogy a volt diákok fiai, unokái, utódai okuljanak-épüljenek őseik viselt dolgaiból, jeles cselekedeteiből. A nyomtatásban megjelent első két gyűjtemény volt pataki öregdiákok, nyugdíjas tanárok és professzorok közös összefogásával jelent meg a múlt század első felében: *A pataki diákvilág anekdotakincse*, I. kötet (Komáromi János közreműködésével szerkesztette Panka Károly dr. Kiadja a Sárospataki Diákok Országos Szövetsége, Budapest, 1927. 270 o.) és *A pataki diákvilág anekdotakincse*, II. kötet (Komáromi János közreműködésével szerkesztette Dr. Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató, a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesületének elnöke. Kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetségének Budapesti Egyesülete, Budapest, 1930. 231 o.).

Ezután hosszabb ideig a viharos történelmi évtizedek nem tették lehetővé újabb hasonló kiadványok létrejöttét. Sőt, a kommunista diktatúra inkább szétverni igyekezett a nemes hagyományokat, mintsem megőrizni. 1951-ben megszüntették a Teológiai Akadémiát, 1952-ben pedig államosították a Református Gimnáziumot. A hely szellemét azonban nem lehetett megölni. Budapesten 1960-ban Pataki Öregdiákok Baráti Köre néven újjáéledt a patakiak volt

országos szövetsége, amelynek lelkes szervezője, összetartója, motorja Harsányi István, a neves tudós, volt pataki diák és tanár lett. A budapesti klubestek keretében a baráti kör 1975–1978 között négyszer tartott anekdotaestet, s ezzel gyarapította a lejegyzett anyagot. Az akkori rendszer könyvkiadási politikája azonban nem engedte megvalósulni a tervet. Harsányi István utóbb fiatalabb kollégáira bízta az anekdotakincs gondozását. Így jelenhetett meg a pataki diákok 1996-ra szervezett Világtalálkozója *A pataki diákvilág anekdotakincse* III. kötete (Dr. Harsányi István gyűjtése alapján, Fekete Gyula közreműködésével. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár, Szabó Csaba. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 1996. 242 o.). A felbuzdult anekdotagyűjtők és a kedvező fogadtatás ösztönző hatására a szerkesztők négy esztendő alatt összeállították a következő kötetet: *A pataki diákvilág anekdotakincse* IV. kötet (Feldolgozta és sajtó alá rendezte Király Zoltán. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár, Szabó Csaba. Kiadja a Pataki Diákok Szövetsége, Sárospatak, 2001. 255 o.).

Amint egy-egy idősebb generáció végigtekint élete elmúlt évtizedein, ismét felmerülnek a múlt megszépült, feledhetetlen emlékei és a személyes élmények. A IV. kötet megjelenése óta eltelt kilenc esztendőben újra sok remek, szellemes, jellegzetes anekdotát gyűjtöttünk össze, régii és újakat egyaránt: ebben az ötödik kötetben nyújtjuk át az olvasóknak.

A pataki világ anekdotáiban ott él, ott lebeg a genius loci, a sokszor idézett és emlegetett pataki szellem, amely több mint ötöd-fél évszázad alatt formálódott, vált jellegzetessé, de amelyet néhány szóval talán nem is lehet meghatározni. Jelent nemes

eszméket, elkötelezettséget, Istenbe és tudásba vetett hitet, önzetlen önfeláldozást, erkölcsi tartást, bár olykor bizonyos rebellis magatartást is, vidám lelkületet és sok-sok humort. Mindezekből sok mindent megérez az az olvasó is, aki már nem ismerhette, esetleg csak hírből ismeri a bennük szereplő személyeket, eseményeket. A történetek az idők folyamán formálódnak, csiszolódnak, csattanósabbá válhat-

nak, ezért szerzőkről ritkán beszélhetünk. A szövegek végén a leírónak, a beküldőnek, a közlőnek a neve szerepel, kivéve, amelyekben a szerző a vele történt, vagy a szemtanúként átélt eseményeket maga írja le. Ebből ered, hogy egy-egy anekdotának több változata is közszájon foroghat. Egy azonban valamennyiben közös: a pataki szellemiségből fakadó és áradó egészséges humor.

(„A pataki diákvilág anekdotakincse” 2012-ben megjelenő V. kötete tervezett előszavának közzétételével egyrészt felhívjuk a figyelmet a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kiadásában hamarosan megjelenő műre, másrészt kegyelettel emlékezünk a közelmúltban elhunyt Király Zoltán költőre, műfordítóra, a IV. és V. anekdotakötet sajtó alá rendezőjére.)

Gyöngyökkel gyökerezteél

A Zempléni Múzsza 2011. évi XI. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tudomány és társadalom

- Balázs Tibor: Szabó Zoltán, a teológus és politikus. Egy karrier a Horthy-korszakban (4/5–15)
- Bartha Ákos: A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közötti falukutatás (1/26–37)
- Bertha Zoltán: Sors és misszió. Tóth-Máthé Miklós történelmi drámáiról (2/32–40)
- Bodovics Éva: Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban (1/5–19)
- Bolvári-Takács Gábor: Művészetpolitika a Rákosi-korszakban (4/31–48)
- Csorba Dávid: Thököly üstököse (4/16–24)
- Jakab István: Kisebbségi magyarjaink identitáskeresésének és magyarságmegtartásának gondjai s módjai (3/5–13)
- Jónás Károly: Panka Károly és Trócsányi György könyvtárosi munkássága. Fejezetek az Országgyűlési Könyvtár történetéből (4/25–30)
- Kosárkó László: A városrendezési, városfejlesztési irányzatok, korszakok mint a „történetiség rendjeinek” kifejeződésai a 20. századi Miskolcon (2/41–47)
- Mihalovicsné Lengyel Alojzia: Sátoraljaújhely a századfordulók értékeinek vonzásában (3/27–36)
- Ötvös László: Kálvinizmus és a magyar irodalom (1/42–46)
- R. Várkonyi Ágnes: Comenius, a nemzetek tanítója (3/22–26)
- Szabadfalvi József: A jogbölcselet mint „a jog természettudománya”. Vázlat Pikler Gyula jogfilozófiai munkásságáról (3/14–21)
- Szathmáry Zoltán: Az információs társadalom és egyes devianciái (2/5–18)
- Szmodis Jenő: A jog történeti és szociológiai vonatkozásai (1/20–25)
- Tamusné Molnár Viktória: Mitrovics Gyula esztétikai írásai (2/19–31)
- Vozdvizsenszkij Vagyim: Comenius első keleti követője: Grigorij Szkovoroda (1/38–41)

Művészet

- Bolvári-Takács Gábor: Művészeink és íróink *Magyar Öröksége* (2/68–70)
- Dombóvári János: Ötven éves a sátoraljaújhelyi szimfonikus zenekar (4/67–70)
- Hajdú Ildikó: A Miskolci Grafikai Biennálék fél évszázada, 1961–2011 (2/48–56)
- Kaán Zsuzsa: Életmű és pályakép. Kun Zsuzsa portréja (1/65–67)
- Kőhádi Zsolt: Egy teljességgel művészi ábrázolásmód (3/37–46)
- Kulcsár Ferenc: Látni a láthatatlant. A 70 éves Tóthpál Gyuláról (3/47–50)
- Lelket Európának. Beszélgetés Mohi Sándorral a dokumentumfilmmezésről (*Az interjút készítette: Baranyai Katalin*) (4/52–58)

Pirint Andrea: Korrajz, emberi sorsok, művészeti élet. A Miskolci Galéria fél évszázada (4/49–51)

Sárospatak – művészet – oktatás. Rácz István levele, 1975. (A dokumentumot bevezette és közzéteszi: Egey Emese) (2/63–67)

Soltész Márton: Liszt Ferenc és a mitológia találkozása az éremművészetben (1/47–58)

Székely Rita: Thoinot Arbeau és a tánc mestersége (1/63–64)

Szűcs Enikő: Néhány háborús és békés bekezdés Rácz István életrajzához (3/57–59)

Szépirodalom

Áfra János: szertartás előtt (2/71)

Bakonyi Péter: Ötös Ketteske (1/75–78)

Balázs Zoltán: pórázon vezet a hang (2/82)

Balázs Zoltán: tájvers (2/83)

Baranyi Gergely: 2011. 10. 12. (3/65)

Baranyi Gergely: hajócska vár (3/63)

Baranyi Gergely: orrvérzés közben (3/64)

Barcsai László: a távolság (2/84)

Barcsai László: Illatod (2/85)

Bene Zoltán: A művészet hatalma (4/81–82)

Bereti Gábor: A relatív remény (1/80)

Bereti Gábor: Vigasztalom P. Kleet (1/79)

Farkas Gábor: Amivé (3/87)

Farkas Gábor: Apokrif (3/86)

Farkas Gábor: Stációk (3/88)

Gábori Kovács József: Syntax error (2/87)

Gábori Kovács József: Szakítás (2/88)

Horváth Imre Olivér: Kidoblak (4/73)

Horváth Imre Olivér: Metszet (4/74)

Kántás Balázs versei (4/83–84)

Kerber Balázs: este nem látom (4/80)

Kerber Balázs: Tejút (4/79)

Koch Imre: Az évszakok színeváltozása (1/69)

Koch Imre: Gyöngysor (1/71)

Koch Imre: Szerepek (1/70)

Komlósi Kornél: Csavargások (3/68)

Komlósi Kornél: Medvetánc (3/67)

Komlósi Kornél: Test, töredékben (3/66)

Kovács Fruzsina: Rózsaszín burok (4/75–78)

Lászlóffy Csaba: Az esendőség prelúdiumából halhatatlanság-fúga (3/62)

Lászlóffy Csaba: Jelen idejű múlt (3/61)

Lászlóffy Csaba: Tabernákulum (3/60)

Mezősi Miklós: Este van, este volt (2/72)

Necz Dániel: Körhinta (1/72)

Németh Zoltán: Versek a semmiből, sehová (4/71–72)

Novák Valentin prózái (*Maj Om Ce mester...*) (1/73–74)

Nyerges Gábor Ádám: Magad helyett zümmögő (1/68)
 Nyirán Ferenc: Csak próbáld... (3/81)
 Nyirán Ferenc: Nem akarom (3/84–85)
 Nyirán Ferenc: Reggeli kérdés (3/82–83)
 Pál Sándor: Üzenetrögzítő (2/86)
 Somoskői Beáta: A Nem Ismerthez (1–4.) (1/81–84)
 Szalay László Pál: *Tour de önérzet* (2/73–79)
 Urbán Ákos: Csoda, faluban (3/69–80)
 Zsávolya Zoltán: Arról, hogy mit csinálnak (2/81)
 Zsávolya Zoltán: „Westelnémasága” (2/80)
 Zsirai László: Estétől hajnalig (1/85)

Szemle

Bolvári-Takács Gábor: A sárospataki öregdiák-mozgalom közművelődési dimenziói (3/89–91)
 Bolvári-Takács Gábor: Gazdasági folyamatok a közművelődésben. Koncz Gábor új könyvéről (1/93–95)
 Boros László: Pinczés Zoltán, a Zempléni-hegység kutatója. Főhajtás a professzor emléke előtt (3/92–94)
 Csávás Imre: Kalandok a kerék körül (1/102–103)
 Farkas Gábor: Hétköznapi szerepek (2/89–91)
 Hámori Ferenc: Hazag Mihály lomjai (2/92–95)
 Király Zoltán: Újabb pataki diákanekdotákról (4/91–93)
 Kránicz Gábor: Vallomás, szarvassal (4/88–90)
 Koncz Péter: A környezettudatos tájgazdálkodás nyomában (1/98–101)
 Láng Eszter: „Lassú percek közt téblábol a nap” Változatok a létérzésre (4/85–87)
 Lovas Anett Csilla: „Versfaragó júzer”. Mezösi Miklós *Ezek itten csatolt fájlok* című kötetéről (3/100–102)
 Lukács Gergely Sándor: Megújuló energiaforrások Észak-Magyarországon (2/96–98)
 Madár János: Az ember méltósága és esendősége. Bozók Ferenc és Bereti Gábor versesköteteiről (3/95–99)
 Máriás József: Árnyékosztatás. Vasy Géza könyvei Illyés Gyuláról (1/89–92)
 Pecsuk Ottó: Könyv a Magyar Bibliatársulatról (1/96–97)
 Tusnady László: A széphalmi Kazinczy emlékhely monográfiája (1/86–88)

Egyéb

A Zempléni Múzsza 2011. évi XI. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke (4/94–96)
 Számunk szerzői (1/104; 2/99; 3/103; 4/97)
Illusztrációk: Liszt Ferenc-érmek (1), Miskolci Grafikai Biennále nagydíjasai (2), Mohi Sándor (4), Tóthpál Gyula (3)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamon belüli lapszám/kezdő–záró oldalszám található. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

Számunk szerzői

Balázs Tibor 1987-ben született Sátoraljaújhelyben. Történész, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója (*btib@citromail.hu*).

Baranyai Katalin PhD 1955-ben született Encsen. Irodalomtörténész, a budai ferences rendi Szent Angéla Gimnázium tanára. (*barkatalin@gmail.com*)

Bene Zoltán 1973-ban született Kecskeméten. Író, művelődésszervező. (*benez1973@gmail.com*)

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője. (*btg@zemplenimuzsa.hu*)

Csorba David PhD 1975-ben született Debrecenben. Irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Karának főiskolai docense. (*csdavid75@gmail.com*)

Dombóvári János 1952-ben született Miskolcon. Hegedűtanár, a sátoraljaújhelyi Lavotta János Művészeti Iskola igazgatója, a Lavotta János Kamarazenekar művészeti vezetője és koncertmestere. (*dombovari@freemail.hu*)

Horváth Imre Olivér 1991-ben született Hajdúböszörményben. Egyetemi hallgató, a Debreceni Egyetem Irodalmi Kör (DEIK) tagja. (*masqqqq@gmail.com*)

Jónás Károly dr. univ. 1945-ben született Nyíregyházán. Történész, az Országgyűlési Könyvtár ny. könyvtárosa.

Kántás Balázs 1987-ben született Budapesten. Költő, kritikus, az ELTE Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója. (*kantasbalazs@gmail.com*)

Király Zoltán (1933, Csap – 2011, Budapest). Költő. műfordító, kulturális diplomata.

Kerber Balázs 1990-ben született Budapesten. Egyetemi hallgató, költő. (*varker@chello.hu*)

Kovács Fruzsina 1985-ben született Debrecenben. Egyetemi hallgató, a LÉK irodalmi kör tagja. (*zizegom@gmail.com*)

Kránicz Gábor 1978-ban született Kiskunhalason. Teológus, irodalomtörténész. (*kraniczgabor78@gmail.com*)

Láng Eszter 1948-ban született Korondon. Tanár, festőművész, a Debreceni Egyetem oktatója. (*elang@invitel.hu*)

Németh Zoltán 1970-ben született Érsekújváron. Irodalomtörténész, költő, a Bél Mátyás Egyetem tanára. (*nemetx@gmail.com*)

Pirint Andrea 1971-ben született Kemecsén. Művészettörténész, muzeológus, a miskolci Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Osztályának munkatársa.

(Az e-mail címmel nem rendelkező szerző a főszerkesztő közvetítésével érhető el: *btg@zemplenimuzsa.hu*.)

Imádság